

Avrasya Bir Vakfı
Avrasya Stratejik
Araştırmalar Merkezi

ERMENİ

ARAŞTIRMALARI

18

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ANKARA Yaz 2005, Sayı: 18

FİYATI: 7 YTL (7.000.000 TL)

ER
EN

www.eraren.org

ASAM

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ GÜNLÜK HABER BÜLTENİ

Türk-Ermeni İlişkilerinde Son Durum...

Ermenistan'ın İç ve Dış Politikasındaki Son Gelişmeler...

Ermeni Diasporası'nın Faaliyetleri

Yerli ve Yabancı Basındaki Son Haberler...

Brandenburg Eyaleti, önümüzdeki ders yılından itibaren tarih ders programı içeriğini tanıttı. Rupprecht, öğretmenlere sunulması beklediklerini ancak tepkilere boyun eğmeyeceklerini ifade etti. Ermeni sözde soykırımı programa koyan Brandenburg Eyaleti, Türk sluşu'nun gösterdiği tepki üzerine müfredattan çıkarmıştı.

<http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0,,sid-3@nvid-606903,00.asp>

DA SESSİZLİK BOZULACAK

Lozan Antlaşması'nın yıldönümünde Türklere müzakereler için izin verildi. Ulusal Kanal, Lozan Antlaşması'nın 82. yıldönümü nedeniyle hazırladığı bir tem hazırlıklarının

Ermeni Araştırmaları yılda dört kez, İlkbahar, Yaz, Sonbahar ve Kış olarak yayınlanır.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmalar ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayınlanırsa da yayınlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

AVRASYA BİR Vakfı

ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi)

Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-Çankaya, Ankara

Tel:0.312. 491 60 70 Fax: 0.312. 491 60 99

www.avsam.org

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü

Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-Çankaya, Ankara

Tel:0.312.491 60 70 Fax: 0.312. 491 70 13

<http://www.eraren.org>

Elektronik Posta: info@eraren.org

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni: GRAFT Reklam ve İletişim Hizmetleri, graft.com.tr

Tel:0.312 468 2795, Fax: 0.312 468 5874, bilgi@graft.com.tr

Baskı: Umut Tanı Sağlık Matbaa Turizm İnşaat San. ve Tic. A.Ş.

Saner Basım Sanayii , Ostim Org. San. Böl. Turan Çiğdem Cad. No:15

Yenimahalle /ANKARA Tel: 0.312 385 91 03 (pbx)

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 YTL

Aşağıdaki banka hesap numarasına ödeme yapabilirsiniz:

YTL-304400-2001540, döviz TH-4001541, Vakıflar Bankası, Yıldız Şubesi, Ankara

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayınlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Dergi sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Kapak:

Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu

Ermeni Araştırmaları Dergisi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü yayınıdır.

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Yaz 2005, Cilt 5, Sayı 18

SAHİBİ

Avrasya-Bir Vakfı adına Şaban GÜLBAHAR

EDİTÖR

E. Büyükelçi Ömer E. LÜTEM
(Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı)

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Yıldız DEVECİ

ABONE SORUMLUSU

ASAM Kitap Dağıtım

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun)	Prof. Dr. Hasan KÖNİ (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi, Malatya)	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Üniversitesi, Konya)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (Millervekili, E. Büyükelçi)	Yrd. Doç. Dr. Erol KÜRKCÜOĞLU (Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü ve Atatürk Üniversitesi, Erzurum)
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Türk Tarih Kurumu Başkanı)	Ömer E. LÜTEM (E. Büyükelçi)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi-Yazar)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Dr. Yaşar KALAFAT (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Mehmet SARAY (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ (Fırat Üniversitesi, Elazığ)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram KODAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta)	Dr. Bilal N. ŞİMŞİR (E. Büyükelçi, Tarihçi)
Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Atatürk Üniversitesi, Erzurum)	

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA (Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Moskova)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Prof. Erich FEIGL (Tarihçi)	Prof. Dr. Stanford J. SHAW (Bilkent Üniversitesi, Ankara)
Andrew MANGO (Gazeteci, Yazar)	

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Editorün Notu..... 4

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar..... 5
Ömer Engin LÜTEM

Ermeni Sorununu Yeniden Tartışmak..... 45
Guenter LEWY

*Avrupa Parlamentosunun 1987 yılında aldığı "Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm"
başlıklı kararın öyküsü*..... 60
Pulat TACAR

Doğu Anadolu'daki Ermeniler'in ve Diğer Gayr-i Müslimler'in Devlet Himayesine Alımları (XVI. Yüzyıl) 74
Dr. Erdal İLTER

Ermeni Meselesinin Uluslararası Boyutuna Bir Örnek -Brazzavoli Meselesi..... 89
Yrd. Doç. Dr. İlhan EKİNCİ

KİTAP TAHLİLİ

Unsilencing The Past, Track Two Diplomacy and Turkish-Armenian Reconciliation..... 107
Doç. Dr. Kamer KASIM

Ermeni Meselesi 1774-2005 114
Yıldız DEVECİ

EN SON KİTAPLAR..... 120

Dergimizin bu sayısı Ermeni sorunun çeşitli yönlerini ve Ermeni ve diğer Gayr-ı Müslimlerin XVI. Yüzyıldaki durumunu ele alan çeşitli yazılar içermektedir.

Olaylar ve Yorumlar yazısında tatil aylarını da kapsamına rağmen Ermeni sorunu ile gelişmelerin hız kesmeden devam ettiği son dört aylık dönem içinde bu konuda Türkiye'deki gelişmeler ile Türkiye-Ermenistan ilişkileri, Ermeni soykırım iddialarının bazı milli ve yerel parlamentolarca kabulü ve aynı konuda diğer gelişmeler ele alınmaktadır.

Amerikalı Yazar Guenther Lewy'nin Ağustos ayı sonlarında yayımlanan ve soykırım iddialarını kabul etmediği için Ermeni çevrelerinin eleştiri ve itirazlarına neden olan Revisiting Armenian Genocide (Ermeni Soykırımının Yeniden Tartışmak) başlıklı makalesinin tam Türkçe çevirisi Türkiye'de ilk defa Dergimizde yayımlanmaktadır.

Avrupa Parlamentosunun Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini Ermeni soykırımını tanımasına koşuşuna bağlayan ilk kararı bağlayan 1987 yılında alınmıştır. Sonradan çeşitli kez teyit edilmiş olan ve halen de geçerli bulunan bu kararın alındığı tarihte Türkiye'nin Avrupa Birliğinde Daimi Temsilcisi olan E. Büyükelçi Pulat Tacar, kararın hangi koşullar ve baskılarla kabul edildiğini "Avrupa Parlamentosunun 1987 yılında aldığı "Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm" Başlıklı Kararın Öyküsü" başlıklı yazısında anlatmaktadır. Bu kararın perde arkasının böylece ortaya çıkmasından ve Avrupa Parlamentosunun 28 Eylül 2005 tarihinde Türkiye'nin tam üyeliğini Ermeni soykırım iddialarını kabul etmesine bağlayan yeni bir karar kabul etmesinden esinlenerek Dergimizin bu sayısının kapağına Avrupa Parlamentosunun bir fotoğrafını konmuştur.

Tarihçi Erdal İter Doğu Anadolu'daki Ermeniler'in ve Diğer Gayri Müslimler'in Devlet Himayesine Alınmaları (XVI.Yüzyıl) başlıklı makalesinde Doğu Anadolu'da Türklerin eskiliği, Türkiye ve Türkmen Ülkesi adının doğuşu, bu bölgenin Osmanlı yönetimine geçmesi, Osmanlıların Doğu Eyaletlerinde uyguladıkları özel yöntem ve nüfus ile o dönemde bölgede Ermenilere ve diğer Gayr-ı Müslimlere tanınan haklar konularını incelemektedir.

Yrd.Doç. Dr. İlhan Ekinci Ermeni Meselesinin Uluslararası Boyutuna Bir Örnek: Brazzafoli Meselesi başlıklı yazısında, Ermeni komitelerine para sağlayan ve onların haberleşmesine yardım eden Avusturya uyruklu Antuvan Brazzafoli'nin hikayesini anlatmakta ve Avusturya- Macaristan İmparatorluğu ile iyi geçinmek politikası nedeniyle Osmanlı Hükümetinin bu kişiyi engellemekte karşılaştığı güçlükler dile getirilmektedir.

Dergimizin bu sayısında iki kitap tahlili yer almaktadır.

2003 yılında faaliyetini durduran Türk-Ermeni Barışma (veya uzlaşma) Komisyonuna başkanlık etmiş bulunan Amerikalı David L. Phillips bu Komisyonun çalışmaları ve sona ermesini hakkında geçen ilk baharda ABD'de satışa çıkan Unsilencing the Past: (Geçmişin Sessizliğini Bozmak) başlığını taşıyan ve Türkçeye çevrilmemiş olan bir kitap yazmıştır. Yazarı tarafsız olmasa da o döneme ait ilginç bilgiler içeren bu kitabın tahlili Doç. Dr. Kamer Kasım tarafından yapılmıştır.

Tarihçi-Diplomat E. Büyükelçi Bilal N. Şimşir Ermeni sorunu hakkında yazdığı onlarca kitaba "Ermeni Meselesi 1774-2005" başlığını taşıyan bir yenisini eklemiştir. Ermeni meselesinin zannedildiğinden daha eski olduğunu ve 1774 Küçük Kaynarca Muahedesine kadar uzandığını ortaya koyan bu kitabın tahlili, Enstitümüz mensubu Yıldız Devci tarafından yapılmıştır.

Saygılarımızla

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

Ömer E. Lütem

Büyükelçi (E)

Giriş

Öz: Bu yazıda Haziran- Ekim 2005 ayları içinde Ermeni Sorununa ilişkin olarak şu konular incelenmektedir:

I-Türkiye'deki Gelişmeler: .Boğaziçi/Bilgi Üniversitesi Konferansı

II- Türkiye Ermenistan İlişkileri: 1. Resmi Beyanlar; 2. Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması; 3. Kars-Ahalkalek Demiryolu Projesi; 4. Turan Çömez'in Ermenistan'ı Ziyareti; 5. Yektan Türkyılmaz Olayı

III- Soykırım İddialarını Kabul Eden Milli ve Yerel Parlamentolar: 1. Venezuela; 2. Arjantin, 3. Uruguay; 4. Sao Paulo Parlamentosu; 5. Kırım Parlamentosu

IV- Soykırım İddialarına İlişkin Bazı Gelişmeler: 1. AB ve Soykırım İddiaları; 2. İsviçre; 3. İngiltere; 4. Belçika; 5. Finlandiya; 6. Asuri ve Keldanilerin Soykırım İddiaları; 7. Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Birliği; 8. Time Dergisi

Anahtar Kelimeler: Bu özetteki başlıca sözcükler ve özellikle Ermenistan, Ermeni diasporası, Türkiye-Ermenistan İlişkileri, soykırım iddiaları.

Abstract: In this article following subjects regarding the Armenian question between June-October 2005 are examined:

I. Developments in Turkey: The Conference in Boğaziçi/Bilgi Universities;

II. Turkish-Armenian Relations: 1. Official Declarations; 2. Opening the Border Between Turkey and Armenia; 3. Kars-Ahalkalek Railway Project; 4. Turan Çömez's Visit to Armenia; 5. Yektan Türkyılmaz Affair

III. National and Local Parliaments Recognizing Genocide Claims: 1. Venezuela; 2. Argentina; 3. Uruguay; 4. Sao Paolo Parliament; 5. Crimean Parliament

IV. Some Developments Regarding the Genocide Claims: 1. EU and the Genocide Claims; 2. Switzerland; 3. United Kingdom; 4. Belgium; 5. Finland; 6. Claims of Genocide of Assyrians and Chaldeans ; 7. International Association of Genocide Scholars; 8. Time Magazine

Key Words: Armenia, Armenian Diaspora, Turkish-Armenian Relations, Genocide Claims

Ermeni sorunu, önceki dönemlerde olduğu gibi, Haziran- Ekim 2005 ayları süresince de Türkiye bakımından önemli bir konu olmak özelliğini korumuştur.

Türkiye’de Boğaziçi Üniversitesinin ertelediği konferans Bilgi Üniversitesine nakledilerek yapılabilmiş ve bu konferans bir süre Türk basınının ilgilendiği ana konu olmuştur.

Türkiye-Ermenistan arasında başlayan görüşmeler bir duraklama dönemine girerken, iki ülke dışişleri bakanları, geçmiş dönemin aksine bir yılı aşan bir süredir görüşmemişlerdir. Buna karşın Ermenistan sınırların açılmasını sağlama girişimlerini aralıksız sürmüştür. Diğer yandan Ermenistan Kars-Ahalkelek demiryolu projesinin gerçekleşmesini önlemeye de çalışmıştır.

Balıkesir milletvekili Turan Çömez’in Ermenistan’a yaptığı ziyaret bu ülkede ilgi ile karşılanırken Ermenistan arşivlerinde incelemeler yapan Yektan Türkyılmaz’ın kitap kaçakçılığı gibi bir bahane ile tutuklanması Ermenistan arşivlerinden yararlanmanın mümkün olup olmadığı sorununu gündeme getirmiştir.

İncelediğimiz dönemde Venezuela Milli Parlamentosuyla Rusya Federasyonunun Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu ve Brezilya’nın Sao Paulo Yerel Parlamentosu Ermeni soykırım iddialarını kabul eden kararlar almışlar; Arjantin ve Uruguay Parlamentosları bu konuda eski kararlarını teyit etmişlerdir.

AB Parlamentosu Türkiye’nin AB üyesi olmasını Ermeni soykırım iddialarını kabul etmesine bağlayan tutumunu sürdürmüştür.

Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu ve İşçi Partisi Başkanı Doğu Perinçek hakkında İsviçre’deki soruşturmalar iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

İngiltere Hükümeti soykırım iddiaları karşısındaki tutumunu yeniden açıklarken, Belçika’da Türkiye’yi Ermeni “soykırımını” tanımaya davet eden bir kanun tasarısı sunulmuştur.

Asuri ve Keldanilerin “soykırımı” anısına Fransa’da bir anıt dikilmesi hayretle karşılanmış, Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Birliğinin Ermeni soykırım

iddialarının tanınması için Başbakan Erdoğan'a gönderdikleri bir mektubu International Herald Tribune gazetesinde ilan şeklinde yayınlamaları bu Birliğin bilimsel değil militan bir zihniyetle hareket ettiğini ortaya konmuştur.

Son olarak Time dergisinin Haziran ayında dağıttığı bir DVD için özür dilemesi Ermeni diaspora örgütlerinin sahip oldukları nüfuzun bir göstergesi sayılmıştır.

Prof Halil Berkay salonun kapasitesini öne sürerek davetlilerden başkasının konferansı izleyemeyeceğini bildirmesi gerginliğin atmasına neden oldu.

Türk dostu Edward Taşcı'nın Haziran ayında ölümü gerek Türkiye'de gerek ABD'nin Türk çevrelerinde büyük üzüntü yaratmıştır.

Bu konular aşağıda ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir.

I-TÜRKİYE'DE GELİŞMELER

Boğaziçi/Bilgi Üniversitesi Konferansı

Geçen sayımızda bildirdiğimiz gibi ¹ Boğaziçi Üniversitesinde " İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları" başlığı altında Mayıs ayı sonunda yapılmak istenen bir konferans, Adalet Bakanının aleyhteki bir konuşması üzerine, hukuken zorunlu olmamasına rağmen, konferansı düzenleyenler tarafından ertelenmiş ve bu olay özellikle AB ülkelerinde ve organlarında eleştirilere neden olmuştur.

Konferansın 23-25 Eylül tarihlerinde aynı program ve aynı katılımcılarla yapılacağı ve açılış konuşmasını Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün yapacağı Ağustos ayı sonlarında ² açıklanmıştır. Bir habere göre Başbakan Erdoğan konferansının 3 Ekim AB müzakereleri öncesinde yeniden düzenlenmesini Boğaziçi Üniversitesi Rektörü Prof. Soysal'dan istemiştir.³

Konferansın yapılacak olması bazı tepkilere neden olmuştur. Bu tepkilerde Türkiye Emekli Subaylar Derneği, Muharip Gaziler Derneği, Emekli Astsubaylar

1 Ermeni Araştırmaları, Sayı 16-17, s.21-24

2 Hürriyet, 23 Ağustos 2005, aynı tarihli Milliyet

3 Milliyet, 25 Ağustos 2005

Derneği, Türkiye Harp Malulü Gaziler Şehit, Dul ve Yetimler Derneği ile Türkiye Sivil Toplum Kuruluşları Birliği ön planda yer aldılar. Bu kuruluşların konferansı izlemek isteğine karşılık konferansı düzenleyenlerden Prof Halil Bertay salonun kapasitesini öne sürerek davetlilerden başkasının konferansı izleyemeyeceğini bildirmesi⁴ gerginliğin artmasına neden oldu. Kamu oyununda bu derecede ilgi uyandıran bu konferans için daha büyük bir salon bulunabilirdi. Düzenleyenlerin kaynak sıkıntısı çekmedikleri görülüyordu. Diğer yandan elli kadar bilim adamı bir bildiri yayınlayarak sadece belli bir yönde düşünen öğretim üyelerinin çağrılmasını, buna karşılık farklı yönde düşünen öğretim üyelerinin bildiri sunmak üzere konferansa katılamamasını özünde üniversite kavramına aykırı bulduklarını, kamuoyuna ve dış dünyaya, tek yönlü görüşlerin siyasi bir malzeme biçiminde telkin edilecek olmasını engizisyonvari bir dayatmadan farklı görmediklerini, bu konferanstan çıkacak sonuçların bilimsel bir yansızlığın gereklerini yerine getirmeye yetmeyeceğine dikkat çektiklerini bildirdiler.⁵

Hukukçular Birliği Derneğinin müracaatı üzerine İstanbul 4. İdare Mahkemesi konferans hakkında yürütmeyi durdurma kararı aldı ve toplantıyı düzenleyen Boğaziçi ve Sabancı Üniversitelerinden 30 gün içinde bildirilmek üzere bazı hususlara cevap vermelerinin istedi. Bunlar arasında konferansın hangi idari süreçle tesis edildiği, bu konuda herhangi bir idari birime bildirimde bulunup bulunmadığı, konuşmacıların hangi kriterlerin göz önüne alınarak seçildiği, toplantıya farklı görüş sahiplerinin katılımına imkan tanınıp tanınmadığı, değişik görüş sahiplerinin davet edilip edilmediği, şayet toplantı dar çerçeveli bir katılım ile düzenlenecekse katılımcıların hangi kriterlere göre belirlendiği, konuşmacı ve katılımcıların ulaşım ve konaklama giderleri ile konferans giderlerinin ne şekilde karşılandığı, şayet sözü edilen gider üniversiteler ve katılımcılar dışındaki kişilerce karşılanıyorsa sponsor olan gerçek veya tüzel kişilerin ne şekilde belirlediği gibi hususlar da vardı. Mahkeme cevap için Boğaziçi ve Sabancı Üniversitelerine otuz gün süre verdi.⁶ Mahkeme bu kararı oy çoğunluğuyla aldı. Karara katılmayan üye bu kararın idari yargı yerlerinde dava konusu edilebilecek nitelikte idari işlem kimliği taşıyan bir karar olmadığını, davanın 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 15/ 1 - b maddesi uyarınca incelenmeksizin reddinin gerekeceğini bildirdi.⁷

4 Zaman, 14 Eylül 2005

5 Milliyet, 22 Eylül 2005

6 Bianet 23 Eylül 2005

7 Milliyet, 23 Eylül 2005

İstanbul 4. İdare Mahkemesinin bu kararına her yönden itirazlar yükseldi⁸. Başbakan Erdoğan demokratik bir Türkiye'de düşüncenin açıklanacağı bir organizasyonda bu şekilde bir kararın alınmasını tasvip etmesinin mümkün olmadığını, bir düşüncenin beğenilemeyebileceğini, ama açıklanmasının bu şekilde önüne geçilemeyeceğini, daha yapılmamış, ne konuşulacağı belli olmayan bir düşünce platformunu engellemenin demokrasiyle, özgürlükle, çağdaşlıkla bağdaştığını düşünmediğini söyledi.⁹ Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ise "Kendi kendimize zarar vermekte üstümüze yok" sözleriyle düşüncelerini dile getirdi.¹⁰ YÖK yaptığı yazılı açıklamada mahkeme kararlarına uymanın zorunlu olduğunu belirttikten sonra, yürütmeyi durdurma kararının, yargı yetkisinin sınırlarını zorlayan, Anayasanın 130. maddesiyle güvence altına alınan üniversitelerin bilimsel özerkliğine müdahale niteliğinde olduğunu belirtti.¹¹ Avrupa Birliği Komisyonu tarafından yapılan bir açıklamada ise "Türk toplumunun tarihini tartışmasını önleyen bu yeni girişimden derin üzüntü duyulduğu, Konferansın hemen öncesinde verilen bu kararın, zamanlaması ve koşullar düşünüldüğünde, bir başka kısırtma anlamına geldiği ve Komisyonun 9 Kasım'da yayımlayacağı Türkiye Raporu'nda bu konuya yer verileceği bildirildi.¹²

Konferans Hazırlık Komitesi bir açıklama yaparak, mahkemenin yetkisinin dışına çıkarak bilim alanına ağır şekilde müdahale ettiğinin düşünüldüğünü, ifade özgürlüğünün evrensel kurallarının ve bunu düzenleyen Anayasa maddelerinin çiğnendiğini, Konferansın en kısa zamanda yapılmasında, demokrasi, bilimsel özgürlük ve özerklik açısından aciliyet görüldüğünü ifade etti ve Bilgi Üniversitesi'nden yararlanmak için girişimde bulunmaya karar verildiğini bildirdi.¹³ Adalet Bakanı Cemil Çiçek de Bilgi Üniversitesi açısından bir problem olmayacağı, çünkü mahkeme kararının sadece toplantıyı tertip eden iki üniversite aleyhine verilmiş bir karar olduğunu, bu nedenle toplantının başka bir yerde yapılabileceğini söyledi.¹⁴ Davayı açan Hukukçular Birliği Derneği bu yola başvurulmasını kanuna karşı hile olarak nitelendirdiyse de¹⁵, konferans 24 Eylül sabahı Bilgi Üniversitesinde başladı.

8 İstanbul Bölge İdare Mahkemesi, İstanbul 4. İdare mahkemesinin bu kararını 26 Eylül 2005 tarihinde iptal etmiştir (Milliyet 14 Ekim 2005)

9 Bianet, 23 Eylül 2005

10 Hürriyet, 23 Eylül 2005

11 Radikal, 23 Eylül 2005

12 AFP, 23 Eylül 2005

13 Bianet, 23 Eylül 2006

14 Hürriyetim, 23 Eylül 2005

15 Hürriyetim 24 Eylül 2005

Polis Bilgi Üniversitesinin Dolapdere Kampüsünde ve çevresinde yoğun güvenlik önlemleri aldı; sadece davetiyesi olanlar, kimlik kontrolünden sonra binaya girebildi. Aynı yerde yaklaşık 300 kişi, sabah saatlerinden itibaren, ellerindeki Türk bayrakları, çeşitli afiş ve dövizlerle sloganlar atarak konferansı protesto etti.

Boğaziçi/Bilgi Üniversitesi konferansında, bazı nüanslarla da olsa, tek bir görüş ifade edilmiştir. Oysa Sayın Cumhurbaşkanının dediği gibi, "Üniversiteler dogmanın savunulduğu değil, farklı ve karşıt düşüncelerin özgürce tartışıldığı kurumlar olmak zorundadır."

Göstericiler konferansın 'sipariş ve parayla yapılan ısmarlama bir toplantı' olduğunu ve 'amacın bilimsel tartışma olmadığı' görüşünü savundular.¹⁶ Bazı kişiler konferansa girenlere yumurta ve domates at-

tılar. Böylelikle Boğaziçi/Bilgi Üniversitesi Konferansı Türkiye'nin en fazla protesto edilen bilimsel toplantısı haline geldi.

Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül New York'ta BM Genel Kurul toplantısına katılmakta olduğu için konferansa gelemedi ancak bir mesaj gönderdi.

Yukarıda değindiğimiz üzere konferansa davetiyesi olmayanlar alınmadı. Davetli olanlardan sadece iki kişi konferans sırasında karşı görüş beyan edebildi. Toplantıyı bir sivil toplum kuruluşu adına izleyen ABD'deki Turkish Forum Danışma Kurulu üyesi Fatma Sarıkaya, kendisine söz verilmeyince yerinden müdahale etmek veya soru yöneltmek suretiyle bazı iddialara karşı çıkmaya çalıştı. Ancak salondakilerin sesli itirazları ile engellendi.¹⁷ Marmara Üniversitesi Dış hekimliği Fakültesi eski Dekanı Prof. Dr. İlhan Çuhadaroğlu ise konuşması bitmeden salondan çıkarıldı.¹⁸

Konferans Türkiye'de ifade özgürlüğü hakkında yoğun bir tartışma başlamasına neden oldu. Bu arada Sayın Cumhurbaşkanı'nın tarihsel ve toplumsal konularda gerçeğin tek ve değişmez olduğunu, bu gerçeğin tartışılmayacağını ileri sürmenin akademik geleneğe ters düşeceğini, karşı görüş sahiplerinin düşünce açıklama haklarının ellerinden alınamayacağını, böyle bir yaklaşımın bilimsel de-

16 Hürriyet ve Cnn Türk, 24 Eylül 2005

17 Cnn Türk, 24 Eylül 2005

18 Zaman, 25 Eylül 2005

ğil dogmatik olduğunu belirten sözleri özellikle dikkat çekti.¹⁹

Konferansı izleyen dönemde yazar Orhan Pamuk'un "Bu topraklarda bir milyon Ermeni ve 30 bin Kürt öldürüldü" sözleri için üç yıl hapis istemiyle mahkemeye verilmiş bulunması²⁰ ve Ermeni gazeteci Hrant Dink'in ise "Türk'ten boşalacak o zehirli kanın yerini dolduracak temiz kan, Ermeni'nin Ermenistan'la kuracağı asil damarında mevcuttur" sözleri için²¹, ertelense de, altı ay hapse mahkum olması Türkiye'de ve yabancı ülkelerde Türkiye'de ifade özgürlüğünün ne derecede varolduğu tartışmasını sürdürdü. Avrupa Komisyonunun genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn'in Ankara'daki resmi temaslarından sonra İstanbul'a geçerek Orhan Pamuk'u ziyaret etmesi²² AB çevrelerindeki eğilimin hangi yönde olduğunu ortaya koydu. Bu yılın başlarında zaten değiştirilmiş olan Türk Ceza Kanununun yeniden gözden geçirilmesi gündeme geldi.

Türkiye'de ifade özgürlüğü hakkındaki tartışmalar, konferansın asıl konusu olan Ermeni sorununu arka plana itti. Ayrıca konferansta birkaç istisna dışında, kimlerin ne dediği, konferansta hangi fikirlerin öncelikle tartışıldığı pek belli olmadı. Bazı gazeteler ve televizyon kanalları konferansı izlemiş olmakla beraber, konferansa girebilen muhalif görüşlü kişilerin konuşmaya çalışmaları sonucunda çıkan olayları yansıtmakla yetindiler; konferansın ana konusu hakkında pek bilgi vermediler. Konferanstan önce ve sonra az sayıda katılımcı tebliğlerini yayınladı; ancak bunların fazla okuyucusu olmayan gazetelerde yer alması izlenmelerini güçleştirdi. Konferansın sonunda bir bildiri yayınlanmamış olması da bu belirsizliği arttırdı. Konferansı düzenleyenler tebliğlerin yayınlanacağını söylediler. Ancak bunun ne zaman olacağını bildirmediler. Bilimsel konferansların tebliğleri genellikle geç yayınlanır ve bu bazen yıllar alabilir. Boğaziçi/Bilgi Üniversitesi konferansı kamuoyunda çok tartışıldığı ve yukarıda değindiğimiz gibi Türkiye'de ifade özgürlüğü konusunu ön plana taşıdığı için, bu yönüyle normal veya sıradan bir konferans değildi. Düzenleyenlerin kamu oyunu anında veya en kısa zamanda bilgilendirmek gibi manevi bir görevi olması gerekiyordu. Bu görev, konferansı bir televizyon kanalında canlı olarak vermek veya tebliğleri bir İnternet sitesinde hemen yayımlamak yoluyla yerine getirilebilirdi. Bu, maalesef, yapılmadı.

Konferansın en büyük eksikliği Türk bilim adamlarının büyük çoğunluğu ta-

19 Milliyet, 4 Ekim 2005

20 Zaman, 10 Ekim 2005

21 Radikal, 10 Ekim 2005

22 8 Ekim 2005 tarihli başlıca gazeteler

rafından desteklenen ve tehcirin soykırım olmadığı noktasında odaklanan fikirlerle yer vermemesi ve bu fikirleri taşıyan bilim adamlarının konferansta konuşmak için yaptıkları başvurunun geri çevrilmesidir. Diğer bir eksiklik konferansı düzenleyenlerin dinleyicileri de kendilerinin seçmesi, aksi görüşte olanların salona alınmamasıdır. Bu haliyle Boğaziçi/Bilgi Üniversitesi konferansında, bazı nüanslarla da olsa , tek bir görüş ifade edilmiştir. Oysa Sayın Cumhurbaşkanının dediği gibi, “Üniversiteler dogmanın savunulduğu değil, farklı ve karşıt düşüncelerin özgürce tartışıldığı kurumlar olmak zorundadır”.²³

Daha ziyade totaliter rejimlerde ve özellikle eski komünist ülkelerde görülen bu davranışın sebebi nedir? Bu soruya yanıt arandığında şu hususlar görülmektedir. Diaspora Ermenileri Türkiye’den tazminat ve toprak almak olarak özetlenebilecek taleplerinin gerçekleşmesinin ön şartının Türk kamuoyunun Ermenilere soykırım yapıldığı iddiasını kabul etmesi olduğuna inanmaktadır. Oysa Türk kamuoyunun çok büyük bir bölümü bu iddiaları kendilerine ve atalarına karşı yapılmış bir hakaret olarak gördüğünden hiçbir Türk hükümetinin, ne kadar baskı altında kalırsa kalsın, Ermeni soykırımını olduğunu kabul etmesi mümkün değildir; ki bu da Ermeni taleplerinin gerçekleşmeyeceği anlamına gelir. Diaspora Ermenileri bu çıkmazdan kurtulabilmek için Türk kamuoyunu tehcirin soykırım olduğuna inandırmak ve onlardan gelecek baskı ile ileride Türk Hükümetini soykırımı kabul etmeye zorlamak yolunu denemeyi düşünmüşlerdir. Bunun için, ilk adım olarak, Türkiye’de Ermenilerin soykırımı uğradığına inanan bazı Türk bilim adamlarının bir grup oluşturması ve bu grubun Ermeni görüşlerini savunması yoluna gidilmiştir. Bu amaçla son yıllarda “soykırımcı” Türk bilim adamları ve bu niteliği taşıyan Ermeni veya yabancı diğer bilim adamlarının da katılımıyla yabancı ülkelerde bir çok toplantı yapılmıştır.

Bu toplantılardan sonra Türk bilim adamları, bazı farklarla da olsa, o yıllarda Türkiye’de mevzuatın elverdiği ölçüde, 1915 tehcirinin soykırım olduğu görüşünü yazılarında dile getirmeye başlamışlardır. Kısa sayılacak bir zaman içinde bu tür Türk bilim adamlarının sayısında artış gözlenmiş ve bunların çoğunun eskiden aşırı solcu tutum ve eylemleri nedeniyle haklarında soruşturma yapılan, bazılarının mahkum olup hapis yatan, Sovyetler Birliğinin çökmesinden sonra ise, uğruna çok sıkıntı çektikleri bu fikirleri bırakıp 180 derecelik bir dönüşle liberal görüşleri ve insan haklarını savunmaya başlayan kişiler oldukları, bu arada Türk ulusal devletine karşı her hareketi destekledikleri, Ermeni soykırım iddialarını da Türkiye’yi zora sokacak bir konu olarak gördükleri için benimsedikleri

23 Milliyet, 4 Ekim 2005

görülmüştür. Burada ilginç olan husus, birkaç istisna dışında bu kişilerin Ermeni sorunu alanında uzmanlıkları bulunmamasıdır. Mesela şu anda bu grubun lideri durumunda olan Halil Bertay'ın Ermeni sorunu konusunda ne bir kitabı ne de bir uzun makalesi vardır. Yaptığı konuşmalardan da bu konu hakkında yüzeysel bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Boğaziçi/Bilgi Üniversitesi toplantısını, sözde soykırımın 90. yılı münasebetiyle Ermeni diasporası ve Ermenistan tarafından düzenlenen bir seri toplantı arasında mütalaa etmek doğru olacaktır. Amacın mümkün olduğu kadar çok sayıda Türk bilim adamına Türklerin Ermenileri soykırımı uğrattığını söyletme yoluyla Türkiye'de "soykırımın" kabulü lehinde bir akım başlatmak olduğu, AB ile müzakerelerin başlamasına az bir zaman kala bu konferansı düzenlemekle AB ülkelerinde bazı çevrelerin de desteğinin sağlanacağı düşünülüyor anlaşılmaktadır.

Ancak bu konferans Türkiye'de değil "soykırım" lehinde bir akım başlatmak, 1915 olaylarının soykırım olmadığını düşünenlerin sayısının artmasına ve bunların ilk kez eylem yapmalarına neden olmuştur. Diğer bir deyimle "soykırımcılara" karşı muhalefet sadece gazete ve dergi sayfalarında kalmamış bu kez sokağa da inmek suretiyle ciddi bir radikalleşme içine girmiştir. Kısaca konferansı düzenleyenlerin beklentilerinin tam tersi bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Bu arada söz konusu konferansla Türkiye'de bir tabunun daha yıkıldığı, bir çığır daha açıldığı, Türkiye'nin büyük bir adım attığı, bir travmayı aştığı gibi gerek yabancı²⁴ gerek Türk basınında²⁵ bazı yorumlar görülmüştür. Bunlar arasında Fransa'nın en fazla okunan dergisi olan L'Express'in 29 Eylül 2005 tarihli sayısında "Turquie: La mémoire Retrouvée" (Türkiye: Yeniden Bulunan Bellek) başlığı altında altı sayfalık yazısı özellikle dikkatleri çekmiştir. Bu yazıda Ermenilere ait olduğu iddia edilen bazı ceset fotoğraflarının yanında Halil Bertay, Murat Belge, Hrant Dink gibi "soykırımcı" kişilerin fotoğrafları da yer almakta ve yazı tamamen Ermeni görüşlerini yansıtmaktadır. Buna şaşmamak gerekir zira L'Express Dergisinin Yazı İşleri Müdür Yardımcısı Christian Markarian, isminden de anlaşılacağı üzere, Ermenidir.

24 Süddeutsche Zeitung, 26 Eylül 2005, Los Angeles Times , 25 Eylül 2005, La Libre Belgique, 24 Eylül 2005

25 Milliyet, 27 Eylül 2005 (Derya Sazak, Bir Tabu Daha Yıkıldı), gazetemnet, 1 Ekim 2005, (Ferhat Kentel: Bir konferans ve travmalarımızı aşmak...)

Bahsettiğimiz yazıların bir özelliği de Boğaziçi/Bilgi Üniversitesi Konferansını Türkiye'nin Ermeni "soykırımını" tartışmaya başlamasının bir tür miladı olarak takdim etmeleridir. Hemen belirtelim ki bu düşünce doğru değildir. 1915 tehcirinin soykırım olduğu iddiasının bazı Türk yazarlarla benimsenmesi ve savunulması on yıldan daha eskidir. Bu konuda ilk kitap Taner Akçam'ın "Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu" olup, 1992'de yayınlanmıştır. Ayrıca "tabu" nun yıkılmakta olduğu Taner Akçam'ın bir kitabıyla daha 2000 yılında ileri sürmüştür.²⁶

2000 yılından itibaren de, başta Halil Berktaş olmak üzere, bazı Türk bilim adamları, giderek daha fazla sahneye çıkmaya başlamıştır. Bu durumun meydana gelmesinde başlıca etkenin Türkiye'nin 1999'da AB'ye tam üye olmak için başvurması olduğu anlaşılmaktadır. Avrupa Parlamentosu içinde çoğunluğa sahip bir grup Türkiye'nin Ermeni "soykırımını" tanımalarını tam üyeliğinin ön şartı olarak görmekte, bunun gerçekleşmesi için gayret sarf etmekte ve bu tanımayı kolaylaştıracak eylemleri teşvik etmektedir. Aynı tutum Avrupa'da bazı eğitim, bilim ve hatta siyasi çevrelerinde de vardır. Bunların etki ve teşviki sonucunda Türkiye'de Ermeni tezlerini benimseyenlerin sayısı artmıştır.

Boğaziçi/Bilgi Üniversitesi konferansının getirdiği yenilik, kırkdan fazla Türk bilim adamının bir araya gelerek Ermenilerin soykırım iddiaları doğrultusunda görüş bildirmeleri ve böylece Türkiye'de büyük çoğunluğun savunduğu 1915 tehcirinin soykırım olmadığı savına adeta meydan okumalarıdır. Ancak, konferansın yapılmasında karşılaşılan güçlükler ve konferansa karşı olan hareketlerin yarattığı karmaşa ön plana çıkmıştır, konferansta konuşulanların kamuoyuna intikal ettirilmemesinin de etkisiyle bu meydan okumadan bir sonuç alınmamıştır. Bu arada konferansı düzenleyenlerin çok eleştirdikleri resmi görüşün sahibi olan hükümetin yardımıyla konferansı gerçekleştirebilmeleri de ironik bir durum oluşturmuştur.

II- TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

1. Resmi Beyanlar

TBMM'de 13 Nisan 2005 tarihinde Ermeni Sorunu hakkında yapılan genel görüşmeden sonra Başbakan Erdoğan'ın Başkan Koçeryan'a bir mektup göndererek iki ülkenin tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan bir grubun 1915 dönemine

²⁶ Taner Akçam. *Ermeni Tabusu Aralanırken: Diyalogdan Başka bir Çözüm Var mı?* İstanbul 2000

ait gelişme ve olayları tüm arşivlerde araştırarak bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamalarını önerdiği, Başkan Koçeryan'ın bu mektuba 25 Nisan'da cevap vererek, iki ülke arasında askıda kalan tüm sorunları çözmek ve bir anlayış birliğine ulaşmak amacıyla bu sorunların görüşülecek hükümetler arası bir komisyon toplanabileceğini ifade ettiğini geçen sayımızda bildirmiştik.²⁷

Bu mektup değişiminden bir süre sonra iki ülke dışışleri temsilcilerinin üçüncü bir ülkede bazı toplantılar yaptığı, bunlara Türkiye'den Dışışleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Büyükelçi Ahmet Üzümcü ile Tiflis'teki Türkiye Büyükelçisi Ertan Tezgör'ün katıldığı hakkında basında bazı haberler çıkmış²⁸, aradan üç ay kadar bir zaman geçmesine karşın bu görüşmeler hakkında başkaca bilgi yayınlanmaması, bir süre devam eden bu görüşmelerin durduğunu düşündürmüştür.

..... Konferansı düzenleyenlerin çok eleştirdikleri resmi görüşün sahibi olan hükümetin yardımıyla konferansı gerçekleştirebilmeleri de ironik bir durum oluşturmuştur.

Başbakan Erdoğan'ın Haziran ayı sonunda Azerbaycan'a yaptığı ziyaret sırasında Karabağ sorunu konusunda Azerbaycan'ın tutumunu çekincesiz destekleyen ifadelerde bulunması ve iddialarının kabul ettirilmesi gayretlerini eleştirmesi Ermeni basınında Türkiye'nin tutumunda bir yumuşama olmadığı şeklinde yorumlanmıştır²⁹. Burada ilginç olan Ermenilerin Türkiye'nin tutumunun yumuşayacağını beklemeleridir. Bunun nedeni, herhalde, ABD ve AB'nin Türkiye'ye Ermenistan ile ilişkilerin düzeltilmesi için baskı yapması beklentisi olsa gerektir.

Diğer yandan Başbakan Erdoğan'ın Temmuz ayında ABD ziyareti sırasında, gazetecilerin sorularına cevaben, Kopenhag kriterleri arasında Ermeni sorununun bulunmadığını, tarihten husumet çıkarılmamasında yarar olduğunu, Türkiye'nin yaptığı açılımın (tarihçi ve diğer uzmanlardan bir komisyon kurulması önerisi) olumlu karşılık bulmasını ümit ettiğini, Ermenistan'ın Karabağ'ın işgaline son vermesi gerektiğini, Ermenistan'ı sağ duyulu anlayıştan uzak tutan dinamiklerin halka zaman kaybettirdiğini söylemiştir³⁰. Bu konuşma Türkiye'nin Ermeni sorunu ve Ermenistan ile olan ilişkilerinde bir tutum değişikliği içinde olmadığını

27 Ermeni Araştırmaları, Sayı 16, 17 s.27-33

28 Cnntürk, 13 Temmuz 2005

29 RFE/RL, 30 Haziran 2005

30 Milliyet, 8 Temmuz 2005

göstermektedir.

Son yıllarda iki ülke dışişleri bakanlarının sonbaharda, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu çalışmaları sırasında ikili görüşmeler yapmalarına karşın bu yıl böyle bir görüşme gerçekleşmemiştir.

Türkiye- Ermenistan ilişkileri bakımından :
incelediğimiz dönemin başlıca özelliği iliş- :
kilerin bir durgunluk içinde olması ve taraf- :
ların bir " bekle gör" siyaseti izlemesidir. :

Dışişleri Bakanı Abdul-
lah Gül Genel Kurul ko-
nuşmasında Ermenistan
ile olan ilişkilere doğrudan

temas etmemiş ve Azerbaycan topraklarının işgalinin sona ermesi yönündeki gelişmelerin, Ermenistan ile olan ilişkiler de dahil bölgede daha iyi bir hava yaratacağını söylemekle yetinmiştir.³¹

Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan ise Genel Kurul'da yaptığı konuşmada, adeti hilâfına, ülkesinin Türkiye ile olan ilişkilerine hiç temas etmemiştir³². Buna karşılık Ermenistan Dışişleri Bakanı UNESCO Genel Konferansında yaptığı konuşmada³³ Türkiye'de Ermenilerden kalma binlerce kültürel anıt bulunduğunu, bu anıtların bir kültürel diyalog başlaması ve bölgesel işbirliğinin gelişmesi için bir fırsat oluşturduğunu, ancak o topraklarda Ermeni varlığının çarpıcı kanıtını oluşturan bu anıtların değiştirildiğini veya umursamazlığa terk edildiğini, bununla beraber bu tutum ve eğilimlerde değişiklik olacağını ve Türkiye'nin çoğulcu geçmişini tanımak yoluna girdiğini ümit ettiklerini söylemiştir. Vartan Oskanyan daha sonra Van Gölündeki Ahtamar Kilisesinin Türk makamları tarafından onarılmaya başlamasından bahsetmiş, bunun bir çok yerde tekrarlanabileceğini ve Ani'de kalan tek anıtın beraberce onarılabileceğini, bir kültür başyapıtı olan bu ortaçağ şehrinin iki halkı birbirine bağlayabileceğini söylemiştir. Diğer yandan Ermeni Dışişleri Bakanı, Ermeni anıtlarının korunmadığını ileri sürerek Azerbaycan'ı şiddetle eleştirmiştir.

Görüldüğü üzere, Türkiye- Ermenistan ilişkileri bakımından incelediğimiz dönemin başlıca özelliği ilişkilerin bir durgunluk içinde olması ve tarafların bir "bekle gör" siyaseti izlemesidir.

31 Anatolian Times, 22 Eylül 2005

32 www.armeniaforeignministry.com (Statements & Speeches. Statement by .E. Vartan Oskanian,.. at the General Debate of the 60th Session of the General Assembly of the United Nations, September 18, 2005)

33 Press Release, Ministry Of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, 7 Ekim 2005

2. Türkiye- Ermenistan Sınırının Açılması

Türkiye'nin Ermeni güçlerinin Karabağ'ı çevreleyen Azerbaycan topraklarını da işgal etmeye başlamasına bir tepki olarak 1993 yılında Ermenistan ile olan kara sınırını kapattığı bilinmektedir. Ermenistan o tarihten bu yana ve git gide artan bir şekilde sınırın açılmasını istemekte ancak buna karşılık olarak, mesela Azerbaycan topraklarının işgaline son vermek veya Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımak veya soykırım iddialarından vazgeçmek gibi bir taviz vermemektedir. Türkiye de kendi tutumunda bir değişiklik yapmayınca Türkiye- Ermenistan sınırı kapalı kalmaya devam etmektedir. Ermenistan'ın bu davranışının temelinde ABD ve AB'nin yapacağı baskılar sonucunda Türkiye'nin sınırı açmak zorunda kalacağı beklentisi yatmaktadır. Ne var ki, sınırlar 12 yıldan beri kapalı olduğuna göre bu beklenti pek gerçekçi değildir.

ABD Kongresinde Ermeni çıkarlarını korumakla namı Adam Schiff 29 Haziran 2005 tarihinde Temsilciler Meclisine "Ermenistan'a Türk Ablukasını Sona Erdirme Kanunu" başlığını ve H.R.3103 sayısını taşıyan bir tasarı sundu. Tasarının uzun gerekçesinde şu hususlar dikkati çekmektedir: Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ablukanın bölgede güvenlik ve refahı teşvik etmediği, o nedenle ABD'nin kısa ve uzun vadeli siyasi amaçlarını baltaladığı, ablukanın Ermenistan'ın nakliye giderlerini yüzde 30 ila 35 arttırdığı, Türkiye'nin sürdürdüğü bu ablukanın ABD'nin ve uluslar arası kuruluşların insanı yardım amacıyla sınırları geçmesini engellediği, NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programının başarısının ve AB'nin güvenlik ve ekonomik çıkarlarının Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ambargonun hemen ve koşulsuz kaldırmasına bağlı olduğu, Amerikan Başkan ve Dışişleri Bakanın Türkiye'nin Ermenistan'la ekonomik, siyasi ve kültürel bağları yeniden kurabilmesi için Ermenistan'a uyguladığı ablukayı derhal kaldırmasının Türkiye'ye bildirilmesi gerektiği Yerimiz müsait olmadığı için bu hususların içerdiği anlamsızlık ve yanlışlıklar üzerinde durmuyoruz.

Tasarının işlem bölümünde ise Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ambargoyu sona erdirmesi için ABD tarafından atılan adımlar ve yapılan planlar hakkında Dışişleri Bakanından bir rapor vermesi istenmektedir. Teklif sahibinin, bu tasarı kabul edildiği takdirde, Amerikan Hükümetinin Ermenistan ile olan sınırlarını açması için Türkiye'ye baskı yapmak zorunda kalacağını düşünmüş olduğu anlaşılmaktadır.

Sözkonusu tasarının sunulmasından iki hafta kadar sonra, Ermeni-Avrupa Si-

yasi, Hukuki Danışma Merkezi adını taşıyan ve Avrupa Birliğinin desteklediği bildirilen bir kuruluşun “Türk-Ermeni Sınırı Ablukasının Kaldırılmasının Ermenistan Ekonomisi Üzerindeki Etkileri” başlıklı bir raporu yayınlandı. Raporda sınırın açılmasının Ermenistan’ın gayri safi milli hasılasını (GSMH) ancak % 0,67 kadar arttıracacağı, sınırın açılmasının beş yıl sonra GSMH’ a toplam etkisinin % 2,7 olacağı, kısa vadede Ermenistan’ın ihracatının % 5,23, ithalatının ise % 4,7 artacağı belirtiliyor ve sınırın açılmasının, Kars- Gümrü demiryolunun faaliyete geçmesiyle birlikte, nakliye giderlerinin azalmasını sağlayacağı bildiriliyordu.³⁴

Bu rapor büyük şaşkınlık yarattı, zira 2000 yılında Dünya Bankası tarafından yayınlanan ve Ermenilerin her zaman ve her yerde atıfta buldukları bir raporda sınırların açılmasının GSMH % 30 oranında arttıracığı kayıtlıydı. Diğer yandan Ermeni-Avrupa Siyasi, Hukuki Danışma Merkezi yetkilileri Raporu Ermenistan Hükümetinin istediği üzerine hazırladıklarını belirtirken Ermenistan’ın Ticaret ve Ekonomik Kalkınma Bakanı Karen Cismarityan bu raporun hükümetle bir ilgisinin olmadığını söylüyordu.

Bu raporun kimlerin çıkarına hizmet ettiği de Ermenistan basınında tartışıldı. Bir görüşe göre rapor, ablukanın kaldırılması karşılığı olarak Ermenistan’ın Türkiye’ye bir taviz vermeyeceğini söyleyen Dışişleri Bakanı Oskanyan’ın tutumunu destekliyordu.³⁵ 1991-1998 yılları arasında istatistiklerden sorumlu bakan olan Eduard Agajanov’a göre ise bu raporun amacı Ermenistan’da halen mevcut ve Başkan Koçeryan’ı destekleyen oligarşik ekonomik sistemi korumaktı; zira bu sistem, sınırların açılmasına ve Türk mallarının rekabetine dayanamazdı.

Söz konusu raporun gerçeği mi yansıttığı yoksa bazı siyasi amaçlara mı hizmet ettiğini şu safhada söylemek mümkün değildir. Ermenistan hükümetinin, ABD ve AB’nin baskıları nedeniyle Türkiye’nin sınırları, AB ile müzakerelerin başlamasından evvel açacağına inandıkları ve bunun karşılığında bir bedel ödemeleri için kendilerine baskı yapılacağı telaşına kapıldıklarını, bunu önlemek için de sınırın açılmasının ekonomik sonuçlarını küçümseyen bir rapor hazırlattıklarını düşünmek mümkündür.

Dünya Bankası raporu ile sözünü ettiğimiz Danışma Merkezi’nin raporu arasındaki çelişki nedeniyle Türkiye-Ermenistan sınırın açılmasının ekonomik sonuçları tartışmalı bir hale gelmiştir. Bununla beraber kuramsal bir yaklaşı-

34 PanArmenian News 13 Temmuz 2005 ve Eurasianet 9 Ağustos 2005

35 Eurasianet, 9 Ağustos 2005

mın daha ziyade Danışma Merkezi raporuna hak verdiği görülmektedir. Zira, Ermenistan zayıf bir ekonomiye sahiptir. Sınırlar açıldığı takdirde, ne ithalatını ne de ihracatını kısa vadede önemli ölçüde arttıracak olanaklara sahip değildir.

Bu artış, Merkezin raporunda belirtildiği gibi, % 5 civarında olabilir. Ancak kanımızca Türkiye sınırlarının açılması, kısa vadede ithalat ve ihracat artışları nedeniyle değil uzun

vadede Ermenistan'ın ekonomik gelişmesi bakımından önemlidir. Zira Ermenistan için Türkiye en makul ekonomik partner olmanın yanında Avrupa ve Orta Doğu ülkeleri için en kısa yoldur.

Ermenistan için Türkiye en makul ekonomik partner olmanın yanında Avrupa ve Orta Doğu ülkeleri için en kısa yoldur.

Bu arada Ermenistan'ı idare edenlerin Türk sınırlarının açılması konusunda ekonomik değil siyasi nedenlerle ilgilenmiş olduklarını; zira Türkiye sınırlarını açarsa Azerbaycan'ın izole edileceğine inandıklarını belirtelim.

3. Kars-Ahalkalek Demiryolu Projesi

Türkiye ile Gürcistan arasında demiryolu bağlantısı kurulması konusu Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınırlarını açması konusunda yakından ilgilidir.

Türkiye 1993 yılında Ermenistan ile olan sınırlarını kapamasının doğal bir sonucu olarak Kars'tan Gümrü'ye giden demiryolunu da kapatmıştı. Zamanla Gürcistan ve bu ülke üzerinden Azerbaycan'a demiryolu ile bağlanmak fikri doğdu. Zamanın Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 1997 yılı Temmuz'unda Gürcistan'a yaptığı bir ziyaret sırasında bu fikri Edvard Şavardnaze'ye açtı³⁶ ve bir ilke mutabakatına varıldı. Bu iş için Kars'a kadar gelen hattı Gürcistan'ın Ahalkalek şehrine bağlamak yeterliydi. 68 kilometresi Türkiye'de 30 kilometresi de Gürcistan'da olmak üzere 86 kilometre uzunluğunda olacak yeni hattın yaklaşık 400 ilâ 500 milyon dolara mal olacağı söyleniyordu.³⁷ Sonraları bu hattın yaklaşık 250 milyon dolara çıkarılabileceği bildirildi.³⁸

36 Eurasia Daily Monitor, 7 Haziran 2005

37 Asbarez 25 Mayıs 2006

38 Hasan Kanbolat, Türkiye Kafkasya'ya Demir Ağlarla Bağlanacak mı ? Stratejik Analiz, Sayı 56, Eylül 2005, s.57

Dış finansman da gerektiren bu proje bir süre uygulamaya konamadı ise de 2005 yılında yeniden ele alındı ve Bakü-Ceyhan petrol boru hattının açılışı münasebetiyle Bakü'de buluşan Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye devlet başkanları 25 Mayıs 2005 tarihinde "Uluslararası Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Koridorunun Oluşturulması Deklarasyonunu" imzaladılar.

Projenin uygulanmaya başlaması Ermenistan'ı telaşlandırdı; zira proje bitirildiği zaman Kars-Gümrü demiryolunun nakliye alanında pek işlevi kalmayacaktı. Diğer yandan Ermenistan bu yeni hattı kendisini izole etmeye yönelik bir hareket olarak gördü. Ermenistan bu hattın inşaatını önlemek için bir yandan AB'ye başvururken, diğer yandan Amerikan Kongresindeki Ermeni taraftarlarını harekete geçirdi.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan Bakü Deklarasyonundan bir hafta kadar sonra nakliye işlerini koordine eden AB Komisyonu Başkan Yardımcısı Jacques Barrot'ya 21 Mayıs tarihli bir mektupla başvurarak, Kars'ı Gümrü'den geçerek Tiflis'e bağlayan bir demiryolu hattı olduğunu ve AB'nin TRASECA adlı uluslar arası yollar programında yer aldığını, bu hattın Türkiye'nin Ermenistan'a abluka uygulama kararı sonunda kullanılmadığını, yeni bir demiryolu hattı inşasının büyük mali kaynaklar gerektireceğini, ayrıca Türkiye'nin abluka politikasına hizmet edeceğini, Ermenistan-Türkiye sınırının Avrupa'da ablukaya tabi tek sınır olduğunu, Avrupa Güney Kafkasya'da işbirliği istiyorsa Kars-Gümrü hattının açılmasının buna iyi şekilde katkıda bulunacağını, ayrıca bu hattın kullanılmamasının Avrupa'nın yeni komşuluk siyasetinin uygulanması için engel oluşturacağını bildirdi³⁹. Diğer yandan Ermenistan'ın sırf Kars- Ahalkelek projesini önlemek için Kars-Gümrü demiryolunun açıldığı taktirde bu hattın bir süre Ermeni mallarının taşınmamasına razı olacağını ilgili taraflara bildirdiği ileri sürüldü.⁴⁰

Avrupa Komisyonunun Enerji ve Nakliye Genel Müdürü François Lamoureux'un geçen Kasım ayında Bakü'yü ziyareti sırasında Kars- Ahalkelek demiryolu projesini incelediklerini ve finansmanına katılabileceklerini söylemesi ümitleri artırdı.⁴¹ Ancak bu konuda son zamanlarda alınan Ermeni kaynaklı haberler⁴² Komisyonun tutumunda bir değişiklik olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre AB Komis-

39 AZG, 9 Eylül 2005

40 Milliyet, 1 Eylül 2005

41 AZG, 9 Eylül 2005

42 Noyan Tapan, 14 Ekim 2005

yonu Nakliye ve Enerji Genel Müdürlüğü, Oskanyan'ın yukarıda değindiğimiz 21 Mayıs tarihli mektubuna cevap olarak (in response to) Kars'ı Gümrü ve Tiflis'e bağlayan bir demiryolu hattı bulunduğunu, o nedenle Kars-Ahalkelek hattının inşa edilmesine gerek olmadığını, bu nedenle bu hattın AB tarafından desteklenmeyeceğini bildirmiştir.

Buna karşın Birleşmiş Milletler Genel Sekreter Yardımcısı Anwarul K. Chowdhury Gelişmekte Olan Ülkeler Grubu Bakanlarının 6. toplantısında Baku-Tiflis-Ahalkelek-Kars demiryolunun Bakü'den Avrupa'ya insan ve kargo taşımacılığını sağlayacağını bildirmiştir.⁴³

ABD Kongresinde Ermeni Çıkarları Grubu Eş Başkanları olan Joe Knollenberg ile Frank Pallone, eskiden beri ABD'de Ermeni diasporasıyla işbirliği yapan George Radanovich ile birlikte 21 Temmuz 2005 tarihinde Temsilciler Meclisine H.R. 3361 sayı ve "Güney Kafkasya'da Açık ve Entegre Demiryolları Kanunu" başlığını taşıyan bir kanun tasarısı vermişlerdir. Bu tasarının gerekçe kısmında Kars –Ahalkelek demiryolu projesi hakkında yukarıda değindiğimiz olumsuz Ermeni görüşleri tekrar edildikten sonra, işlem bölümünde Ermenistan'dan geçmeyen veya Ermenistan ile bağlantılı olmayan ancak Baku, Tiflis ve Kars'tan geçen veya bu kentleri bağlayan demiryolu veya demiryolu bağlantılı yolların geliştirilmesine ABD'nin yardım etmesinin yasaklanması istenmektedir. Bu tasarı kanunlaştığı taktirde ABD'nin çeşitli resmi fonları Kars-Ahalkelek demiryolu hattının finanse edilmesi için kullanılamayacaktır. Avrupa Birliğinin de benzer bir tutum alması için çalışılmakta olduğu görülmektedir. Bu durumda söz konusu hat için gerekli finansmanın başka kaynaklardan bulunması gerekmektedir. Azerbaycan Ulaştırma Bakanı Musa Panakov'a göre bazı Japon kuruluşları ve Gelişme İçin Asya Bankası bu projeye ilgilenmektedir⁴⁴. Diğer yandan Azerbaycan Dışişleri Bakanlığında Aşraf Şihaliyev Azerbaycan'ın Yeni Komşuluk Programı içinde Kars-Ahalkelek demiryolunun desteklemesini AB'den isteyeceklerini belirtmiştir.⁴⁵

Görüldüğü gibi Kars- Ahalkelek demiryolu inşası konusunda mücadele devam etmektedir. Bu hat Türkiye ve Azerbaycan için hem ekonomik hem de güvenlik bakımından gereklidir. Yapımı zaten çok gecikmiş olduğu için bir an evvel inşaatına başlamakta yarar vardır.

43 Pan Armenian News, 23 Eylül 2005

44 Les Nouvelles d'Arménie, 17 Ekim 2005

45 Par Armenian, 17 Ekim 2005

4. Turhan Çömez'in Ermenistan'ı Ziyareti

AKP Balıkesir Milletvekili Turhan Çömez Haziran ayı içinde Ermenistan'a resmi olmayan bir ziyaret yaptı. Erivan Üniversitesinde bir konferans verdi. Ayrıca, aralarında Ermenistan

Turhan Çömez, "soykırım" konusu dahil, Türk görüşlerini savunmasına rağmen, açık ve samimi davranışları sayesinde her yerde ilgi ve sempatiyle karşılandı.

Meclis Başkanı Artur Bağdarasyan, Taşnak Partisi Direktörü Giro Manoyan, Erivan Belediye Başkanı Yervant Zakaryan'ın da bulunduğu bir çok kişiy-

le görüştü. Halkın arasına girdi. Çocukları omzuna aldı.. Doktor olduğu için bir hastanede yaşlı bir kadının böbrek ameliyatına katıldı⁴⁶. Turhan Çömez, "soykırım" konusu dahil, Türk görüşlerini savunmasına rağmen, açık ve samimi davranışları sayesinde her yerde ilgi ve sempatiyle karşılandı. Ermeni basını da ziyaretine önemli yer verdi.

Turan Çömez'in yaptığı temaslarda zengin iş adamı ve milletvekili Hacatur Suklasyan ile yaptığı görüşme basında çok yer aldı. Suklasyan'ın sadece sınırların açılması konusunu ilgilendirip soykırım iddialarında bir değişiklik yapmak istemez tutumuna karşın Turhan Çömez, "Gelin ikimiz ortak bir çalışma yapalım. Ben TBMM'de Ermenistan sınır kapısının açılmasıyla ilgili konuşma yaptığım saatlerde, siz de kendi parlamentonuzda bir konuşma yapın ve 1915'te yaşanan olayların soykırım olmadığını, bu konuların tarihçiler tarafından araştırılması gerektiğini, Türkiye'nin birliği ve toprak bütünlüğüne duyduğunuz saygıyı açıklayın. Bu küçük bir adım olur. Ama önemli bir başlangıç olacaktır." teklifinde bulundu ise de Suklasyan ilişkilerin önkoşulsuz başlaması gerektiği hakkındaki klasik Ermeni tutumunu tekrarladı. Adı geçen milletvekilinin "soykırım" konusunda Türkiye'nin özür dilemesi gerektiğini belirtmesi üzerine Çömez kendisine Ermeni çetelerinin 1915 yılında yaptıklarını ve ASALA'nın Türk diplomatlarına yaptığı suikastları hatırlattı.

Turan Çömez Türkiye'ye döndükten sonra bu ziyaretten edindiği izlenimleri Akşam gazetesine yazdığı yazılarda anlattı. Ermenistan'da Türkiye'ye karşı var olan önyargıyı kırmak, tabuları yıkmak, soykırım inadından vazgeçirmek için etkin ve rasyonel politikalar üretilmesi gerektiğini belirterek bunun için atılması gereken

46 Cnntürk, 10 Haziran 2005; Zaman, 12 Haziran 2005,

adımları şu şekilde dile getirdi:

- Türk ve Ermeni milletvekillerinden oluşan ortak bir çalışma grubu kurulmalı.
- Her iki ülke gazetecilerinin ziyaretleri artırılmalı ve iki tarafın devlet adamlarıyla mülakatlar yapıp düşünceleri aktarılmalı.
- Her iki tarafın öğrencileri için gençlik programları hazırlanmalı. Karşılıklı öğrenci transferleri yapılmalı ve her iki tarafın öğrencileri aile yanlarında konuk edilmeli.
- Tarihten günümüze ulaşmış Ermeni Kültür Mirası onarılıp, dünya turizmine kazandırılmalı. (Bu bağlamda, Ani Harabeleri günübirlik turlara açılabilir)
- Karşılıklı kültürel alışverişler yapılmalı, ortak sanat etkinlikleri planlanmalı.
- Karşılıklı spor müsabakaları yapılmalı.
- Ermenistan'a yapılan bavul ticaretine destek verilmeli.
- Her iki tarafın talepleri doğrultusunda karşılıklı olarak bazı sektörel ve bilimsel toplantılar yapılmalı.
- Her türlü, gayri resmi-sivil temaslar karşılıklı olarak teşvik edilmeli.
- TRT tarafından Ermenistan'a Ermenice radyo-TV yayınları yapılmalı. (TRT 25 dilde yayın yapıyor ancak Ermenice yayını yok. Ermenistan halkı, Türkiye'ye dair haberleri Fransa'dan almak yerine Türkiye'den alabilmeli)⁴⁷

Turhan Çömez'in bu önerileri Ermenilerde görülen bazı önyargıların ortadan kalkmasına ve böylelikle Ermenistan ile normal ilişkiler kurulabilmesine yardım edecek niteliktedir. Bu önerilerin yaşama geçirilmesi ise Ermenistan'ın ne derecede Türkiye ile işbirliğine girmeye hazır olduğuna bağlıdır.

5. Yektan Türkyılmaz Olayı

Temmuz ayı başlarında Ermeni basını "Kürt" tarihçi diye nitelendirdikleri Türk vatandaşı Yektan Türkyılmaz'ın kitap kaçakçılığından tutuklandığını bildirdi. Haberlere göre Türkyılmaz Ermenice biliyordu ve Ermeni arşivlerinde araştırma yapıyordu. Türkyılmaz daha önce yaptığı açıklamalarda Osmanlı İda-

⁴⁷ Akşam, 29 Haziran 2005

resinin Ermenileri soykırımı uğrattığına inandığını söylemiş ayrıca Ermenistan arşivlerinin de açık olduğunu, kendisinin arşivlerde bir sorunla karşılaşmadığını belirtmişti.

Türkyılmaz bazı mesleki kitapları Ermenistan'dan çıkarmak istemiş, ancak gerekli izni almamıştı; ama alınması gerektiğini de kimse kendisine söylememişti. İyi niyeti dikkate alınarak, hapse atılması yerine bu formalitenin yerine getirilmesi kendisinden istenebilirdi veya kitaplara el konup Ermenistan'dan ayrılmasına izin verilebilirdi. Bu yapılmamış ve kitap kaçakçılığı için sekiz yıla kadar hapis cezası öngören Ermeni kanunları gereğince ve üstelik Ermeni gizli servisince tutuklanmış ve bu servise ait yüksek güvenlikli hapishaneye konmuştu.

Türkyılmaz'ın tutuklanması Türkiye'de ve ABD'de bazı çevrelerde tepkilere neden oldu. Sabancı Üniversitesi'yle ABD'de adı geçen doktora yaptığı Duke Üniversitesi'nin girişimiyle bir dayanışma komitesi kuruldu ve adı geçen kurtarılması için bir kampanya başlatıldı.

Bu çerçevede, çeşitli ülkelere mensup iki yüz kadar bilim adamı, Başkan Koçaryan'a bir mektup göndererek Türkyılmaz'ın serbest bırakılmasını istedikler.⁴⁸ Bu mektupta kendisinin 1915 olaylarını eleştirel bir şekilde (yani soykırım iddialarını kabul eden bir şekilde) ele alan az sayıdaki Türk bilim adamlarından biri olduğu belirtildi. Ayrıca adı geçen tutuklanmasının Ermenistan'ın kendi tarihi üzerinde bağımsız bilimsel çalışmalar yapılmasını ne derecede desteklediği hakkında ciddi şüpheler yarattığı da ifade edildi. Mektup Türkiye'den H. Berktaş, T. Akçam, M. Belge, F.M. Göçek, O. Pamuk, R. Zarakolu gibi Ermeni soykırımı olduğunu ısrarla savunan bazı Türkler ile aynı inanca sahip P. Balakyan, V.N. Dadriyan, D.R. Papazyan, A. Sarafyan gibi Ermeniler tarafından imzalandı.

Ermenistan ve Ermenilerin taleplerini yerine getirmek için ciddi gayret sarf eden, bir süre önce ABD Başkanlığı için adaylığını koymuş olan Senatör Bob Dole de bu kampanyaya katıldı ve Başkan Koçaryan'a gönderdiği bir mektupta kendisinin ve senatör olan eşinin Ermenistan'ın eski dostu olduklarını ve Ermenistan'ı desteklemeye devam ettiklerini hatırlattıktan sonra Türkyılmaz'ın tutuklanmasının Ermenistan'ın demokratik gelişmesi ve bu ülkede hukukun üstünlüğü hakkında şüphe yarattığını ifade etti ve adı geçen derhal serbest bırakılmasını istedi. Ayrıca, garip kanun diye nitelendirdiği Ermeni Ceza Kanunu'nun

48 Hyetert, 1 Ağustos 2005

gözden geçirilmesini de önerdi⁴⁹.

Yapılan bu girişimler ve özellikle ABD'de çok önemli bir kişi olan Dole'un mektubu Türkyılmaz'ı kurtardı. Mahkeme kendisini bir yıla mahkum etti, ancak cezayı tecil etti. Serbest kalan adı geçen Eylül ayı başında ABD'ye döndü.

Ermeni makamlarının neden Ermeni görüşlerini savunan bir kişiyi tutuklamış oldukları halen dahi anlaşılmış değildir. Akla gelen tek olasılık Ermenistan arşivlerinin, Türk veya yabancı bağımsız bilim adamları tarafından incelenmesini istenmedikleri, caydırıcı bir önlem olarak Türkyılmaz'ı tutukladıkları, böylelikle soykırımı savunan bir kişi bile hapsedildiğine göre savunmayanların daha ağır muameleyle karşılaşacağı kanısını yaratmaya çalıştıklarıdır. Kısaca açık olduğu daima söylenen Ermenistan arşivlerinin ancak şeklen açık, gerçekte ise bağımsız araştırmacılara kapalı olduğu sonucuna varılmaktadır.

III- SOYKIRIM İDDİALARINI KABUL EDEN MİLLİ VE YEREL PARLAMENTOLAR

1. Venezuela

Venezuela Parlamentosu 14 Temmuz 2005 tarihinde Ermeni soykırım iddialarını benimseyen bir kararı oybirliğiyle kabul etti⁵⁰.

Kararın giriş bölümünde, özetle, insanlık tarihinin ilk bilimsel olarak planlanmış, örgütlenmiş ve icra edilmiş soykırımının doksan yıl önce meydana geldiği, bu soykırımın Genç Türkler ve onların ideolojisi olan Pantürkizm tarafından Ermeni halkına karşı işlendiği ve iki milyon kadar kişinin ortadan kaldırılmasına yol açtığı, bu tür cinayetlerin tekrarlanmaması için ifşa edilmesi ve bu soykırımın Türk halkı ve dünyanın bütün halkları tarafından reddedilmesi gerektiği, siyasi davalar ve çıkarlar nedeniyle soykırımın inkar edilmesi yoluyla tarihin değiştirilmesine çalışıldığı ifade edilmektedir.

Söz konusu kararın işlem bölümün çevirisi şöyledir:

Millet Meclisi

49 ANN/Groong, 6 Ağustos 2005

50 Yerkir, 20 Temmuz 2005

Bir: Adaletin yerine getirilmesi için geçerli fakat gecikmiş insani isteklerin desteklediğini Ermeni halkına, hükümetine ve Venezueladaki güçlü Ermeni cemaatine ifade etmeye

İki: Ermeni soykırımını tanıyuncaya kadar Türkiye'nin üyelik başvurusunu ertelenmesini Avrupa Birliğinden istemeye

Üç: Bu kararı Ermenistan Parlamentosuna ve Ermeni dini makamlarına iletmekle görevli bir komite oluşturmaya

Dört: Ermeni halkı ile dostluk için bir parlamento grubu kurmaya

Karar verir.

Bu kararda yer alan “insanlık tarihinin ilk bilimsel olarak planlanmış, örgütlenmiş ve icra edilmiş soykırımı”, ifadesi, iki milyon kadar kişinin ortadan kaldırıldığı iddiası ve “soykırımı” tanımadıkça Türkiye'nin başvurusunun ertelenmesinin AB'den istenmesi bu kararı Ermeni soykırım iddiaları hakkında şimdiye kadar çeşitli ülkeler parlamentolarında alınan kararların en sert ve en abartılısı yapmaktadır.

Bunun nedenleri çeşitlidir. Venezuela Parlamentosunu bu kadar cesur kılan husus, şüphesiz, Türkiye'nin uzaklığı ve iki ülke arasında kayda değer ilişki olmamasıdır. Venezuelada zengin, diğer bir deyimle etki yapabilen bir Ermeni Cemaatinin varlığı buna karşın kayda değer sayıda Türk olmaması da bu kararın kolaylıkla alınmasının başlıca nedenleridir. Ayrıca Uruguay ve Arjantin'de alınan kararların da Venezuela parlamentosu için emsal teşkil ettiği muhakkaktır. Bir Ermeni kaynağı otoriter idaresi ve popülist davranışları nedeniyle ABD tarafından eleştirilen Venezuela Başkanı Chavez'in bu kararla Batıyı ve özellikle Avrupa ülkelerini vicdani görevlerini yapmaya çağırarak fırsatını kullandığını yazmıştır.⁵¹

Venezuela Katolik Kilisesi de 3 Ağustos 2005 tarihinde aldığı bir kararda, 20. asrın ilk planlı ve örgütlü “soykırımın” 90. yıldönümünü dikkate alarak Ermeni halkına karşı işlenmiş olan cinayetleri kınadığını, bunların tekrarlanmaması için dua edildiğini, dini inançlarından vazgeçmektense ölümü tercih eden Ermeni Hıristiyanlarının anısı ile dayanışma içinde olunduğunu, Venezueladaki Ermenilerin uzun zamandan beri ertelenmiş haklı insani taleplerinin desteklediğini ifade etmiştir.

51 Armennews, 22 Temmuz 2005

Görüldüğü üzere Katolik Kilisesinin bu kararı Venezuela Parlamentosu kararına benzemektedir. Dikkati çeken husus “dini inançlarından vazgeçmekten se ölümü tercih eden Ermeni Hıristiyanları” ifadesidir. Din değiştirmeleri için Ermenilere baskı yapıldığı ve bazı Ermenilerin dinlerini değiştirmektense ölmeyi yeğledikleri anlamına gelen bu sözler yeni bir iddiadır ve başlıca Ermeniler kaynaklarında dahi yer almamaktadır. Venezuela Katolik Kilisesinin kararına bir dini öge katmak amacıyla bu iddiayı uydurduğu sonucuna varılmaktadır.

Venezuela Parlamentosunun kararı ı Ermeni soykırım iddiaları hakkında şimdiye kadar çeşitli ülkeler parlamentolarında alınan kararların en sert ve en abartılısidir.

2. Arjantin

Arjantin Senatosunun 20 Nisan 2005 tarihinde, 1993, 2003 ve 2004 yıllarında sözde Ermeni soykırımını tanıyan kararlarını teyit eden bir diğer karar aldığı ve Türkiye Dışişleri Bakanlığının da 5 Mayıs 2005 tarihinde bu kararı kınayan ve reddeden bir bildiri yayınladığını daha önce bildirmiştik.⁵² Arjantin Senatosu 27 Temmuz’da 20 Nisan tarihli kararını teyit eden ve insanlığa karşı işlenen suçlar zaman aşımına uğramadığına göre Türkiye’nin Ermeni soykırımını tanıması gerektiğini belirten bir başka karar daha almıştır. Arjantin Senatosunu bu ikinci kararı iki ülke arasında bu konuda mevcut anlaşmazlığı daha ciddi hale getirmiştir.

Bu arada 30 Temmuz 2005 tarihinde Arjantin’in Rosario şehrinde Ermeni “soykırımı” kurbanlarını anmak için yapılmış bir anıt açılmış olduğunu da belirtelim⁵³.

Arjantin Dışişleri ve Uluslararası Ticaret Bakanı Rafael Bielsa Ağustos ayı sonunda Ermenistan’ ziyaret etmiştir. Sıcak bir şekilde karşılanan Arjantinli Bakan Devlet Başkanı Koçeryan tarafından kabul edilmiş ve Erivan’daki “soykırım” müzesi ve anıtını ziyaret etmiştir. Bielsa iki ülke arasındaki iyi ilişkilerdeki başlıca etkenin Arjantin’deki Ermeni cemaati olduğunu söylemiş⁵⁴ ve bu cemaatin yaklaşık 100.000 kişi olduğunu ve Arjantin toplumunun ayrılmaz bir parçasını

52 Bkz. Ermeni Araştırmaları Sayı 16, 17 s.47, 48

53 PanArmenian News Network, 2 Ağustos 2005

54 Rfe/RI, 31 Ağustos 2005

oluşturduklarını belirtmiştir.⁵⁵ Bielsa ayrıca ülkesinin Erivan'da bir büyükelçilik açacağını da bildirmiştir.⁵⁶ Ermenistan'ın Arjantin'de büyükelçiliği mevcuttur.

Bu vesileyle Erivan'ın hava meydanının, sahibi Ermeni asıllı milyarder Eduardo Eurnekian (Örnekyan) olan Corporacion America tarafından işletildiğini ve bu şirketin Havaalanına yeni bir terminal inşa etmek için 105 milyon dolar yatırım taahhüdünde bulunduğunu⁵⁷ belirtelim.

3. Uruguay

Uruguay'ın Ermeni soykırım iddialarını tanıyan ilk ülke olduğunu, Uruguay Temsilciler Meclisinin bu kararını zaman zaman teyit ettiğini, en son 3 Mayıs 2005 tarihinde tekrarladığını ve 24 Nisan'ın "Her Türlü Soykırımın Kınanması ve Reddi" günü ilan edilmesi için Birleşmiş Milletlere başvurulmasını Uruguay Dışişleri Bakanlığından istediğini, ayrıca Ermeni asıllı bir Uruguay milletvekilinin Avrupa Birliğini Ermeni "soykırımını" tanımmasını Türkiye'den istemeye davet eden bir imza kampanyası başlattığını daha önce yazmıştık.⁵⁸

Uruguay'da da akredite Türkiye'nin Arjantin'deki Büyükelçisi Şükrü Tufan Uruguay'dan başkenti Montevideo'ya giderek Parlamentonun Dışişleri Komisyonu üeleriyle görüştü ve Başbakan Erdoğan'ın tarihçiler komisyonu kurulması hakkındaki önerisini⁵⁹ izah etti. Hükümetinin bu komisyonun varacağı sonuçları kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi ve bu önerinin desteklenmesini istedi. Ermeniler bir gösteri yaparak Büyükelçinin bu girişimini protesto ettiler.⁶⁰ Uruguay'daki Ermeni büyükelçisi de Dışişleri Komisyonu üeleriyle görüşerek Ermeni soykırımın delil gerektirmediğini bildirdi ve Uruguay'ın Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasını ve iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulmasını desteklemesini istedi.⁶¹

Uruguay Hükümeti, 3 Mayıs 2005 tarihli Temsilciler Meclisi kararında öngörülen 24 Nisan'ın "Her Türlü Soykırımın Kınanması ve Reddi" günü ilan

55 Armenpress, 31 Ağustos 2005

56 Asbarez, 31 Ağustos 2005

57 Armenpress, 31 Ağustos 2005

58 Bkz. Ermeni Araştırmaları, Sayı 16, 17. s. 48, 49

59 Bkz. Ermeni Araştırmaları, Sayı 16, 17, s.

60 Armenews, 2 Ağustos 2005

61 PanArmenian News Network, 4 Ağustos 2005

edilmesi için şu ana kadar Birleşmiş Milletlere başvurmamıştır. Ancak bu ülkede Ermenilerin Türkiye'ye karşı faaliyetleri devam etmektedir. Nitekim Türkiye ile AB arasında müzakerelerin başladığı tarih olan 3 Ekim'de Uruguay'ın başkenti Montevideo'da kalabalık bir grup Ermeni AB Temsilciliği önünde nümayiş yaparak Türkiye'nin adaylığının reddedilmesini istemiştir.⁶²

4. Sao Paulo Parlamentosu

Brezilya'nın Sao Paulo Bölgesi Parlamentosu 20 Ekim 2005 tarihinde Ermeni soykırım iddialarını kabul eden ve bu "soykırımın" federal düzeyde de tanınmasını isteyen bir kararı oybirliği ile almıştır.⁶³

Diğer yandan Sao Paulo kenti üniversitesi bir "Hoşgörü Müzesi" kurmaktadır. Bu müzede Yahudi soykırımı gibi insanlığa karşı işlenen suçlar yer alacaktır. Müzede bir de Ermeni "soykırımı" bölümü olacağı da anlaşılmaktadır.⁶⁴

5. Kırım Parlamentosu

Rusya Federasyonu Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu her yıl 24 Nisan'ı Ermeni soykırımı kurbanlarını anma günü olarak ilan eden bir kararı 59 lehte 3 aleyhte oyla 19 Mayıs 2005 tarihinde kabul etmişti. Ancak Özerk Parlamento Başkanı Borris Deich, arzu edilmeyen siyasi sonuçları olacağını bildirerek kararı onaylamamıştı. Diğer yandan basın haberlerine göre Kırım'ın bağlı olduğu Ukrayna Hükümeti de bu kararın değiştirilmesini istemişti. Kararda bazı değişiklikler yapılması ve soykırım sözcüğünün trajedi sözcüğü ile değiştirilmesi için 22 Haziran 2005 tarihinde yapılan görüşmelerde Kırım Parlamentosu metinde değişiklik yapılmasını reddetmiştir.⁶⁵ Böylelikle Kırım'da da sözde Ermeni soykırımı tanınmış olmuştur.

Bu karar Kırım bölgesinin içinde bulunduğu siyasi koşulların bir sonucudur. Memleketin asıl sahibi olan Kırım Tatarları bu topraklardan sürülmüş olup ancak bir kısmı geri dönebilmıştır. Bunlar da bölgede söz sahibi olacak güçte değildir. Nitekim bunların kurduğu yasal olmayan Meclis sözkonusu kararın aleyhinde bir tutum almış ancak etkili olamamıştır. Diğer yandan bölge Ukrayna'ya bağlı

62 Asbarez, 5 Ekim 2005

63 Arka News, 22 Ekim 2005

64 Milliyet, 7 Eylül 2005

65 Pan Armenian News, 25 Haziran 2005

olmakla beraber burada çok sayıda Rus yaşamaktadır. Sözkonusu kararı önerenler de Parlamentodaki Rus asıllı temsilcilerdir. Ancak bunlara Ukrayna asıllı temsilcilerin de katıldığı bir gerçektir.

IV- SOYKIRIM İDDİALARINA İLİŞKİN BAZI GELİŞMELER

1. Avrupa Birliği ve Soykırım İddiaları

Avrupa Parlamentosunun 1987 yılında Ermeni soykırımı iddialarını kabul eden ve Ermeni “soykırımını” kabul etmediği takdirde Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olamayacağını belirten bir karar kabul etmiş olduğu ve bu kararın Türkiye’nin Birliğe katılmasına ilişkin yıllık ilerleme raporlarının Parlamento tarafından incelenmesi sırasında bir çok kez teyit edildiği hatırlanacaktır.

Parlamentonun Ermeni iddiaları lehindeki bu tutumuna karşın Devlet veya Hükümet Başkanlarının oluşturduğu Avrupa Konseyi ve Avrupa Komisyonu bu hususta sessiz kalmıştı. Sadece Avrupa Komisyonu bir raporunda uzlaşma gereğinden bahsederek konuya dolaylı bir şekilde temas etmişti.⁶⁶

Türkiye’nin üyelik müzakerelerine birkaç gün kala, 28 Eylül 2005 tarihinde, Avrupa Parlamentosu, başta Güney Kıbrıs’ın tanınması olmak üzere, Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye’den olan taleplerini ve şikayetlerini dile getiren karar kabul etmiştir. Bu kararda Ermeni soykırım iddiaları da yer almıştır.

Kararın giriş bölümünde J maddesinde “Türk makamlarının, Avrupa Parlamentosu’nun 18 Haziran 1987 tarihli kararında belirtilen Ermeni sorunları hakkındaki talepleri henüz yerine getirmediği kayıtlıdır. Kararın işlem bölümünün 5. maddesinde ise Türkiye Ermeni soykırımını tanımaya davet edilmekte ve bu tanımının Avrupa Birliği’ne katılması için bir ön şart olduğu belirtilmektedir.

Bu karar bazı Türk gazetelerinde⁶⁷ Avrupa Parlamentosu’nun yeni şartı olarak gösterilmiştir. Oysa yukarıda açıkladığımız üzere bu şart 1987 yılından beri mevcuttur. Ayrıca bu şartın ne pek etkin olduğu da söylenemez. Zira Avrupa Parlamentosu’nun kararları bağlayıcı değildir, daha ziyade bir tavsiye niteliğindedir.

⁶⁶ Bkz. Ermeni Araştırmaları

⁶⁷ Hürriyet ve Radikal, 29 Eylül 2005

dir ve Parlamentonun eğilimlerini gösterir. Kopenhag kriterleri arasında bulunmadığı gibi Türkiye'nin adaylığı ile ilgili diğer belgelerde ve son olarak da Müzakere Çerçeve Belgesi'nde

Türkiye'nin soykırım iddialarını tanıması gerektiği kayıtlı değildir. Buna göre AB, bir teşkilat olarak, müzakerelerde Türkiye'nin soy-

Avrupa Parlamentosu kararında Türkiye Ermeni soykırımını tanımaya davet edilmekte ve bu tanınmanın Avrupa Birliğine katılması için bir ön şart olduğu belirtilmektedir.

kırım iddialarını tanımasını istemeyecektir. Ancak, müzakereler üye ülkelerle de yapıldığından, üye ülkeler "kişisel" olarak istedikleri konuları masaya getirebileceklerdir. Nitekim Fransa, Hollanda ve Avusturya daha şimdiden Ermeni "soykırımını" müzakerelerde ele alacaklarını söylemişlerdir. Ancak Türkiye'nin bu konuyu görüşmemesi veya "soykırım" tanımayacağını belirtmesi halinde bu ülkelerin "veto" kullanmak dışında yapabilecekleri yoktur. Bu da Avrupa Birliği ülkelerinin birlikte hareket etmeye geleneğine ters düşecektir. Normal koşullarda sadece "soykırım" konusu için Türkiye'nin AB'ye katılım sürecinin durdurulabileceğini düşünmek zordur. Avrupa Parlamentosu'na gelince, ileriden, en az on yıl sonra, Türkiye müzakereleri başarı ile tamamlayabildiği ve bir katılım antlaşması hazırlanabildiği taktirde Avrupa Parlamentosu'nun, bu antlaşmanın tasdiki sırasında 1987 yılı kararı ile o tarihten sonra aynı konuda aldığı diğer kararları dikkate alması ve Türkiye sözde Ermeni soykırımını tanımadığı sürece katılım antlaşmasını onaylamaması olasılığı vardır.

Bu arada Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde Ermenistan'ın görüşleri doğrultusunda kamu oyu oluşturmak üzere Taşnaklar tarafından Brüksel'de kurulan Adalet ve Demokrasi için Avrupa-Ermeni Federasyonu (Fédération Euro-Arménienne pour la Justice et la Démocratie) katılım müzakerelerine başlamadan önce Ermeni "soykırımının" tanınması için yoğun bir propaganda faaliyeti yürüttüğünü belirtelim. Bu federasyon Avrupa Parlamentosu Hıristiyan Demokratlar Grubu ile işbirliği yaparak, Türkiye ile müzakerelerin başlamasından bir hafta kadar önce, 22 Eylül 2005 tarihinde, Avrupa Parlamentosu binasında da "Aralık 2004-Ekim 2005: Türkiye Değişti mi ?" başlığı altında bir konferans düzenlemiştir. Söz alanlar Türkiye'nin AB'ne katılmak için gerekli kriterlerin gereğini halen yerine getirmedeğini savunmuşlardır.⁶⁸ Diğer yandan, müzakerelerin başlayacağı gün olan 3 Ekim 2005'te Ermeniler Lüksemburg'da de büyük

68 Milliyet ve Hürriyet, 22 Eylül 2005 ve Armenews, 24 Eylül 2005

bir gösteri yaparak Türkiye'nin "soykırımı" tanımmasını istemişlerdir.⁶⁹ Ancak bu gayretler bir sonuç vermemiştir; zira parlamenterleri etkilemek mümkün olsa da hükümetler için aynı sonucu almak zordur. Nitekim büyük tartışma ve pazarlıklara neden olan Müzakere Çerçeve Belgesi'nde Ermenilerin talepleriyle ilgili herhangi bir husus yoktur. Bu durum Taşnak çevrelerinde büyük düş kırıklığı yaratmıştır. Fransa'da başlıca örgüt olan Ermeni Davasını Savunma Komitesi yayınladığı bir bildiriye⁷⁰ soykırımcı ve inkarcı bir ülke ile müzakerelere başlamasını kabul eden Avrupa'nın değerlerinin iflas ettiğini belirtmiş ve bu "ihanetten" sonra da, Ermeni soykırımı tanınana ve tazmin (tazminat ve toprak talepleri) gerçekleşene kadar, mücadele devam edileceğini bildirmiştir.

Türkiye ile müzakerelerin başlaması hakkında Ermenistan'ın görüşlerine gelince, Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan, Türkiye AB'ye katılmak istiyorsa AB standartlarına uyması ve bunun için de komşularıyla normal ilişkiler kurması gerektiğini, müzakerelerde sınırların açılması sorununun da ele alınacağını umduğunu söylemiş ve müzakerelerde Ermeni sorunların da görüşülmesinin iki ülke ilişkilerini olumlu etkileyeceğini belirtmiştir. Oskanyan Avrupa Parlamentosu'nun, Ermeni soykırımını tanımmasının Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılmasının ön şartı olduğuna dair yukarıda değindiğimiz kararının "olumlu ve doğal" olduğunu belirtmekle yetinmiştir.⁷¹

Görüldüğü üzere Ermenistan Dışişleri Bakanı sorunları Türkiye ile müzakere ederek çözmek yerine bu konuda Avrupa Birliği'nin, özellikle sınırların açılması konusunda, Türkiye'ye yapması beklenen baskılardan yararlanmayı düşünmektedir. Bu arada, diasporanın aksine, Ermenistan Hükümeti'nin "soykırımın" tanınması konusuna ikinci derecede önem verdiği de bir kez daha anlaşılmaktadır.

2. İsviçre

Ermeni soykırımı iddiaları Türkiye- İsviçre ilişkilerini zehirlemeye devam etmektedir.

Hatırlanacağı üzere İsviçre Parlamentosu'nun 16 Aralık 2003 tarihinde Erme-

69 Bir Ermeni kaynağına göre (CDCA, 3 Ekim 2005) bu gösteriye 2500 kişi katılmıştır. Diğer yandan Avrupa'daki Kürtler de aynı gün Türkiye aleyhine 5000 kişinin katıldığı bir gösteri düzenlemişlerdir.

70 CDCA, 3 Ekim 2005

71 Pan Armenian News, 29 Eylül 2005

ni “soykırımını” tanıyan bir karar kabul etmesi Türkiye’de sert tepkilere neden olmuştu. Dışişleri Bakanlığı bu kararını şiddetle kınandığını ve reddedildiğini bildirmiş ayrıca TBMM’de oy birliği ile kabul ettiği bir bildiride bu kararı kınamıştı. Diğer yandan bu karar nedeniyle İsviçre Dışişleri Bakanı Bayan Calmy-Rey’in Türkiye’ye yapacağı ziyaret ertelenmişti. Bundan sonra Türkiye- İsviçre ilişkileri bir duraklama devresi geçirmiş, İsviçrelilerin ısrarlı talepleri üzerine Bayan Calmy-Rey bu yılın Mart ayı sonunda Türkiye’yi ziyaret etmiş ve iki ülke ilişkilerinin normale dönme süreci başlamıştı.

Bu ziyaretten bir ay kadar sonra Zürih Kantonu Savcılığı , Mayıs 2004’te Zürih’te katıldığı bir toplantıda "soykırım olmadığı" yönündeki görüşlerini açıklayan Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu hakkında soruşturma başlattı . Bu olay bazı Türk gazetelerine Halaçoğlu hakkında giyabi tutuklama kararı çıkarıldığı, kendisi hakkında Interpol kırmızı bülteniyle arama yapıldığı şeklinde yansıdı.⁷² İsviçre’nin bu konuya bakan Savcısı Gnehm’in açıklamalarıyla durum aydınlandı. Gnehm yaptığı konuşma nedeniyle Halaçoğlu hakkında soruşturma açıldığını, İsviçre Ceza Yasasınının 261/B maddesi gereğince soykırımı veya insanlığa karşı işlenmiş bir katliamı reddeden, hafif gösteren veya haklı bulan kişilerin bir ile 3 yıl arasında hapis cezası veya beş bin İsviçre Frankı para cezası öngördüğünü söyledi.⁷³

Türk kamuoyunda İsviçre aleyhinde oluşmaya başlayan havayı dikkate alarak Ankara’daki İsviçre Büyükelçiliği bu konuda bir açıklama yaptı ve Halaçoğlu hakkındaki soruşturmanın üçüncü bir tarafın yaptığı şikâyet üzerine açıldığını, İsviçre’deki yasal prosedür gereği, herhangi bir şikâyet söz konusu olduğunda konunun açıklığa kavuşturulması bakımından bir soruşturma açılması gerektiği bildirildi.⁷⁴ Şikâyet eden tarafın Ermenistan-İsviçre Derneği olduğu anlaşıldı.

Bu arada Halaçoğlu ‘Hukuksuzluk üzerine oturan bir mahkemeye gidip ifade verilmez’ gerekçesiyle İsviçre’ye gitmeyi reddetti.⁷⁵

Uzun yıllardır Türk Tarih Kurumu başkanlığını yapan Prof. Halaçoğlu’nun tarihi bir konuda görüş belirtmesi nedeniyle hakkında soruşturma açılması bir süre Türk basınının ele aldığı başlıca konulardan oldu’ ve kamu oyunda da tepkile-

72 Milliyet, 1 Mayıs 2005

73 Hürriyet, 3 Mayıs 2005

74 Milliyet, 3 Mayıs 2005

75 Hürriyet, 5 Mayıs 2005

re yol açtı. Bu arada 29 üniversiteden 353 tarihçi Türk Tarih Kurumu Başkanı'na destek vermek için bir bildiri yayınladılar.⁷⁶ Bu bildiriyi imzalamayan bazı tarihçilerin ertelenen İstanbul Konferansı'nı düzenleyenler arasında yer alması dikkati çekti.

Bu olayın siyasi alanda da etkisi görüldü. Dış ticaretten sorumlu Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen, 22-24 Haziran günlerinde yapılacak Türkiye-İsviçre İş Konseyi toplantısının iptal edilmesini istedi⁷⁷. İsviçre Ekonomi Bakanı Joseph Deiss'in Eylül ayında Türkiye'ye yapacağı ziyaret de iptal edildi.⁷⁸

Türkiye- İsviçre ilişkilerindeki bu olumsuz gelişme karşısında İsviçreliler bir çıkış yolu bulmak amacıyla Halaçoğlu hakkında bir tutuklama kararı bulunmadığı ve kendisinin İsviçre dahil, Avrupada yapacağı gezilere bir sınırlama getirilmediğini ileri sürmeye başladılar . Ankara'daki İsviçre Büyükelçisinin Adalet Bakanı Cemil Çiçek'i ziyaret ederek kendisine bu hususları belirten bir belge verdiği dahi basında ileri sürüldü.⁷⁹

Halaçoğlu olayı Türk basınında yatıştırken gelişen başka bir olay Türkiye- İsviçre ilişkilerinin düzelmesine imkan vermedi. İşçi Partisi Başkanı Doğu Perinçek de 7 Mayıs'ta İsviçre'de. Lozan Anlaşması'nın imzalandığı binanın önünde bir basın açıklaması yapmış ve . "Ermeni soykırımı iddiaları uluslararası bir yalandır" demişti.⁸⁰ Perinçek. Lozan Antlaşması'nın 82. yıldönümü nedeniyle İşçi Partisi ve Atatürkçü Düşünce Derneği'nin organize ettikleri kutlama törenleri için tekrar İsviçre'ye gitti. 22 Temmuz'da düzenlediği basın toplantısında, "Ermeni soykırımı iddiaları uluslararası bir yalandır" sözlerini tekrarladı. Çağrılması üzerine Winterthur Savcılığı giderek ifade verdi.⁸¹ Perinçek bu olay hakkında kendi görüşlerini ayrıntılarıyla anlatınca sorgulama 3,5 saat sürdü ve Perinçek sonunda serbest bırakıldı. Perinçek ertesi gün yaptığı bir konuşmada görüşlerini tekrarladı.⁸²

Perinçek'in bu şekilde sorgulaması Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün de tep-

76 Yeni Şafak, 8 Mayıs 2005

77 Radikal, 10 Haziran 2005

78 Neue Zürcher Zeitung, 15 Haziran 2005

79 Armenews, 9 Haziran 2005

80 Tercüman, 22 Mayıs 2005

81 Milliyet, 24 Temmuz 2005

82 Swissinfo, 27 Temmuz 2005

kisini çekti. Gül bu sorgulamanın kabul edilemez ve ifade özgürlüğü ilkesine tamamen aykırı olduğunu söyledi.⁸³

Doğu Perinçek sorgu hakiminin karşısına çıkmak üzere İsviçre'ye gitti. İfade vermeden önce Bern ve Zürih'te yaptığı konuşmalarda Ermeni soykırımına inanmadığını belirtti ve İsviçre'yi Ermeni sorunu hakkında yeterli araştırma yapmamış olmakla itham etti. Bu konuşmalar hakkında da hakkında soruşturma açıldı⁸⁴, Perinçek 21 Eylül'de hakkındaki tüm dosyaların gönderildiği Vaud Kantonu Sorgu Hakimi Jacques Antenen'e ifade verdi. Sorgu hakimi ifadeyi aldıktan sonra şimdilik Perinçek'in suçlanmayacağını bazı belgeleri incelemesi gerektiğini söyledi.⁸⁵ Böylece Perinçek aleyhinde İsviçre de yapılmakta olan takibat, bir süre için olsun, durdu.

Dış ticaretten sorumlu Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen, Türkiye-İsviçre İş Konseyi toplantısının iptal edilmesini istedi. İsviçre Ekonomi Bakanı Joseph Deiss'in Eylül ayında Türkiye'ye yapacağı ziyaret de iptal edildi.

Perinçek açıkça ve defalarca Ermeni soykırımının olmadığını söylediğine göre sorgu hakiminin bazı belgeleri neden incelemek istediği ilk bakışta anlaşılama-maktadır. Basına göre, İsviçre Ceza Kanununun 261. maddesi soykırım inkarını ırkçı, etnik veya dini nedenlerin mevcudiyetine bağladığından Perinçek'in suçlanarak mahkemeye verilmesi ancak bu nedenlerle Ermeni soykırımını inkar ettiğinin kanıtlanmasına bağlıdır.⁸⁶ Bu ise, adil bir sorgulama yürütüldüğü taktirde, imkansız gibidir; zira Türklerde, büyük bir olasılıkla çok uluslu bir imparatorluktan gelmelerinin etkisiyle ırkçı, etnik veya dini düşmanlık hisseleri yoktur.

Bu arada İsviçrelilerin siyasi nedenlerle Perinçek'in mahkum olmasını istemeleri bu nedenle de bahane aramaları mümkündür. Zira, Perinçek'in mahkum olması ve özellikle hapse girmesi Türkiye-İsviçre ilişkilerine çok ağır bir darbe indirecektir. İkinci olarak Perinçek mahkum olduğu taktirde bu konudaki kararı Avrupa İnsan Hakları Divanına götüreceği muhakkak gibidir. Divan'ın karar verebilmek için önce 1915 tehcirinin soykırım olup olmadığına karar vermesi gerekecektir. Bu konuda bazı ülke parlamentolarınca alınmış "soykırım" kararlarının,

83 Swissinfo, 27 Temmuz, 2005

84 The Anatolian Times, 20 Eylül 2005

85 Schweizerische Depeschagentur, 21 Eylül 2005LE Temps, 20

86 Aynı kaynak

Birleşmiş Milletlerin 1948 tarihli BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesine uygun olmadığı meydana çıkacak ve bu kararlar Ermeni "soykırımının" kanıtlanması için kullanılmayınca da Divan, büyük olasılıkla, tarihi olayların incelenmesine ihtiyaç duymadan, İsviçre mahkemesinin Perinçek'i mahkum eden kararını bozacaktır. Divandan böyle bir karar çıkması Ermenilerin soykırım iddialarına ağır bir darbe indirecektir. Bu nedenle Perinçek'in mahkum olmamasını İsviçreliler kadar Ermenilerin de istemesi mümkündür.

3. İngiltere

İngiltere Lordlar Kamarası üyesi ve Başkan Yardımcısı Bayan Baroness Caroline Cox, her fırsatta Ermeni ve Ermenistan çıkarlarını korumakla ün yapmış bir kişidir. Zamanının büyük kısmını Ermenistan'da geçirmektedir. Karabağ'ı altmış kez ziyaret etmiştir. Bu hizmetleri nedeniyle adı geçen, 17 Eylül 2005 tarihinde, Başkan Koçeryan tarafından altın Mkhitar Gosh madalyası ile taltif etmiştir. Madalyanın verilme nedeni Ermeni- İngiliz ilişkilerinin güçlenmesi ve gelişmesine kayda değer katkıları ve uzun yıllar insani, başarılı ve cesur çalışmaları"dır.⁸⁷

Bilindiği üzere İngiltere 1915 olaylarını soykırım olarak görmemektedir. Baroness Cox 14 Temmuz 2005 tarihinde Lordlar Kamarasında Devlet, Dışişleri ve Commonwealth Parlamentosu için Bakan Yardımcısı Lord Triesman'a Hükümetin 1915 Ermeni katliamını soykırım olarak tanımak konusundaki tutumunu gözden geçirip geçirmeyeceğini sormuştur. Lord Triesman cevabında İngiliz hükümetinin eskiden beri mevcut olan tutumunun iyi bilindiğini, İngiliz Hükümetinin tarihin bu korkunç dönemi hakkında güçlü duygular yarattığını taktir ettiğini ve 1915-1916 katliamını bir trajedi olarak kabul ettiğini, bununla beraber ne şimdiki ne de geçmiş İngiliz hükümetlerinin, bu olayların 1945 Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesinde tarif edilen soykırım kategorisine girmesi için yeterince açık delil bulunmadığına hükmettiklerini söylemiştir. Böylelikle Baroness Cox'un sorusu sayesinde İngiliz Hükümetinin Ermeni soykırımı iddiaları karşısındaki tutumu teyit edildi.

İngiliz hükümetinin 1915 olaylarını soykırım olarak kabul etmeyen bu tutumu karşısında İngiltere'deki Ermeni çevreleri bölge parlamentolarından Ermeni "soykırımını" tanıyan kararlar çıkartmak politikasını izlemeye başlamışlardır. Galler bölgesinde bir denemeden sonra İskoçya'da da bir girişimde bulunulmuş ve Edinburg Şehri Meclisi'ne Ermeni soykırımının tanınmasını öngören bir

87 Arminfo, 17 Eylül 2005

tasarı verilmiştir. Meclis Başkanı İşçi Partisi Başkanı Donald Anderson, Türk Büyükelçiliği'ne bir mektup göndererek, bu konuyu araştırdığını ve Ermeni topluluğunun Osmanlı rejimi tarafından soykırıma tabii tutulduğu konusunda kuşkusunun olmadığını bildirmiştir. Buna karşın Meclis'in Muhafazakar grubu başkanı Ian White, bu konunun Meclis'in işi olmadığını Meclis'in, yolları onarmaya, sokakları temiz tutmaya odaklanması gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁸

4. Belçika

Belçika Senatosu 1998 yılında aldığı bir kararla Ermeni soykırım iddiasını kabul etmiş ve Türkiye'den de kabul etmesini istemişti. Belçika'da soykırım inkarını suç sayan ve cezalandıran 23 Mart 1995 tarihli bir kanun mevcuttur. Bu kanunun Ermeni soykırım iddialarını da kapsayacak şekilde genişletilmesi ile ilgili bir öneri ise geçen Nisan ayında Belçika Senatosu'nda reddedilmişti.⁸⁹

Bu kez Eylül ayında Senato'ya Ermeni soykırım iddialarıyla ilgili yeni bir karar tasarısı sunulmuştur. Sözkonusu tasarı Türk hükümetini Ermeni soykırımını tanımaya, tüm arşivleri tarihçi ve araştırmacılara açmaya, Türk tarihçileri tarafından yürütülen bilimsel çalışmalara karışmamaya (ertelenen Boğaziçi Üniversitesi konferansı kastedilmektedir) ve bu konunun kamu oyunda tartışılmasını teşvik etmeye davet etmektedir.⁹⁰ Bu haliyle tasarıda bir yenilik yoktur. Yukarıda değindiğimiz gibi Senato zaten soykırım iddialarını tanımıştır. Türkiye'nin ise bu iddiaları tanımayacağı çok açıktır. Diğer yandan sözkonusu konferans, başka bir üniversitede olsa bile, yapılmıştır. Ayrıca Ermeni sorunu Türk kamuoyunun da hararetle denebilecek şekilde tartışılmaktadır. Bu hususlar dikkate alındığında tasarının amacının Ermeni "soykırımı" konusu gündemde tutmak olduğu görülmektedir.

5. Finlandiya

Finlandiya Başkanı Tarja Halonen Eylül ayı sonunda Ermenistan'ı ziyareti sırasında Erivan'daki soykırım anıtına bir çelenk koymuş ve bir ağaç dikmiştir.

Finlandiya basınına göre Halonen gazetecilerinin Ermeni soykırımını tanıyıp tanımadığı hakkındaki bir sorusuna doğrudan cevap vermemiş, Finlandiya'da tarihi olayları tanımak gibi bir adet olmadığını, her kuşağın tarihi yeniden ince-

88 The Scotsman, 17 Eylül 2005

89 Ermeni Araştırmaları, Sayı 16,17 s.8&4, 65

90 Armenews, 16 Eylül 2005

lemek hakkı olduğunu ve her ülkenin de kendi tarihine sahip olma hakkı bulunduğunu ve ülkelerin tarihin esiri olmamaları gerektiği söylemiştir.⁹¹ Ermenistan

Önümüzdeki dönemde Ermenilerin teşvikiyle Asuri ve Keldanilerin soykırım iddialarını daha yoğun bir şekilde ortaya atmaları beklenebilir.

basınında ise Halonen'in "Finlandiya Ermenistan ile birlikte Ermeni soykırımı kurbanlarını üzüntüyle anmaktadır" dediğine dair bir haber çıkmıştır.⁹²

Ermenistan protokolünün ülkeye resmi ziyarette bulunan kişilerden soykırım anıtını ziyaret etmesini istediği yabancı konukların büyük çoğunluğunun da, yerel adete uygun davranmak düşüncesiyle, anıta gittiği bilinmektedir. Halonen'in anıtı ziyaretini bu çerçevede değerlendirilmelidir.

6. Asuri ve Keldanilerin Soykırım İddiaları

Paris yakınlarındaki Sarcelles şehrinde 15 Ekim 2005 tarihinde "1915 yılında Asuri-Keldanilere karşı Osmanlı İmparatorluğu tarafından yapılan soykırımın kurbanları" nı anmak için bir anıtın açılışı yapıldı. Anıt, aynı şehirdeki bir Ermeni "soykırımı" anıtının yakınındaydı. Açılış töreninde konuşan Belediye Başkanı François Pupponi "Türkiye, Ermeni ve Asuri-Keldani soykırımını kabul etmediği sürece, AB'ye asla üye olamayacaktır" dedi.⁹³

Dışişleri Bakanlığı tarafından bu konuda yapılan bir açıklamada 'Hangi tarihi verilere dayanılarak ortaya atıldığı bilinmeyen bir iddiayı yansıtan anıtın açılışı tarafımızdan tepkiyle karşılanmıştır. Bir devleti soykırım gibi insanlığa karşı işlenebilecek en ağır suçla asılsız itham edenler, bu ciddiyetsiz davranışlarıyla ancak kendilerini küçültmektedirler" dendi.⁹⁴

Asuri ve Keldanilere soykırım yapılmış olduğu iddiası yeni değildir. 1915-1916 tehcire sırasında, Ermenilerle karışık olarak yaşadıkları için, bazı Asuri ve Keldanilerin de tehcire tabi olduğu ancak Osmanlı Hükümetinin tehcirin sadece Ermenileri kapsadığını belirterek bu uygulamaya son verdiği bilinmektedir. Bu iki mezhebe mensup olup Avrupa ülkelerine göç edenlerden bir kısmı, Erme-

91 Helsingin Sanomat, 28 Eylül 2005

92 Arminfo, 27 Eylül 2005

93 Hürriyet, 17.10.2005

94 Hürriyet, 18 Ekim 2005

nilerin soykırım iddialarında bulunmaya başlamalarından bir süre sonra, kendilerinin de soykırıma maruz kaldıklarını ileriye sürmeye başlamışlardır; ancak Ermeniler kendi davalarını zayıflatacağı endişesiyle bu iddianın ikinci planda kalmasını istemişler, küçük gruplar oluşturan Asuri ve Keldaniler de bunu kabul etmek durumunda kalmışlardır.

Sarcelles'e dikilen anıt Ermenilerin bu konudaki tutumunun değişmeye başladığı göstermektedir.. Ermeni Katogigos'u (papası) Karekin II'nin son olarak yaptığı bir konuşmada⁹⁵, Ermenilerin soykırım iddialarını dile getirdikten sonra Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Rumların ve Asurilerin de aynı akıbete uğradığını söylemesi de bu tutum değişikliğinin işaretidir. Ermenilerin neden tutum değiştirmeye başladıklarına gelince bu, büyük olasılıkla, üst üste bazı ülkelerin ve ayrıca Avrupa Parlamentosu'nun soykırım iddialarını kabul etmelerinin etkisiyle bu iddialarının uzak olmayan bir gelecekte Türkiye tarafından kabul edileceğine inanmalarından , ancak böyle olduğu takdirde de Türkiye üzerindeki baskıların azalmasından endişe etmelerinden, bunun için de yedekte duran Asuri ve Keldanileri şimdiden arenaya sürmelerinden ileri gelmektedir.

Önümüzdeki dönemde Ermenilerin teşvikiyle Asuri ve Keldanilerin soykırım iddialarını daha yoğun bir şekilde ortaya atmaları ve bu faaliyetlerin nispeten çok sayıda yaşadıkları Almanya ile İskandinav ülkelerinde de gerçekleşmesi beklenebilir. Nitekim, gelecek yıl yapılacak parlamento seçimlerinde Sosyalistler kaybettiği takdirde, kurulacak koalisyon hükümetine girmesi beklenen İsveç'in Liberal Partisi (Folkpartitet), 19-21 Ağustos 2005 tarihinde yaptığı kongrede kabul ettiği bir bildiriye Ermenilerin, Asurilerin, Süryanilerin, Keldanilerin ve Pontuslu Rumların "soykırımının" uzun zaman bir Türk-Ermeni sorunu olarak görüldüğünü bildirildikten sonra Türkiye'nin bu "soykırımlar" hakkında sorumluluğu kabul etmesi ve gerçekleri açıklamasının , Avrupa Birliğinin de bu soykırımları tanıması için Türkiye'ye baskı yapmasının, Türkiye'nin ve diğer ülkelerin araştırmaları teşvik etmek için arşivlerini açmasının gerektiği, ayrıca Türkiye'nin Kürt ve Hıristiyan halkların haklarına saygı göstermesi için güçlü bir lobi faaliyetine ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.⁹⁶ Diğer yandan 24 Eylül 2005 tarihinde Stokholm'de Asuri, Ermeni ve Yunanlıların Türkler tarafından uğratıldığı "soykırımları" ele alan bir seminer düzenlenmiştir.⁹⁷

95 Sant'Egidio Cemaati tarafından 11-13 Eylül 2005 tarihlerinde Lyon'da düzenlenen "Barış İçin 19. Uluslararası Buluşma" toplantısı

96 AINA (Assyrian International News Agency), 4 Ekim 2005

97 AINA (Assyrian International News Agency), 23 Eylül 2005

7. Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Derneğinin Faaliyetleri

Kuzey Amerika ve Avrupa'daki soykırım uzmanlarını bir araya getirdiği söylenen "Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Birliği 1994 yılında, soykırım tehlikesine yeterli önem verilmediğinin iddia eden dört bilim adamı tarafından kurulmuştur. Birlik iki yılda bir konferanslar düzenleyerek soykırıma ilişkin konuları incelemektedir.⁹⁸ Son konferans 4-7 Haziran tarihlerinde Florida'nın Boca Raton kentinde yapılmış ve konferans Türkiye Başbakanı Erdoğan'a gönderilecek bir mektubun metnini oybirliğiyle onaylamıştır.⁹⁹

16 Haziran 2005 tarihinde Başbakanı gönderilen bu mektupta, özetle, Başbakanın Ermeni halkının akıbetinin "tarihçiler tarafından tarafsız bir inceleme" konusu yapılması hakkındaki önerisine¹⁰⁰ değinilerek, Başbakanın Ermeni "soykırımını" hakkında yapılan araştırmaların çokluğundan ve bu olayın Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesine uygunluğundan tam haberi olmayabileceği, ancak Ermeni "soykırımının" sadece Ermeniler tarafından değil, soykırım konusunu inceleyen bilim adamlarının genel görüşü olduğu, bilimsel delillerin bir milyondan fazla Ermeninin öldürüldüğünü gösterdiği, Ermeni "soykırımının" ABD, Avusturya, Macaristan arşivleri, Osmanlı divan-ı harp tutanakları, misyoner ve diplomatların tanıklığıyla belgelendiği iddia edilmekte, ayrıca bu konuda bazı bilim adamlarının ifadeleriyle bazı kuruluşların faaliyetleri sayılmaktadır. Mektupta, isim verilmeden, Türk hükümetine bu konuda görüş bildiren sözde bilim adamlarının tarafsız olmadıkları ifade edilmekte, ayrıca 25 Mayıs'ta Boğaziçi Üniversitesinde yapılacak olan konferansı önlemekle Türk Hükümetinin akademik ve entelektüel özgürlüğe karşı olduğunu gösterdiği iddia edilmektedir.

Mektup, Alman Hükümeti ve halkının Yahudi Holokostu için yaptığı gibi, Ermeni halkına uygulanan soykırım için eski bir hükümetin¹⁰¹ sorumluluğunu tanımamasının Türk halkının yararına olacağını bildirilerek son bulmaktadır.

Soykırımla uğraşan bazı bilim adamlarının Ermeni soykırım iddialarını in-

98 University Press, FL (Florida Atlantic University), 30 Haziran 2005

99 International Herald Tribune, 23 Eylül 2005

100 Başbakan'ın TBMM'in 13 Nisan 2005 tarihli toplantısından sonra Başkan Koçeryan'a gönderdiği ve soykırım iddialarının iddiaların incelenmesi için tarihçilerden ve diğer uzmanlardan bir komisyon kurulması önerisi kastedilmektedir. Bkz Ermeni Araştırmaları, Sayı 16, 17 s.27-33

101 İttihat ve Terakki hükümeti kastedilmektedir.

celemeleri ve bu konuda, doğru olmasa da, bazı sonuçlara varmaları, sonra bunları yayınlamaları normal bir bilimsel faaliyet olarak görülebilir. Normalin dışına çıkan husus Türkiye Başbakanına, nasihat verir gibi bir mektup yazmaları ve bunu basına da vermesidir. Ayrıca bu mektubu, International Herald Tribune gazetesinde, 23 Eylül 2005 tarihinde, büyük paralar karşılığında bir ilan olarak yayınlamaları da görülmüş bir hareket değildir. Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Birliği'nin hiç çekincesiz Ermeni tezlerini benimsediği ve bunların yayılması için bir bilimsel değil bir militan zihniyetiyle hareket ettiği açıktır.

Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Birliği'nin hiç çekincesiz Ermeni tezlerini benimsediği ve bunların yayılması için bir bilimsel değil bir militan bir zihniyetle hareket ettiği açıktır. Bu vesileyle halen anılan Birliğin başkanlığını yapan İsrail Charny'nin Kudüs'teki Holokost ve Soykırım Enstitüsü İcra Direktörü olduğu, yıllardan beri Ermeni "soykırımının" tanınmasına çalıştığını ve İsrail Hükümetini bu tanımayı yapmadığı için sert bir şekilde eleştirdiğini de belirtelim.

8. Time Dergisi

Dünyaca tanınmış Time Dergisi 6 Haziran 2005 tarihli sayısında "Crossroad of Culture: Turkey" (Kültürlerin Kesiştiği yer: Türkiye) başlığını taşıyan, resimli dört sayfalık bir turizm ilanı yayınladı. İlanın bir DVD kaseti eklenmişti. Bir çok dilde hazırlanmış olan kaset dört bölüme ayrılmıştı. İlk üç bölümde turizm açısından Türkiye tanıtılıyordu. Dördüncü bölümde ise, Ermeni sorununu inceleyen "Sarı Gelin" belgeselinin geniş bir özeti yer alıyordu. Bu kaset Derginin Avrupa'daki 494 bin abonesine dağıtılmıştı. Ayrıca Avrupa'da doğrudan satılan 116 bin dergide de kaset vardı. İlan Ankara Ticaret Odası tarafından verilmişti. Oda Başkanı Sinan Aygün reklamın maliyetinin en az 1 milyon dolar olduğunu ve bağışlarla karşılandığını söyledi.¹⁰²

Fransa'da Taşnaklar tarafından kurulmuş olan Ermeni Davasını Savunma Komitesi bir bildiri yayınlayarak, Türkiye'nin inkarcı kampanyasını ve Time dergisinin bu konudaki sorumsuz suç ortaklığını kınadığını, bu girişimin tarihi gerçek hakkında şüphe yaratmayı amaçladığını, tarihi gerçeğin, kapalı olan Türk arşivleri hariç (!) dünya arşivleri tarafından teyit edildiğini ayrıca, Avrupa Parlamentosu, Birleşmiş Milletler (!) ve Fransa dahil, bu gerçeğin 50 kadar devlet (!) ve

102 Milliyet, 2 Haziran 2005

örgüt tarafından kabul edildiğini belirtti. Komite Başkanı Harut Mardirosyan da Time Dergisinin şerefini kaybettiğini, gazetecilik alanındaki inanırlığını kazanç uğruna sattığını söyledi. Aynı bildiri de Avrupa'da yüz kadar Ermeni kuruluşunu temsil eden Adalet ve Demokrasi İçin Avrupa-Ermeni Federasyonunun Time dergisine karşı cevap hakkını kullanmak üzere harekete geçtiği, Ermeni Davasını Savunma Komitesinin ise DVD' de Fransa'ya karşı ileri sürülen suçlamalara karşı önlem alınması için Fransız makamlarına başvuracağı, ayrıca Komite'nin ABD'deki Ermeni Milli Komitesi'nin desteğiyle Time dergisine karşı bir protesto kampanyası açacağı ve Time Dergisinden alınacak cevaba göre bu konuda adalete başvurma hakkını saklı tutacağını bildirildi.¹⁰³

Kısa zamanda Time dergisine Ermenilerin protesto mektupları yağmaya başladı. Ayrıca Derginin Ermenilere cevap hakkı vermesi için hukuki girişimlere başlandı. Bunların bir etkisi olmuş olmalı ki Time Dergisi dört ay kadar sonra, 17 Ekim 2005 tarihli sayısında, okuyucu mektupları bölümünde Fransa'da ırkçılığa, Yahudi düşmanlığına karşı ve Ermeni soykırımının anısı için mücadele eden bazı kuruluşlar adına "Mémoire 2000" adındaki bir kuruluşun gönderdiği uzun bir mektubu yayınladı. Mektupta soykırım iddiaları hakkında bilinen Ermeni görüşleri tekrar edildikten sonra verilen zararın telafisi için şu hususların yerine getirilmesi istenmektedir: Time Dergisinin bir reklam yayınlarken riayet ettiği standartların açıklanması ve derginin Yahudi holokostu hakkında benzer bir DVD'yi kabul edip etmeyeceğinin bildirilmesi; Ermeni sorununun tarihi ve günümüzdeki sonuçları hakkında Adalet ve Demokrasi İçin Avrupa-Ermeni Federasyonu tarafından hazırlanacak bir DVD'nin bedava dağıtılması; Derginin bu reklamdan olan kazancının Ermeni "soykırımı" ve diğer soykırımlar hakkında gerçeği yansıtan kar amacı gütmeyen örgütlere bağışlanması.

Time dergisi bu mektubu yayımladığı sayfaya bir "Editörün Notu" yazısı koyarak DVD'yi dağıtmaktan pişman olduğunu ve bunun yarattığı kırıngılıktan üzüntü duyduğunu, DVD'nin sözde belgesel bölümünün (Sarı Gelin kastedilmektedir) tarihin tek tarafı bir görüşünü yansıttığını ve derginin dürüstlük ve doğruluk standartlarına uymadığını, içeriği bilseydi DVD'yi yayımlamayacağını, maalesef dergide kimsenin DVD'yi gerektiği gibi incelemeyeceğini, zira sıradan bir reklam zannedildiğini ifade ederek gelecekte daha dikkatli olunmasını sağlayacak şekilde derginin gözden geçirme usullerinin değiştirildiğini bildirmiş ve Ermeni Toplumundan ve okuyuculardan özür dilenmiştir.

103 CDCA, 8 Haziran 2005

Görüldüğü üzere Time dergisi, DVD'nin yeterince incelenmediği gibi bir sav ileri sürmek suretiyle, pişmanlık, üzüntü ifade ederek ve af dileyerek bu konuyu kapatmaya çalışmaktadır. Derginin Fransa'da dava açılmasından endişe ettiği anlaşılmaktadır. Zira, tanınmış tarihçi Bernard Lewis'in Ermeni "soykırımı" hakkında şüphe ifade eden sözleri nedeniyle Fransa'da mahkum edildiği hatırlandığında Ermenilerin bu ülkede açacağı bir davayı kazabileceğini düşünmüş olsalar gerektir. Time gibi çok büyük ve varlıklı bir dergi için tazminat ödemekten ziyade itibar kaybetmek önemlidir.

Diğer yandan Time'ın gönderilen yazının tamamını yayınlaması ve özür dilemesinin Ermenileri tatmin etmemesi olasılığı da vardır. Nitekim Ermeni Davasını Savunma Komitesi Başkanı Mardirosyan Time dergisinin sadece cevap hakkını yayınladığı için konuyu kapanmış sayıyorsa aldandığını, taleplerinin bunun çok ötesinde olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴

Time Dergisi, Ermeni sorunu konusunda Türkiye'den bir ilan almakta sakınca görmemişken, New York Times gazetesi, ilan konusunda dahi bir ayırmacılığa giderek, ABD'deki 36 Türk sivil toplum örgütünün Ermeni soykırım iddialarına karşı hazırladıkları bir ilanı kabul etmemiştir. Başbakan Erdoğan Haziran ayında ABD'ye yaptığı ziyaret sırasında bu gazetenin editörler grubu ile görüşmüştür. Başbakan bu gazetenin ilanı vermek isteyenlere gönderdiği bir yazıda, soykırımı inandıkları için ilanı kabul etmediklerini bildirdiklerini, ayrıca Ermenilerin soykırım iddialarını Yahudi Holokostu ile bir tutan ifadeler kullandıklarını hatırlatarak, bu davranışın art niyetli olduğunu söylemiştir. Editörler ise dinlemekle yetinmişler ve Türk kuruluşların ilanını reddeden yazının tekrar inceleneceğini söylemişlerdir.¹⁰⁵

New York Times gazetesinin bir süredir Ermeni yanlısı bir tutum içinde olduğu bilinmektedir. Ancak gazeteler ticari kuruluşlardır ve hukuki yönden bir sakıncası yoksa, önemli kazanç getiren ilanları reddetmezler. O nedenle bu gazetenin, kârdan zarar etmeyi göze alarak, Türk sivil toplum örgütlerinin ilanını reddetmesi inandırıcı değildir. İlanı almamakla kaybettiği kârın Ermeni örgütlerince gazeteye ödenmiş olması bu çelişkili durumun bir açıklaması olabilir.

104 CDCA, 12 Ekim 2005

105 Radikal, 12 Haziran 2005

Edward Taşcı'nın Ölümü

Ermeni bir anneden ve Süryani bir babadan Amerika'da doğan, Türklere karşı gösterdiği büyük saygı ile tanınan, Ermeni militanlarının tehditlerine aldırmandan her yer ve fırsatta Türkiye'yi öven ve savunan, *Armenian Allegations: The Truth Must Be Told* (Ermeni İddiaları: Gerçek Söylenmelidir) başlıklı kitabı yazarı Edward Tashji (Taşcı) 22 Haziran 2005 tarihinde ölmüştür. Taşcı'nın Türk bayrağına sarılı tabutu New York'taki St. Marks Süryani kilisesine alınarak dini ayin yapılmıştır. Ayin sırasında Türkiye'nin New York Başkonsolosu Ömer Orhun ile Türk-Amerikan Dernekleri Başkanı Dr. Ata Erim birer konuşma yapmışlardır. Taşcı New York'da Hıristiyan Karaçay Türklerinin mezarlığına defnedilmiştir.

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Taşcı'nın ailesine, yakınlarına ve onu tanımış ve taktir etmiş herkese başsağlığı diler.

Toprağı bol olsun.

ERMENİ SORUNUNU YENİDEN TARTIŞMAK

Guenter LEWY *

Öz: *Bu makalede Gunter Lewy Türklerin Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilere soykırım yaptığı yolundaki iddiaların üç temel kaynağı incelenmektedir. Önce 1919-1920 yıllarında kurulan ve işleyen Osmanlı askeri mahkemeleri incelenmiş ve bu mahkemelerde yapılan yargulamaların ne derece sağlıklı olduğu açıklanmıştır. Daha sonra Ermeni iddialarının temel noktalarından biri olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın Ermeni soykırımındaki rolü tartışmaları üzerinde durulmuş ve belgelerle bu teşkilatın soykırım ile alakası olmadığı vurgulanmıştır. Son olarak Naim Bey'in Hatıraları olarak tabir edilen Aram Andonyan'ın hazırladığı kitaptaki belgeler değerlendirilerek bu belgelerin orijinalliğinin son derece tartışmalı olduğu açıklanmıştır.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeni soykırımı, Divan-ı Harp Mahkemeleri, Teşkilat-ı Mahsusa, Aram Andonyan, Naim Bey'in Hatıraları*

Abstract: *In this article, Guenter Lewy examines three significant sources that contribute to the Armenian allegations about a genocide that had been implemented by the Turks on the Armenians. He first analyses the structure of the Turkish military tribunals founded and operated between 1919 and 1920, and explained how unhealthy the trials of Ottoman officials in these tribunals. Then he focuses on the debates on the role of the Special Organization in the Armenian genocide and stressed that there is no viable link between them. Finally he reviews the documents published under the framework of a book called the Memoirs of Naim Bey, prepared by Aram Andonyan and he explains that the authenticity of these documents is highly questionable.*

Key Words: *Armenian genocide, Ottoman Military Tribunals, the Special Organization, Aram Andonyan, Memoirs of Naim Bey*

Birinci Dünya Savaşı sırasında başlangıcından 90 yıl sonra bile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilere ne olduğu konusundaki tartışma sertliğini korumaktadır. Ermeniler, yirminci yüzyılın ilk soykırım kurbanları olduklarını iddia etmektedirler. Pek çok Türk de, Ermenilerin düşman tarafında savaşmaları ve düşmana sempati duymaları nedeniyle oluşan güvenlik kaygılarını gidermek için yapılan bir tehcir sırasında öldüğünü kabul etmektedir.

Soykırım uzmanları için, Ermenilerin iddiaları yadsınamaz bir tarihi gerçeğe dönüşse de, Türkiye ve Batı'da pek çok tarihçi soykırım damgasının uygunluğunu sorgulamaktadır¹.

Soykırım uzmanları için, Ermenilerin iddiaları yadsınamaz bir tarihi gerçeğe dönüşse de, Türkiye ve Batı'da pek çok tarihçi soykırım damgasının uygunluğunu sorgulamaktadır.

Bu tartışmanın kolları geniş bir alana yayılmaktadır. Fransa tarafından güçlü bir destekle cesaretlendirilen Ermeniler Türkiye'nin bu konuyu itiraf edip, özür dilemesini bu ülkenin Avrupa Birliği'ne kabulü için bir ön şart olması konusunda ısrar ediyorlar. Ankara'nın Erivan ile ilişkileri bu çekişme yüzünden dondurulmuş bir biçimde duruyor. Batıda ise, Ermeni aktivistler, çeşitli parlamentoların Ermeni soykırımını tanıyan kararlar çıkarmasını talep ederek tarihî tartışmayı siyasi olarak önceden belirlenmiş bir çerçeveye oturtmaya çalışıyor.

Bu tartışmadaki en temel unsur Ermenilerin çektiği acının boyutu değildir; zira her iki taraf da 1915-16 yılları arasında Ermenilerin Anadolu'dan Suriye çöllerine ve başka yerlere sınır dışı edilmeleri sırasında birkaç yüz bin Hıristiyan'ın öldüğü konusunda hemfikirdir². Osmanlı hükümeti, erkekleri, kadınları ve çocukları evlerinden ayrılmaya zorlamış, bu insanların pek çoğu dağlar ve çöller boyunca yaptıkları zorlu yolculuk sırasında açlık ve hastalıktan ölmüş, diğer bir kısmı ise öldürülmüştür.

Tarihçiler sayılar ve koşullar konusunda çekişirken bu konuları tartışmamaktadırlar. Aslında tartışmada bunun yerine ileri sürülen temel sorun bu olayda kasıt olup olmadığıdır. Acaba Jön Türk rejimi 1916 yılında yapılan katliamları organize etmiş midir?

* Guenter Lewy Massachusetts Üniversitesinde siyaset bilimi profesörü ve *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide* (Osmanlı Türkiyesinde Ermeni Katliamları: Tartışılan bir Soykırım) (University of Utah Press, 2005) kitabının yazarıdır.

1 Bu makalenin aslı "Revisiting the Armenian Genocide" başlığı ile <http://www.hyetert.com/yazi3.asp?s=0&AltYazi=Makaleler+%5C%3E+Genel&Id=231&DilId=2> adresinden alınmış ve Ermeni Araştırmaları Enstitüsü tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz., Kamuran Gürün, *The Armenian File: The Myth of Innocence Exposed* (Nicosia and London: K. Rustem and Brother and Weidenfeld and Nicolson, 1985), ss. 214-5 (Bu kitabın Türkçe baskısı, Ermeni Dosyası adıyla Türk Tarih Kurumu tarafından Ankara'da 1983 yılında yapılmıştır.); Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, (Modern Türkiye'nin Doğuşu) (New York: Oxford University Press, 2002), s.356

2 Gürün gibi yazarlar 300,000 Ermeni'nin öldüğünden bahsetmektedir. Birçok Batılı yazara göre bu sayı çok daha fazladır.

Ermeni ölümlerinin önceden tasarlandığını savunanların çoğu, soykırımın oluşma şartlarının gerçekleştiğini ileri sürerek bunun temelini üç dayanağa bağlamaya çalışmaktadırlar: 1919-20 yıllarındaki Türk askerî mahkemelerinin Jön Türk hükümetini Ermenilerin katledildiği katliamlar organize etmekle suçladığı kararları, bu katliamları gerçekleştirmekle suçlanan “Teşkilat-ı Mahsusa” adı verilen yapının rolü ve İçişleri Bakanı Talat Paşa’nın Ermenilerin yok edilmesini emrettiği iddia edilen emirlerini içeren Naim Bey’in Anıları³. Ancak bu olaylar ve onları tanımlayan kaynaklar dikkatli bir incelemeye tabi tutulduğunda, tek başına, Ermeni ölümlerinin önceden tasarlandığı yolundaki iddialar için temel olma hususunda fazlasıyla çürük kalmaktadır.

1919-1920 Türk Divan-ı Harp Mahkemeleri

Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’nda yenilmesinin ardından, yeni bir hükümet kuruldu ve kendinden önceki Jön Türk rejimini ciddi suçlara karışmakla suçladı. Bu suçlamalar, 1908 yılında iktidarı ele geçiren ve o yıldan sonra gücü elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyetinin yöneticilerinin ve diğer bazı eski yetkililerin Divan-ı Harpler’de yargılanmasına neden oldu. Bu suçlamalar, anayasanın kaldırılmasını, savaş zamanı vurgunculuk yapmayı ve hem Rumların hem de Ermenilerin katledilmesini içermekteydi⁴.

Ne olursa olsun, Divan-ı Harpler’in kurulmasının ana nedeni zafer kazanan ve Ermeni katliamlarının cezasının verilmesinde ısrar eden İtilaf devletlerinin baskısı idi. Türkler ise, suçu İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin birkaç üyesine atarak Türk ulusunun geri kalanının temize çıkabileceğini ve böylece Paris Barış Konferansı’nda daha müşfik bir muamele ile karşılaşabileceğini umuyorlardı⁵.

En ünlü yargılama İstanbul’da yapıldı, ancak bu ilk değildi. Katliamın meydana geldiği taşra kentlerinde en az altı bölgesel mahkeme kuruldu. Ancak yetersiz

3 Aram Andonian, *The Memoirs of Naim Bey: Turkish Official Documents Relating to the Deportations and Massacres of Armenians* (Naim Bey’in Anıları: Ermeni Tehciri ve Katliamlarına İlişkin Türk Resmi Belgeleri) (Newtown Square, Pa.: Armenian Historical Society, 1965, reprint of London, 1920 ed).

4 Taner Akçam, *Armenien und der Völkermord: Die Istanbul Prozesse und die türkische Nationalbewegung* (Hamburg: Hamburger Edition, 1996), s. 185

5 Vahakn N. Dadrian, "The Documentation of the World War I: Armenian Massacres in the Proceedings of the Turkish Military Tribunal," (Birinci Dünya Savaşı’nın Belgelenmesi: Türk Divan-ı Harbi Duruşmalarında Ermeni Katliamları), (*International Journal of Middle East Studies*, 23, 1991) s. 554; idem, "The Turkish Military Tribunal's Prosecution of the Authors of the Armenian Genocide: Four Major Court-Martial Series," (Türk Divan-ı Harbi’nin Ermeni Soykırımının Yazarları Hakkındaki Kararı: Dört Önemli Sıkıyönetim Mahkemesi Serisi), (*Holocaust and Genocide Studies*, 11, 1997) s. 31

belgeleme nedeniyle mahkemelerin toplam sayısı bugün kesin olarak bilinmemektedir⁶. İlk kaydedilen mahkeme 5 Şubat 1919'da Ankara'yı da sınırları içine alan bir vilayet olan Yozgat'ta başladı. Mahkemede bölge valisi de dahil olmak üzere üç Türk yetkilisi kitle katliamı ve sınır dışı edilen Ermenilerin mallarını yağmalamakla suçlanıyordu. 8 Nisan'da, mahkeme iki sanığı suçlu buldu ve üçüncüyü farklı bir mahkemeye sevk etti. Kararın onaylanmasından iki gün sonra yerel otoriteler eski Boğazlıyan ve Yozgat Kaymakamı (yönetici) Mehmet Kemal'i idam etti. Cenazenin ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri tarafından büyük bir gösteri düzenlendi. Türkiye'deki İngiliz Yüksek Komiseri "idamlarla ilgili genel kanının, suçlulara verilen cezanın infazından ziyade, anlaşma için verilmesi gerekli tavizler olduğu"nu rapor etti⁷.

Ana mahkeme ise 28 Nisan 1919'da İstanbul'da başladı. On iki sanık arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lider kadrosunun bir kısmı ve eski bakanlar da bulunuyordu. İçişleri Bakanı Talat Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Halep Valisi Cemal Paşanın da aralarında bulunduğu yedi baş aktör firar etti ve mahkeme gıyaplarında görüldü. Ermeni iddialarının en bildik savunucusu Vahakn N. Dadrian "kırk iki adet doğruluğu kanıtlanmış belgenin suçlamalara kanıt gösterilmek suretiyle iddianameye ilişitirildiğini, bu belgelerin pek çoğunun tarihli olduğunu, şifreli telgraf ve mektupları gönderenlerin ve alanların da kimliklerinin tespit edildiğini" yazmaktadır⁸. Bu belgeler arasında, Üçüncü Ordu Komutanı General Vehip Paşa'nın "Ermenilerin katliam ve imhasının ve mallarının yağmalanmasının İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Komitesi'nin kararlarının bir sonucu olduğunu" doğrulayan yazılı bir ifade de bulunmaktaydı⁹. İddianame, üst düzey bir tehcir yetkilisi olan Abdulahad Nuri'nin Talat Paşa'nın kendisine "sınır dışı etmenin amacının yok etme" olduğu yolundaki sözlerini de alınılıyordu¹⁰. 22 Temmuz'da, Divan-ı Harp sanıkların bazılarını zorla anayasayı ihlal ve katliam suçlarından suçlu buldu. Talat, Enver, Cemal Paşalar ve İttihat Terakki Cemiyeti Merkez Komitesi üyelerinden Nazım Bey, gıyaplarında ölüm cezasına çarptırılırlarken, diğerleri uzun hapis cezaları aldı¹¹.

Jön Türk rejimine karşı yaygın nefrete rağmen, Türk kamuoyu İttihat ve Terak-

6 Akçam, *Armenien und der Völkermord*, s. 148

7 Calthorpe'dan Dışişleri Bakanlığı'na, 17 Nisan 1919, Foreign Office, 371/4173/61185, s. 279

8 Dadrian, "The Turkish Military Tribunal's Prosecution," s. 45

9 Akçam, *Armenien und der Völkermord*, s. 204. Tüm bu iddialar için bkz., ss. 192-207

10 Dadrian, "World War I Armenian Massacres," s. 558.

11 Bu kararlar için bkz. Akçam, *Armenien und der Völkermord*, ss. 353-64

ki Cemiyeti liderlerinin yargılanmasına kayıtsız kaldı. 4 Nisan 1919'da, ABD'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Lewis Heck, "büyük çoğunluğun yargılamaların önemli kısmının kişisel öç ya da İtilaf devletleri yetkililerinin, özellikle de İngilizlerin teşviki ile gerçekleştiğine inandığını" rapor etti¹². Mahkemelere muhalefet, Rumların 15 Mayıs'ta İzmir'i işgaliyle yurtsever ve milliyetçi duygunun patlak vermesinden sonra arttı.

Tarihçiler sayılar ve koşullar konusunda çekişirken bu konuları tartışmamaktadırlar. Aslında tartışmada bunun yerine ileri sürülen temel sorun bu olayda kasıt olup olmadığıdır.

Pek çok nişana sahip bir subay olan Kemal Atatürk'ün liderliği altında, İstanbul'daki Sultanın hükümetini deviren ulusal bir hareket ortaya çıktı. Başlangıçtan beri, Kemalistler, Sultanın İtilaf devletlerine sefilce teslim olmasını eleştirerek mahkemelerin Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması planının bir parçası olduğu korkusunu ifade ettiler. 11 Ağustos 1920'de, Ankara'daki Kemalist hükümet tüm Divan-ı Harp yargılamalarının durdurulmasını emretti: 17 Ekim 1920'de Osmanlı kabinesinin istifası mahkemelerin de sonunu getirmiş oldu.¹³

Ermeni yazarlar askerî mahkemeleri tarihi bir gerçeğin aydınlatılmasına katkı olarak övdüler; ancak gerek mahkemelerin işleyiş biçimleri gerekse de kanıtların güvenilirliği üzerinde doğan kuşku bu böyle yüzeysel sonuçları sorunlu hale getirmekteydi. Mahkemeler sürecin gerektirdiği temel unsurlardan yoksundu. Nitekim, Osmanlı hukuk sistemine aşikar çok az yazar mahkemeler hakkında olumlu bir değerlendirme yapmıştır; Osmanlı ceza yasası, bir tarafın çağırdığı tanığın diğer tarafça sorgulanma hakkını tanımıyordu, yargıcın rolü Anglo-Amerikan geleneğine göre çok daha önemliydi ve suçlanan kişiyi yargıç sorguluyordu. Davanın hazırlanma aşamasında ve dava sırasında sunulan ve kanıt niteliği taşıyan bilgilerin değerlendirilmesinden de bizzat yargıç sorumluydu.¹⁴ 1919-1920 mahkemelerine başkanlık eden memur, tarafsız bir hakimden ziyade tıpkı bir savcı gibi hareket etti. Osmanlı ceza usul kanunları savunma avukatlarının soruşturma dosyalarına erişimini ve sanıkların adli sorgulamalarına katılmalarını da engelliyordu.¹⁵ 6 Mayıs 1919'da, ana mahkemenin üçüncü oturumunda, savunma avu-

12 Amerikan Ulusal Arşivleri, RG 59, 867.00/868 (M 353, roll 7, fr. 448)

13 Akçam, *Armenien und der Völkermord*, ss. 114-9

14 Yılmaz Altuğ, çev., *The Turkish Code of Criminal Procedure* (Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu) (London: Sweet and Maxwell, 1962), Madde 232

15 Vahakn N. Dadrian, "Genocide as a Problem of National and International Law: The World War I Case and Its Contemporary Legal Ramifications," (Ulusal ve Uluslararası Hukukun Bir Sorunu Olarak Soykırım:

katı mahkemenin suçlamayı sürekli kanıtlanmış bir gerçek olarak tanımlamasına itiraz etti; ancak mahkeme itirazı reddetti.¹⁶ Yargılamalar sırasında, mahkeme herhangi bir tanığı dinlemedi ve bütünüyle belgelere dayanan karar asla karşı taraf tarafından sorgulanamadı. Heck, Yozgat mahkemesindeki

Başlangıçtan beri, Kemalistler, Sultanın İtilaf devletlerine sefilce teslim olmasını eleştirerek mahkemelerin Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması planının bir parçası olduğu korkusunu ifade ettiler.

sanıkların, kararın “anonim mahkeme materyalleri” temeline dayanmasına karşı çıktıklarını ifade etmektedir.¹⁷

Muhtemelen, 1919-20 askerî mahkemelerinin delile dayalı olma değerini etkileyen en ciddi sorun, kanıt niteliğindeki tüm belgelerin kaybolmuş olmasıdır. Yeminli ifadeler ve sorgulama hakkında bilinenler, Osmanlı hükümetinin resmî gazetesi Takvim-i Vekayi ve basında çıkan haberlerden müteşekkil ikinci el eklerle sınırlıydı. Ancak transkripsiyonun doğruluğu ve kanıt olarak gösterilen belgelerin tamamının mı, yoksa bir kısmının mı yeniden basıldığı bilinmemekteydi.

Dadrian'a göre, “suçlayıcı belgeler mahkemeye sunulmadan önce, her bir resmî belgenin doğruluğu İçişleri Bakanlığı'nın uzman personeli tarafından tespit edilmiş ve belgelerin üst kısmına ‘aslı gibidir’ notu düşülmüştür.¹⁸ Ancak pek az tarihçi dönemin memurlarının ifadelerini gerçekliğini araştırmaksızın kabul etmektedir. Örneğin Nuremberg kararlarının tarihi ağırlığı, bütünüyle orijinal belgelere dayanmasından gelir. Eğer Nuremberg Mahkemelerinin kayıtları kaybolmuş veya başkalarının değerlendirmesine kapalı olmuş olsaydı, mahkeme kararlarının tarihi önemi büyük bir zarar görürdü.

Birinci Dünya Savaşı Vakası ve Bunun Günümüzdeki Hukuki Sonuçları), (*Yale Journal of Law*, 14, 1989) s. 297, n. 286

16 Taner Akçam, ed., *The Proceedings of the Turkish Military Tribunal as Published in Takvim-i Vekayi*, (Takvim-i Vekayi'de Basıldığı Kadarıyla Türk Divan-ı Harbinin Duruşmaları), Bölüm 1, 3. Oturum, ss. 24, 27. Mahkeme kayıtlarının teksir edilmiş bu baskısının Almanca çevirisi Taner Akçam tarafından kullanılmaktadır ve kendisine Michigan-Dearborn Üniversitesi Ermeni Araştırmaları merkezi tarafından verilmiştir.

17 Heck'den Dışişleri Bakanlığı'na, 7 Şubat 1919, Amerikan Ulusal Arşivleri, RG 59, 867.00/81 (M 820, roll 536, fr. 440)

18 Vahakn N. Dadrian, *The Key Elements in the Turkish Denial of the Armenian Genocide: A Case Study of Distortion and Falsification* (Türklerin Ermeni Soykırımını Reddetmelerinin Temel Faktörleri: Bir Bozma ve Yanlışlama Çalışması) (Cambridge, Mass.: Zoryan Institute, 1999), s. 27.

Orijinal belgelerin yokluğunda, tarihçiler Ermeni meselesini incelerken sadece seçili alıntılara ve aktarmalara dayandılar. Örneğin Dadrian, Üçüncü Ordu Komutanı General Vehib Paşa'nın ifadesinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üst düzey yöneticilerinden biri olan Bahaaddin Şakir'i nasıl "Üçüncü Ordu Komutanlığının görev alanı içerisinde kontrolü ele aldıktan sonra insan kasaplarını, ipten kazıktan kurtulmuş adamları ve gözleri ve elleri kanla dolu polis ve jandarmaları örgütleyen" biri olarak tanımladığını göstermektedir¹⁹. Bu ifadenin bir kısmı ana mahkemenin iddianamesine ve Harput mahkemesinin kararına eklenmiştir²⁰, ancak bu suçlama bir suç kanıtı değildir. Aynı şekilde aktarılan görüşlerin bağlamı da kayıptır. Bu ifadenin tam metninin 29 Mart 1919'daki Trabzon mahkemesi kayıtlarına geçirildiği iddia edilse de, bu mahkeme süreci hiçbir kaynağa geçirilmemiş sadece mahkemenin kararı resmî gazetede basılmıştır.

Çağdaş Türk yazarları, 1919-20 askerî mahkemelerini reddetmekte ve mahkemeyi İtilaf güçlerinin bir intikam aracı olarak değerlendirmektedir²¹. O dönemde, muzaffer İtilaf güçleri bile mahkemeleri adaleti küçültücü kararlar alan mahkemeler olarak tanımlamıştır. Nitekim, İngiliz Yüksek Komiseri S.A.G. Calthorpe, Londra'ya, mahkemelerin "...bizim prestijimiz ve Türk hükümetinin prestiji için onur kırıcı ve saçma sapan olduğu kanıtlanmıştır" diye yazmaktaydı²². Komiser John de Robeck'in görüşüne göre, mahkemeler "bulguları elle tutulamayan, kayda değer bile olmayan bir başarısızlık örneği" idi²³. Zaten İngiliz Hükümeti Malta'daki sözde savaş suçlularını yargılamaya karar verdiğinde 1919-1920 askeri mahkemelerine sunulmuş hiçbir belgeyi kanıt olarak kabul etmemiştir.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Rolü

1919-20 yıllarında kurulan askeri mahkemelerin bazıları, Teşkilat-ı Mahsusa olarak nitelenen bir birimin zararlı rolüne gönderme yapmıştır. Ermeni davasını savunan pek çok kişi bu suçlamayı kabul eder. Dadrian, bu birimin üyelerini

19 Alıntı için bkz., Vahakn N. Dadrian, "The Armenian Genocide and the Pitfalls of a 'Balanced' Analysis: A Response to Ronald Grigor Suny," (Ermeni Soykırımı ve 'Dengeli bir Analizin Tuzakları: Ronald Grigor Suny'e Bir Cevap), (*Armenian Forum*, Summer 1998), s. 89; Akçam, *Armenien und der Völkermord*, s. 204.

20 İddianamenin metni için bkz., Akçam, *Armenien und der Völkermord*, ss. 192-207; Harput Mahkemesinin kararı için bkz., Haigaz K. Kazarian, "The Genocide of Kharpet's Armenians: A Turkish Judicial Document and Cipher Telegrams Pertaining to Kharpet," (Kharpet Ermenileri'nin Soykırımı: Türkçe Bir Adli Belge ve Kharpet ile İlgili Bir Şifreli Telgraf) (*Armenian Review*, Spring 1966), ss. 18-9

21 Bkz. Gürün, *The Armenian File*, s. 232

22 Calthorpe'dan Dışişleri Müsteşarlığı'na, 1 Ağustos 1919, Foreign Office, 371/4174/118377

23 De Robeck'ten Londra'ya, 21 Eylül 1919, Foreign Office, 371/4174/136069

İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Ermenileri yok etme planını uygulamak için kullanılan temel araç olarak tanımlar. Dadrian "Onların amacı Türkiye'nin iç bölgelerindeki uzak yerleşim birimlerine konuşlanmak ve sınır dışı edilen Ermeni konvoylarını yok etmektir." diye yazmaktadır²⁴. Ona göre, Teşkilat-ı Mahsusa'nın "temel görevi Ermeni soykırımını uygulamaktır"²⁵.

Gerek mahkemelerin işleyiş biçimleri :
gerekse de kanıtların güvenilirliği üze- :
rinde doğan kuşkular böyle yüzeysel :
sonuçları sorunlu hale getirmekteydi. :

1903 ve 1907 yılları arasın-
da faaliyet gösteren Teşkilat-ı
Mahsusa, ismini ancak 1913
yılında almıştır. Enver Paşa ve
pek çok yetenekli komutanın
idaresi altında özel bir ekip

olarak işlev görmüştür. Bu grup hakkında bilimsel sayılabilecek tek eserin yazarı Philip Stoddard Teşkilat-ı Mahsusa'yı "Arap ayrılıkçılığı ve Batı Emperyalizmiyle mücadele eden önemli bir birlik taraftarı araç" olarak tanımlamaktadır. En güçlü olduğu dönemlerde bu kuruluş yaklaşık 30,000 kişiden oluşuyordu. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı yönetimi bu kuruluşu Kafkasya, Mısır ve Mezopotamya'daki özel askeri operasyonlarda kullanmışlardır. Örneğin, 1915'te Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri Osmanlı Ordusunun Süveyş Kanalı'na yönelik ilerleme hattı civarındaki vahaları ele geçirmişlerdir. Ayrıca, İttihat ve Terakki yönetimi Teşkilat-ı Mahsusa'yı hükümeti devirmeye yönelik ve dış düşmanlarla işbirliği yapması muhtemel hareketleri bastırmak amacıyla da kullanmıştır. Ancak Stoddard'a göre bu tür hareketler yalnızca Suriye ve Lübnan'daki yerli milliyetçileri hedef almıştır. Ona göre Teşkilat-ı Mahsusa Ermeni tehcirinde rol oynamamıştır²⁶.

Ancak, ana mahkemenin iddianamesi Teşkilat-ı Mahsusa'yı Ermenilere karşı "cani operasyonlar ve hareketler" düzenlemekle suçlamıştır. Dadrian'a göre:

"İttihatçılar ülke içinde cephede kullanılmak üzere, yani Ermenilere karşı, eşki-

24 Vahakn N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia and to the Caucasus* (Ermeni Soykırımını Tarihi: Balkanlardan Anadolu'ya ve Kafkasya'ya Etnik Çatışma), (Providence: Berghahn, 1995), ss. 236-7

25 A.y, s. 237; Vahakn N. Dadrian, "The Role of the Special Organization in the Armenian Genocide during the First World War," (Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Soykırımında Teşkilat-ı Mahsusa'nın Rolü) in Panikos Panati, ed., *Minorities in Wartime: National and Racial Groupings in Europe, North America, and Australia during the Two World Wars* (Savaş Zamanında Azınlıklar: İki Dünya Savaşı Sırasında Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralyada Ulusal ve Irksal Gruplar), (Oxford: Berg, 1993), s. 51

26 Philip H. Stoddard, *The Ottoman Government and the Arabs, 1911 to 1918: A Study of the Teşkilat-ı Mahsusa* (1911'den 1918'e kadar Osmanlı Hükümeti ve Araplar: Teşkilat-ı Mahsusa Hakkında Bir Çalışma), yayımlanmamış doktora tezi, (Princeton University, 1963), ss. 1-2, 52-8

ya birlikleri yerleştirdi. Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı şehirleri, kasabaları ve köyleri detaylı bir temizlemeye tabi tutan Teşkilat-ı Mahsusa dokunulamayan lider kadrosu ile Cemiyetin imha tasarısının yerine getirilmesi için çalışmıştır.²⁷

Dadrian'a göre Türk ve Alman sivil ve askeri kaynaklar da örgütün bir ölüm timi gibi işlediğini iddialarını da içeren bu bilgiyi doğrulamaktadır. Ancak Dadrian'ın referansları her zaman iddialarının doğruluğunu kanıtlamamaktadır. Dadrian Birinci Dünya Savaşı sırasında asker gücü sağlamak amacıyla serbest bırakılan tutukluların "ölüm timleri" olarak çalıştığını savunurken, bu konuda, ana mahkemenin, bünyesinde çok miktarda eski mahkum bulunduran Teşkilat-ı Mahsusa'nın katliamlarda öncü rol aldığını savunan iddianamesinden başka bir kanıt bulunmamaktadır. Eski hükümlülerin varlığı da anormal bir durum değildir. Suçluların savaş sırasında serbest bırakılmaları ve savaşta görev almaları Amerikan ve İngiliz ordusu tarafından da kullanılan bir yöntemdir. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Amerikan mahkemeleri ciddi suçlara karışan sekiz bin mahkumu orduya katılma şartı ile serbest bırakmıştır.²⁸

Teşkilat-ı Mahsusa'nın katliamlarla bağlantısı olduğu yönündeki iddiaların çoğu doğrudan doğruya belgelere dayanmamakta, bunun yerine bu iddiaları okuyanların sorgulanması gereken varsayımlarına dayanmaktadır. Dadrian, orijinal kaynakların ortaya koymadığı iddiaları ortaya atan uzmanların başında gelmekte ve Teşkilat-ı Mahsusa ile Ermeni katliamı arasında bir bağ bulunduğunu belirtmektedir. Ancak, bu konuda bir belge hazırlayan Alman subayı Stange asla Teşkilat-ı Mahsusa'dan bahsetmemekte; bunun yerine bir "ayak takımı" nitelemesi yapmaktadır.²⁹ Stange'in Dadrian'ın iddia ettiği gibi, Teşkilat-ı Mahsusa'da bir rolü olduğuna dair de bir gösterge yoktur³⁰. Kaldı ki, Osmanlı ve Alman gizli servisleri arasındaki gerilim göz önünde tutulduğunda böylesi bir görevlendirme pek mümkün görünmemektedir.³¹ Alman Dışişleri Bakanlığının, Stange'ı çoğu Rus-

27 Dadrian, "The Role of the Special Organization," p. 56

28 Provost Marshal'ın Savaş Bakanı'na Seçici Servis Sisteminin Operasyonları Hakkında yazdığı ikinci Raporu, 20 Aralık, 1918 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1919), s. 149

29 Stange'den Alman askeri misyonuna, İstanbul, 23 Ağustos 1915, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Botschaft Konstantinopel/170 (Fiche 7254); Johannes Lepsius, ed., *Deutschland und Armenien, 1914-1918: Sammlung diplomatischer Aktenstücke* (Potsdam: Tempelverlag, 1919), ss. 138-42. Bu koleksiyonun yeni bir baskısı Donat und Temmen, Bremen, tarafından 1986 yılında yapılmıştır.

30 Vahakn N. Dadrian, "Documentation of the Armenian Genocide in German and Austrian Sources," (Avusturya ve Alman Kaynaklarında Ermeni Soykırımının Belgelendirilmesi) in Israel W. Charny, ed., *The Widening Circle of Genocide: A Critical Bibliographical Review* (Soykırımın Genişleyen Çemberi: Eleştirel Bibliyografya Değerlendirmesi) vol. 3 (New Brunswick: Transaction, 1994), s. 110

31 Walter Nicolai, *The German Secret Service* (Alman Gizli Servisi), George Renwick, çev. (London: Stanley

lara karşı savaşmak için gönüllü olan düzensiz Gürcü birliklerden oluşan 2-3 bin kişilik bir müfrezenin komutanı olarak tarif eden dosyalarının açıklamaları daha olası görülmektedir³². Başka bir Alman subayın Stange'in müfrezesinde Ermenilerin de olduğu yolundaki ifadeleri, Stange'in müfrezesinin Ermeni soykırımının uygulanmasında bir araç olarak kullanıldığı tezine de tezat teşkil etmektedir³³. Tehcire tabi tutulan Ermenileri kimin öldürdüğü sorusu ise çözümü oldukça zor bir sorudur. Politik açıdan, Teşkilat-ı Mahsusa'yı suçlamak en kolay yolken, faillerin Kürt kabile liderleri ve ganimete konmak isteyen çürümüş polis güçleri olma ihtimali daha yüksektir³⁴. Dadrian ileri gelen Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinden biri olan Eşref Kuşçubaşı hakkında yazılmış bir Türkçe eseri kullanma konusunda da özgür davranmıştır. Birinci Dünya Savaşının patlak verdiği sırada, Eşref, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika'daki operasyonlarından sorumlu idi. 1917 başlarında Yemen'deki görevi sırasında yakalanan Eşref, İngiliz ordusu tarafından Malta'ya gönderildi ve 1920 yılına kadar orada kaldı. İngiliz yetkililer onu sorguladı fakat Eşref Ermeni katliamlarına katıldığı iddialarını reddetti. 1964 yılında 91 yaşında öldü³⁵. Dadrian, Eşref'in Cemal Kutay ile yaptığı bir röportajda katliamlara katıldığını kabul ettiğini iddia etmektedir³⁶. Yakından incelendiğinde Eşref'in böyle bir kabullenmede bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. İddialar, seçili bir takım yuvarlak sözlere ve somut olmayan yorumlara dayanmaktadır³⁷. Aynı şekilde, aksine iddialara rağmen, 1919 askeri mahkemesinin

Paul, 1924), s. 138; Hans Werner Neulen, *Adler und Halbmond: Das deutsch-türkische Bündnis 1914-1918* (Frankfurt/Main: Ullstein, 1994), ss. 166-7; Ulrich Trümpener, "Suez, Baku, Gallipoli: The Military Dimensions of the German-Ottoman Coalition," (Süveyş, Bakü, Çanakkale: Alman-Osmanlı Koalisyonunun Askeri Boyutları) in Keith Neilson and Ray Prete, eds., *Coalition Warfare: An Uneasy Accord* (Koalisyon Savaşları: Tedirgin Bir Uyum) (Waterloo, Ont.: Wilfrid Laurier University Press, 1983), s. 40

32 *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes*, Weltkrieg, no. 11d, vol. 9 (R 21016), s. 31; Felix Guse, *Die Kaukasusfront im Weltkrieg: Bis zum Frieden von Brest* (Leipzig: Koehler und Amelang, 1940), s. 38; Edward J. Erikson, *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War* (Ölmeleri Emredildi: Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunun Tarihi), (Westport, Conn.: Greenwood Press, 2001), s. 54-5. Gürcü gönüllülerin rolü için bkz., William E. D. Allen and Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921* (Kafkasya Savaş Alanları: Türk-Kafkas Sınırındaki Savaşların Tarihi, 1828-1921) (Cambridge: Cambridge University Press, 1953), ss. 274-5

33 Paul Leverkuehn, *Posten auf ewiger Wache: Aus dem abenteuerlichen Leben des Max von Scheubner-Richter* (Essen: Essener Verlagsanstalt, 1938), s. 33

34 Bkz. Henry H. Riggs, *Days of Tragedy in Armenia: Personal Experiences in Harput, 1915-1917* (Ermenistan'da Trajedi Günleri: Harput'taki Kişisel Deneyimler) (Ann Arbor: Gomidas Institute, 1997), ss. 127-128

35 Philip H. Stoddard'ın önsözü. Eşref Kuşçubaşı, *The Turkish Battle of Khaybar* (Hayber Savaşı) Philip H. Stoddard and H. Basri Danisman, trans. and eds. (Istanbul: Arba Yayınları, 1999), ss. 21-32

36 Vahakn N. Dadrian, "Ottoman Archives and Denial of the Armenian Genocide," (Osmanlı Arşivleri ve Ermeni Soykırımının Reddi) in Richard G. Hovannesian, ed., *The Armenian Genocide: History, Politics, Ethics* (Ermeni Soykırımı: Tarih, Siyaset, Etik) (New York: St. Martin's Press, 1992), ss. 300-1

37 Cemal Kutay, *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa Ve Hayber'de Türk Cengi* (Istanbul: Tarih Yayınları, 1962), ss. 18, 36, 78

iddianamesi Teşkilat-ı Mahsusa'nın Ermeni soykırımı arasında bir bağ kurduysa da, ne mahkemenin gidişatı ne de kararı bu bağı desteklemektedir. Sanıklar, bunun yerine, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Rusya'da cephe gerisinde gerçekleştirildiği operasyonlardan bahsetmektedirler³⁸. Osmanlı askeri arşivlerinde araştırma yapan az sayıda Batılı bilim adamından biri olan Gwynee Dyer, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Ermeni Soykırımı'na katıldığı yolundaki iddiaları "dedikodu" olarak nitelendirir³⁹. Türk Genel Kurmayının arşivlerinde Teşkilat-ı Mahsusa'ya gönderilen şifreli telgraflar bulunduğu söylenir⁴⁰; ancak bu belgeler bilimsel bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Yeni belgeler ortaya çıkana kadar, Teşkilat-ı Mahsusa ile Ermeni soykırımı arasındaki bağ kanıtlanmamış bir iddia olarak kalacaktır.

Osmanlı ceza usul kanunları savunma avukatlarının soruşturma dosyalarına erişimini ve sanıkların adli sorgulamalarına katılmalarını da engelliyordu.

Naim Bey'in Hatıraları

İddiaların temelini üçüncü dayanağı ise, Aram Andonian'ın kaleme aldığı Naim Bey'in hatıralarıdır. Aram Andonian, 1914'teki seferberlik sırasında orduda mektup ve yazışmaları okuyan memur olarak görevli bir Ermeni idi. 1915 yılında tutuklanıp İstanbul'dan sürüldükten sonra Halep'e giderek geçici ikamet izni almıştır. 1918 yılında İngilizlerin şehri işgali ile Andonian, tehirden sağ çıkan Ermeni erkeklerin, kadınların ve çocukların şahitliklerini topladı. Daha sonra Halep'teki tehcir komitesinin genel sekreteri olan Naim Bey adındaki bir Türk yetkili ile de temas kurdu. Naim Bey, Andonian'a görevi sırasında edindiğini söylediği çok sayıda belge, telgraf ve kararnamenin de içinde bulunduğu anılarını verdi. Andonian, bu anıları Ermenice'ye çevirdi. Bazı gecikmelerden sonra bu anıların yer aldığı kitap Ermenice, Fransızca ve İngilizce olarak basıldı.⁴¹

Naim Bey'in anılarından yeniden üretilen belgeler soykırım iddiasının en güçlü kanıtı olarak gösterilmektedir. Özellikle suçlanarlarda savaş zamanının İçişleri

38 Akçam, "The Proceedings of the Turkish Military Tribunal," Bölüm 1, özellikle 5. ve 8. duruşmalar.

39 Gwynee Dyer, "Letter to the Editor," (Editör'e mektup), (*Middle Eastern Studies*, 9, 1973) s. 379.

40 Edward J. Erickson, "The Turkish Official Military Histories of the First World War: A Bibliographical Essay," (Birinci Dünya Savaşı'nın Türk Resmi Askeri Tarihleri: Bibliyografik Bir Deneme), (*Middle Eastern Studies*, 39, 2003) s. 198,

41 Şinasi Orel and Süreyya Yuca, *The Talât Pasha "Telegrams": Historical Fact or Armenian Fiction* (Talat Paşa Telgrafları: Ermeni Kurgusunun Tarihi Gerçeği) (Nicosia, Cyprus: K. Rustem, 1986), ss. 2-4

Orijinal belgelerin yokluğunda, tarihçiler Ermeni meselesini incelerken sadece seçili alıntılara ve aktarmalara dayandılar.

Bakanı Talat Paşa'nın telgraflarıdır. Eğer bu telgraflar orijinal ise, Talat Paşa'nın erkek kadın ve çocuk tüm Türkiye Ermenilerinin öldürülmesi için emir verdiği konusunda bir kanıt olarak görülebilir. 16 Eylül tarihli bir telgrafta şunlar yazmaktadır:

“[İttihat ve Terakki Cemiyeti]...Türkiye’de yaşayan bütün

Ermenilerin tamamen imhasına karar vermiştir. Bu karara karşı çıkanlar İmparatorluğun resmi memurları olarak kalamazlar. Ne kadar canice olursa olsun onların [Ermenilerin] varlığına tamamen son verilmelidir. Ne yaş, ne cinsiyet ne de vicdani mülahazalara önem verilmelidir.”⁴²

Talat Paşa'nın su katılmamış vahşiliği Anıların temel konusudur. Ancak, böyle bir şeytanlaştırma Ermenilerin 1915 yılından önce Talat Paşa hakkında düşündüklerinden çok farklıdır. Örneğin, 20 Aralık 1913'te İngiliz Büyükelçiliği memuru Louis Mallet hazırladığı raporda Ermenilerin Talat Paşa'ya güvendiklerini “fakat bu halihazırda bu makamda bulunan zat kadar hevesli bir İçişleri Bakanının her zaman gelmeyecek olmasından korktuklarını” belirtmiştir⁴³. Benzer şekilde, Alman misyoner Liparit Talat'ı son altı yılda Türk-Ermeni dostluğuna samimi katkılarından dolayı ün kazanan” biri olarak tanımlamaktadır⁴⁴. Hatta İstanbul'daki Uluslararası Ermeni Kurtuluş Gücünün Amerikalı başkanı bile Talat Paşa'nın, kendisinin ricalarını daima yerine getirdiğini, ve ne zaman makamına çıksa kendisini “Bizler ortağız, sizin için ne yapabilirim?” sözleriyle karşıladığını yazmaktadır.⁴⁵ Talat Paşa gaddar bir şeytana dönüşmüş olabilir; ancak çağdaşlarının görüşleri onun bu kararını desteklememektedirler.

Naim Bey'in anılarında adı geçen dokümanların gerçekliği konusunda pek çok şüphe vardır. Birkaç Ermeni uzman, Talat Paşa'yı 15 Mart 1921'de Berlin'de öldüren Soghomon Tehlirian'ın 1921 yılındaki yargılanmasında bir Alman mahkemesinin Talat Paşa'nın beş telgrafının orijinalliğinin kanıtlandığını savunmaktadır⁴⁶. Ancak mahkemenin 1921 yılında yayınlanan daktilo kayıtları savunma

42 Andonian, *The Memoirs of Naim Bey*, s. 64

43 Louis Mallet'ten Dışişleri Bakanlığına, Foreign Office, 371/1773/58131

44 Aralık 1914 Raporu, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Botschaft Konstantinopel /168 (Fiche 7243)

45 Louise Jenison Peet, No Less Honor: The Biography of William Wheelock Peet (Daha Az Onur Yok: William Wheelock Peet'in Biyografisi) (Chattanooga: E.A. Andrews, 1939), s. 170

46 Gerard Chaliand and Yves Ternon, *The Armenians: From Genocide to Resistance* (Ermeniler: Soykırımdan Direnişe), Tony Berrett, trans. (London: Zed Press, 1983), p. 93; Mary Mangigian Tarzian, *The Armenian Minority Problem, 1914-1934: A Nation's Struggle for Security* (Ermeni Azınlık Sorunu, 1914-1934: Bir Ulusun Güvenlik Mücadelesi) (Atlanta: Scholars Press, 1992), p. 65; Jean-Marie Carzou, *Un génocide*

avukatı von Gordon'un orijinallikleri kanıtlanmadan önce bu beş telgrafi kanıt olarak sunduktan sonra bu iddiasını geri çektiğini göstermektedir⁴⁷.

İki Türk yazar, Şinasi Orel ve Süreyya Yuca, Andonian'ın kitabındaki belgeleri detaylı bir biçimde inceledikten sonra Ermenilerin "bir gün sahte oldukları ortaya çıkabilir endişesiyle kasıtlı olarak bu belgelerin orijinallerini yok ettiklerini" ortaya koymuştur⁴⁸. Orel ve Yuca orijinal Türk belgeleri ve Naim-Andonyan kitabında bulunan belgeler arasındaki uyumsuzlukların Andonyan telgraflarının "tam bir sahtekarlık" olduğunu ileri sürmektedirler⁴⁹. Bununla beraber iki yazar resmi kayıtlarda Naim Bey adına hiçbir atıf bulamadıkları için bu kişinin varlığından bile şüphe etmektedirler.

Naim Bey'in Anıları 1920 yılında yayınlandığında, Ermeni aktivistler bu kitabın yazarını geçmiş hatalarını düzeltmek için çabalayan dürüst bir insan olarak nitelendirdiler. Ancak Andonyan tarafından 1937 yılında yazılan bir mektupta, Naim Bey'in alkol ve kumar bağımlısı olduğu ve belgelerin para karşılığında satın alındığı belirtilmekteydi. Andonyan "onun hakkındaki gerçekleri ortaya çıkarmak hiçbir amaca hizmet etmeyecektir" diye yazmaktaydı⁵⁰. Dahası bu durumun açığa çıkması Anılar'ın etkisini de azaltacaktı. Hiç kimse para için belge tasarlayan bir alkol ve kumar bağımlısının sözüne inanmazdı.

Naim Bey'in Anılarında yer alan belgeler gerek Jön Türk yönetimini gerekse tüm Türk halkını vahşi ve şeytani yaratıklar olarak tasvir ediyordu. Bu belgeler ABD ve Batı Avrupa kamuoylarını etkileme amacı taşıyor ve Ermenilere Paris Barış Konferansında bağımsızlık için lobi yapmak üzere önemli bir koz sağlıyordu⁵¹. İşte bu nedenle ki, eski Ermeni devlet adamı Boghos Nubar Paşanın liderliğinde kurulan Ermeni Ulusal Birliği bu belgeleri satın almış ve Avrupa'ya götürmesi için Andonyan'a vermişti. Naim-Andonyan kitabı 1921 Martında Londra'ya gönderilen bir rapor⁵² ve Malta sürgünlerinin dosyalarını içerse de,

exemplaire: Arménie 1915 (Paris: Falmanion, 1975), p. 248

47 Tessa Hofmann, ed., *Der Völkermord an den Armeniern: Der Prozess Talaat Pasha* (Berlin: Gesellschaft für bedrohte Völker, 1985, reprint of Berlin, 1921 ed.), p. 69

48 Orel and Yuca, *The Talât Pasha "Telegrams"* s. 23

49 Ay. yer, s. 145

50 Aram Andonian'dan Mary Terzian'a, Comité de Défense de la Cause Arménienne, *Justicier du Génocide Arménien: Le Procès de Teblirian* (Paris: Editions Diasporas, 1981). Translation in Orel and Yuca, *The Talât Pasha "Telegrams"* s. 9

51 Andonian, *The Memoirs of Naim Bey*, s. 225

52 Embassy to Foreign Office (Mar. 1921), Foreign Office, 371/6500/E3557, pp. 2, 6-8

İngiliz Hükümeti bu belgeleri asla kullanmamıştır. Sarayın hukuk memurları bu kitabı İstanbul'da o dönemde bol miktarda bulunan sahte belgeler olarak değerlendirmişlerdir.

Çağdaş Türk yazarları, 1919-20 askerî mahkemelerini reddetmekte ve mahkemeyi itilaf güçlerinin bir intikam aracı olarak değerlendirmektedir.

Türk yazarları Naim-Andonyan belgelerinin sahteliği konusundaki değerlendirmelerinde yalnız değildirlir. Hollandalı tarihçi Erik Zürcher 1997 yılında Andonyan belgelerinin sahte olduklarını yazmıştır⁵³. İngiliz tarihçi Andrew Mango da telgrafların dönemin İçişleri Bakanı Talat Paşa'ya aidiyetinin şüpheli olduğunu söylemektedir⁵⁴. İronik olan şudur ki, pek çok lobicisi ve siyaset adamı soykırım konusundaki kararlılıklarını pek çok tarihçi ve bilim adamı tarafından en kötü olarak sahte, en iyi olarak da doğrulanamaz ve sorunlu olarak kabul edilen bu belgelere dayandırmaktadırlar.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sırasındaki ölümlerin soykırım olduğu yolundaki Ermeni iddialarının üç dayanağı Jön Türk rejiminin kasıtlı olarak katliam yaptığı yolundaki suçlamaları desteklemekte başarısız olmuştur. İmhanın önceden tasarlandığını iddia eden diğer sözde kanıtlar da bundan daha iyisini yapamamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda neredeyse 100 yıl önce meydana gelmiş olayları soykırım olarak nitelendirmek pek çok tarihçi tarafından önemsiz bir sonuç olarak görülmektedir; ancak bu iddialar yine de büyük bir siyasi öneme sahiptir. Hem Ermeni hem de Türk milliyetçileri kendi iddialarını ortaya atmakta ve bunu karmaşık bir tarihi gerçekliği basitleştirerek ve daha farklılaştırılmış bir resim ortaya koyabilecek önemli kanıtları görmezden gelerek yapmaktadırlar. Profesyonel bilim adamları duruşlarını daha önceden yazılmış kaynaklara dayandırıyorlar; ancak bunların orijinal kaynakların yozlaştırılmış yorumlarından ibaret olduklarından genellikle habersizdirler. Konunun siyasi boyutu çok büyük olduğu için her iki taraf da karşısındakileri susturmaya ve tam bir tartışmayı önlemeye çalışıyorlar. Örneğin, 1995 yılında bir Fransız mahkemesi bir Ermeni grup tarafından getirilen davayı kısmen kabul etmiştir. Dava ünlü tarihçi Bernard Lewis'e karşı açılmıştır. Lewis 1 Ocak 1994'te Le Monde'da yayınlanan bir mektuba karşı çıkmış ve

53 Erik Jan Zürcher, *Turkey: A Modern History* (London: I.B. Tauris, 1997), p. 121

54 Andrew Mango, "Turks and Kurds," *Middle Eastern Studies*, 30 (1994): 985

Osmanlı Hükümeti tarafından bir toplu imha planının varlığını sorgulamıştır⁵⁵. Türk liderleri diplomatik baskı ve tehditler uygulamışlar; Ermeni hükümeti soykırım hakkında bilgisi olmayanların soykırım konusunu reddederek Türk hükümetine yaranma çabası içinde olmakla suçlamıştır. Bazı Türk ve Ermeni tarihçiler son dönemlerde bir sağırklar diyalogu olan ve karşılıklı suçlamadan başka bir şeye yaramayan “olanlar soykırım mıydı – değil miydi tartışmasını bir tarafa bırakmanın” zamanının geldiğini savunmaktadırlar ve bunun yerine ortak bir bilgi havuzu oluşturacak ampirik bir tarihi araştırma üzerinde yoğunlaşılması gerektiğini düşünmektedirler⁵⁶. Tarihi kendi amaçlarına hizmet etmesi için yağmalayan milliyetçilerden tarihi kurtarmanın mümkün olup olmadığını zaman gösterecektir.

55 Yves Ternon, "Freedom and Responsibility of the Historian: The 'Lewis Affair,'" (Tarihçinin Özgürlüğü ve Sorumluluğu: Lewis Hadisesi) in Richard G. Hovannisian, ed., *Remembrance and Denial: The Case of the Armenian Genocide* (Hatırlama ve Reddetme: Ermeni Soykırımı Vakası) (Detroit: Wayne State University Press, 1999), ss. 243-6

56 Selim Deringil, "In Search of a Way Forward: A Response to Ronald Grigor Suny," (İleriye Bir Yol Aramak: Ronald Grigor Suny'e Bir Cevap) (*Armenian Forum*, Summer 1998), ss. 69-71; Ronald Grigor Suny, "Reply to My Critics," (Beni Eleştirenlere Cevap) (*Armenian Forum*, Summer 1998), s. 136

AVRUPA PARLAMENTOSUNUN 1987 YILINDA ALDIĞI “ERMENİ SORUNUNA SİYASAL ÇÖZÜM” BAŞLIKLİ KARARIN ÖYKÜSÜ

Pulat TACAR

Büyükelçi (E) , UNESCO Türkiye Milli Komsiyonu Başkan Vekili

Giriş

Öz: 1915 yılında Osmanlı Ermenilerine karşı soykırım uygulandığına dair, 1987 yılında Avrupa Parlamentosu (AP) tarafından alınan karara dayanak oluşturan Vandemeulebroucke raporu AP Siyasi Komitesi tarafından oylanarak reddedilmesine rağmen, usulsüz olarak AP Genel Kurul gündemine alınmış ve orada rapora ve karar taslağına karşı olan parlamenterler tehdit edilerek kabul ettirilmiştir. Alınan karar Türkiye’yi karalamak ve soykırımının kabulünü ülkemizin Avrupa Birliğine tam üyeliğinin koşulu haline getirerek Türkiye’yi Avrupa’dan dışlamak isteyen siyasetçilerin bir siyasal manevrasıdır. Türkiye, soykırımının hukuksal bir terim olduğunu belirterek, bir hukuk devletinde, herhangi bir zanlının yetkili yargı organı tarafından yargılamadan suçlu ilan edilemeyeceğini vurgulayarak, kimi zanlıların soykırımı suçu işlediğini tanımasına hukuken olanak bulunmadığını belirtmek amacıyla, konuyu Türkiye Avrupa Parlamentosu Karma Parlamento Komisyonunun gündemine getirmeli ve orada görüşlerini savunmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Parlamentosu, Soykırımı Sözleşmesi , Ermeni diasporası, Osmanlı Ermenileri, Fransa, Ermeni terörü

Abstract: Recently, the basis of 1987 Resolution of the Parliament that accepted the genocide allegations committed towards the Ottoman Armenians in 1915, Vandemeulebroucke Report, illegally came to the agenda of the General Council although rejected with the votes of Political Committee. This report was later approved there through intimidation of those parliamentarians opposing the report and the draft of resolution. The resolution is a political maneuver of those politicians who want to slander and exclude Turkey from Europe, by making it a condition for the full membership of Turkey to the European Union. Turkey should maintain that genocide is a legal concept and should stress the impossibility of declaring somebody of being a criminal before the decision of the competent court. In doing that, Turkey should bring the issue to the agenda of Turkey-European Parliament Joint Parliamentary Commission and defend her views there in order to state that there is no legal way for some suspects to be accused of committing the crime of genocide.

Key Words: *European Parliament, Armenian Diaspora, Ottoman Armenians, France, Armenian terror.*

1984 yılı Kasım ayında Avrupa Toplulukları nezdinde Daimi Temsilcilik görevine başladım. Üç yıl süren görevim sırasında,-Avrupa Parlamentosunun toplanmadığı Ağustos ayları hariç- her ayın bir haftasını Strazburg’da, AP toplantılarını izleyerek ve parlamenterlerle temaslarda bulunarak geçirdim. O dönemde, Türkiye konusu hemen her oturumda çeşitli parlamenterler tarafından yazılı ve sözlü sorularla, acil görüşme talepleriyle dile getirildi; Türkiye hakkında raporlar yazıldı, kararlar alındı ve hemen hepsinde Türkiye , -şamar oğlanı gibi- taşlandı, eleştirildi, kınandı.

Görevime başladıktan sonra Avrupa Parlamentosu ile ilişkilerde karşıma çıkan ilk sorun AP’nin Fransız üyeleri tarafından gündeme getirilen 1915 yılında Osmanlı Ermenilerine soykırımı yapıldığı savının Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilmesini sağlamaya yönelik girişim oldu.

Aralık 2004’te Avrupa Parlamentosuna giderek AP Başkanı Fransız Pflimlin ile görüştüm; konuşmamızın hemen başında bana Türkiye’nin, Osmanlı döneminde Ermeniler’e soykırımı yapıldığını neden kabul etmediğini sordu. Başkanın konuşma tarzı, amirden-memura, güçlüden-zayıfa doğru yapılan görüşmelerde kullanılan bir söyleme benziyordu. Endonezya’da üç buçuk yıl süren Büyükelçi görevim sırasında en üst düzey Endonezya makamları tarafından -Türkiye Cumhuriyetine ve onun kurucusu Atatürk’e hayranlıkları nedeniyle- el üstünde tutulmuştum; daha önce de yaklaşık 9 yıl Uluslararası Atom Enerjisi Ajansında çoktarafı diplomasi deneyimim olmuştu. Diplomatik ilişkilerde hiç te alışmadığım bu görüşme tarzı beni ciddi bir biçimde rahatsız etti. Sonradan tekrar tekrar göreceğim gibi, Avrupa entegrasyonu diplomasisi AT tarafı ortaklar ve adaylar ile ilişkisinde kendine özgü bir temas uslubu geliştirmişti. AT müktesebatı dilini ve söylem biçimini kullanmak gerektiğini kısa zamanda anladım. Ama, biz AP Başkan Pflimlin ile ilk temasıma dönelim.

Başkanın kendisine nezaket ziyareti yapan bir ortak Devlet Büyükelçisi ile diplomatik usullere pek te uymayan tarzındaki konuşma biçimi karşısında soğukkanlılığımı korumaya çalışmam, ancak hiç bir sözün altında kalmamam gerektiğini düşündüm. Muhatabım hukukçuydu; bu nedenle konuyu hukuk alanına çekmeğe gayret etmeliydim; kendisine, soykırımı teriminin Uluslararası Soykırımının Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi ile ortaya çıktığını, daha önce böyle bir terim bulunmadığını, bu hukuksal terimin ulu-orta kullanılmaması gerekti-

ğini, yetkili bir yargı organı tarafından verilmiş bir karar olmadıkça, zanlı bireylerin değil soykırımı , herhangi bir suç işlemiş ilan edilmelerinin hukuka aykırı

Başkanın kendisine nezaket ziyareti yapan bir ortak Devlet Büyükelçisi ile diplomatik usullere pek te uymayan tarzdaki konuşma biçimi karşısında soğukkanlılığımı korumaya çalışmam, ancak hiç bir sözün altında kalmamam gerektiğini düşündüm.

bulduğunu, bunun sadece Türkiye’de değil, Fransa’da da her zanlı bakımından da böyle olduğunu, Avrupa Topuluklarının bir hukuk çerçevesi oluşturduğunu ve AP Başkanından uluslararası hukuka aykırı

davranmamasını beklediğimi; ayrıca, Türkiye’nin Soykırımı Sözleşmesine Taraf bir ülke olduğunu, bu Sözleşmenin iç hukukunun da bir parçası haline gelmiş sayılabileceğini, bizden kendi hukukumuzu çiğnememizi bekleyemeyeceklerini, ayrıca, Türkiye’nin çok sayıda görevlisini Ermeni terörizmine kurban verdiğini ve bu konuşmasının da -bana göre- anılan cinayetlerin gölgesinde cereyan etmekte bulunduğunu söyledim. Parlamento başkanı, bu sözümden rahatsız oldu ve terörizmi takbih ettiğini, Türkiye’yi çok sevdiğini, Türk dostları da olduğunu söyledikten sonra, konuyu siyaset alanına kaydırmak isteyerek, Osmanlı döneminde soykırımı suçunun işlendiğinin kabul edilmesinin bizleri ancak yücelteceğini, bugünkü Türkiye Cumhuriyetini soykırımı suçu işlemekle suçlamadığını ekledi. Kendisine, çokkültürlü Osmanlı toplumunda sadece Gayrimüslimlerin başına gelen felaketlerden söz edilmesinin, buna mukabil öldürülen Müslüman Osmanlıların görmezlikten gelinmesinin haksızlık olduğunu düşündüğümü söyledim; Fransız toplumunun bu konuda çok duyarlı olduğunu belirtmesi üzerine de, bu konuyu da iyi bildiğimi, 1920’li yıllarda Ermeniler’e Fransız üniforması giydirilerek kendilerinin Çukurova’da savaşa sürüldüklerini, daha önce de Osmanlı Ermenilerine Rus Çarlığı üniformasının giydirilmiş olduğunu, Sevres müzakerelerine katılan Ermeni temsilcisi Bogos Nubar’ın kendilerinin savaşan taraf olduklarını belirttiğini, Fransa Çukurova’dan çekilirken bu “ Anadolu Ermenisi askerlerinden” bir bölümünü Fransa’ya getirdiğini, Fransa’daki mezarlıklarda “Fransa için ölen Ermeniler’e” ait anıt mezarlar bulunduğunu, bu nedenle Ermeniler’e yakınlık duymasına şaşırmadığımı; ancak, tarihin tek yanlı olarak okunmasına karşı olduğumu; bugünkü amacımın kendisine okumak istemediği veya varlığını bilmediği bazı tarih sayfalarını hatırlatmak değil, Avrupa Parlamentosu Başkanına bir nezaket ziyareti yapmak olduğunu ve bu konuda daha fazla ayrıntılı bilgi istiyorsa, ileride sunmağa hazır bulunduğumu söyledim.

Bu ziyarette bana Fransızlar Ermeni sorununu Avrupa Parlamentosuna getirme

konusunda kararlı bulduklarını açıkça belirtmiş oldu. İlk girişimlerini 1981 yılında Fransız Parlamenter Jaquet'nin “Ermeni halkının durumu” başlıklı bir karar tasarısı ile yapmışlardı¹. Daha sonra, Sosyalist Grup adına Fransız Parlamenter Bayan Dupont ve Belçikalı Parlamenter Glinne imzasıyla bir karar taslağı sunmuşlardı². Haziran 1984'te seçilen yeni AP'nin Sosyalist Grubu adına ise Fransız Parlamenter Saby ve arkadaşları Ermeni karar tasarısını yinelemişlerdi.

1984 başlarında Ermeni konusunda rapor yazmak için görevlendirdikleri Fransız parlamenter Israel raportörlükten çekilmişti. Sanıyorum, “soykırımına uğramış olmak” niteliğini Ermeniler'le paylaşmak istemeyen Musevi lobisi de kendisini etkilemişti. Monsieur Israel kabul etmeyince, bu kez Belçikalı Parlamenter Bay Vandemeulebroucke ile anlaşmışlar. Adı geçen -o dönemde- aşırı sağcı, Flaman milliyetçisi ve ırkçı olarak bilinen Vlamski Blok partisinin üyesiydi. Raportörlük görevine Ocak 1985 'te atanmasını izleyen günlerde Vandemeulebroucke'yi bir öğle yemeğine davet ettim. Yazacağı rapor konusunda istediği tüm bilgi ve belgeleri iletmeğe hazır olduğumuzu vurguladım ve Türkiye'ye gelerek Ermeni cemaati dahil tüm ilgili ve yetkililerle görüşebileceğini, arşivlerimizde inceleme yapabileceğini, kendisinden objektif olmasını, iddiaları ve karşı görüşleri raporuna almasını beklediğimizi; ayrıca yazacağı raporun, Ermeniler adına hareket ettiklerini ifade eden terör gruplarının kanlı eylemlerinin Türk ve dünya kamu vicdanında açtığı derin yaralarını sarmaya yardımcı olmasını beklediğimizi; raporunun Ermeniler ile Türkler arasında bir diyalog ve karşılıklı anlayış havasının oluşmasına yardımcı olma şansının bulunduğunu; -sorusu üzerine- kimsenin belleğini silmesini veya geçmişteki elim olayları yok saymasını beklemediğimizi, ancak raporunun, kimi tarihçi ve politikacılar tarafından okunup incelenmesi reddedilen tarih sayfalarına da yer vermesi gerektiğini, tarihin tüm yapraklarının ve olayların nedenlerinin birlikte okunup incelenmesini istediğimi söyledim. Aksi takdirde, kişiler kendi kendilerini tatmin etmek ve önyargılarını güçlendirmek için tarih okuma durumunda kalacaklardı.. Ayrıca, muhatabıma Soykırımı Sözleşmesinin esaslarını anlattım; kendisinin ne yetkili yargıç, ne savcı ne de avukat olduğunu; Avrupa Parlamentosunun da bir mahkeme olmadığını, soykırımının bir hukuki terim olduğunu; bu suçu bireylerin işleyebildiğini, bir siyasetçinin hukuki bir konuda –bugün artık hiç biri yaşamayan zanlıların savunmalarını dinlemeden- hüküm verir gibi rapor yazmasının ve hüküm vermesinin de hukuka aykırı bir tutum olacağını belirttim. Muhatabım, Ermeniler'e yapılan katliamların cezasız kaldığını duyduğunu, bu hususu ele almak istedi-

1 Doc.1-782/81 sayılı belge

2 Doc1-735/83 sayılı belge

ğini söylemesi üzerinde, yaklaşık 1300 Osmanlı yöneticisinin tehcir sırasındaki usulsüzlükler nedeniyle -büyük bir bölümü İttihat Terakki dönemi Mahkemeleri tarafından- mahkum ettiğini, bir bölümünün idam edildiğini, diğer bir kısmının yargılanmak üzere Malta'ya sürüldüğünü , ancak aleyhlerinde hiç bir delil bulunmadığı için serbest bırakıldıklarını anlattım. Bu ilk görüşmede muhatabım, davetimizi kabul ederek Türkiye'ye geleceğini söyledi ve objektif davranacağından emin olmamızı istedi.

Ancak, Belçikalı Parlamenti ülkemize hiç bir zaman gelmedi; neden gelemediğini açıklamadı. Zaman ilerledikçe, raportörün diyaspora tarafından kullanılan bir "aktör" olduğu daha iyi anlaşıldı. Odasında benimle görüşmeyi kabul etmedi; Parlamento kantininde yaptığımız konuşmalarda yanında hep bir "parti komiseri" vardı; bu zat sesini çıkarmadan konuşmalarımızı dinlerdi. Ben raportöre, önemli bir görev üstendiğini, yazacağı raporun Türkler ile Ermeniler'i birbirlerine yakınlaştırma işlevinin de bulunabileceğini söyledim, hınç ve intikam kültürüne değil, barış kültürüne katkıda bulunmasını ısrarla istedim ve raporunda yararlanmak üzere kendisine belgeler kitaplar verdim. Zaman ilerledikçe, raporunda ele almakta olduğu hususlar hakkında bize de dolaylı yollardan bilgi ulaşmaya başladı. Bunlar arasında, sahteliği saptanmış belgeler ve örneğin Birleşmiş Milletler Teşkilatı Ekonomik,Sosyal Konsey İnsan Hakları Alt Komitesinin soykırımı savını kabul ettiği gibi gerçek dışı savlar vardı . Bütün bunları inceledik ve yaklaşık 200 sahifeyi bulan karşı belgeler hazırladık. Bu belgeleri hem Belçikalı raportöre, hem de diğer parlamentelere dağıttık. Bir bölüm parlamenterin posta kutularından aldıkları belgeleri, okumadan, doküman dağıtım bölümünün yanındaki büyük çöp kutusuna attığını gözlemledik; zira parlamenterlerin, kendi öncelik alanları dışındaki belgeleri okuyacak zamanları yoktu. Her gün kendilerine kilolarca mektup ve belge geliyordu. Ayrıca, o dönemde, Avrupalı Parlamenterlerin bir bölümü, Pazartesi günü akşam üzeri Strazburg'a geliyor, oturuma katılma defterini imzalayarak gidiyor, daha sonra Cuma günü gelerek yeniden imza ediyor ve orada bulunmuşçasına 5 günlük yüklü yevmiye alıyordu. Posta ve belge kutuları bu nedenle de doluyor, taşıyordu.

Avrupa Parlamentosuna o dönemde seçilenler, yaklaşık 50-60'ı dışında, ülke parlamenterlerine seçilemeyen ikinci sınıf politikacıları. Bu gözlemlerimiz nedeniyle, iletmek istediğimiz bilgi ve belgelerin parlamenterlerin kendilerine değil, siyasi asistanlarına ve hatta bağlı buldukları siyasal grubun danışmanlarına yollanmasının daha yararlı olacağını öğrendik ve onlarla da temaslar kurduk. O dönemde yaklaşık 100 Avrupa Parlamentosu üyesi ile bu konuyu yüzyüze görüştüm. Bu konuşmalarda, Fransız parlamenterlerin dışındakiler, görüşlerimizi

anladıklarını, ancak konunun Avrupa Parlamentosu Fransız üyelerinin öncelikli sorunu olduğunu, Fransızlar'ı Yunanlılar'ın desteklediğini; Parlamentoda verilen karşılıklı ödümlerin ve oluşan dengelerin, Fransızlar'ın bu talebine karşı koyulmasına imkan tanımadığını, zira bu konunun diğer Avrupa Parlamentoları nezdinde hiç bir önceliği bulunmadığını söylediler. Ayrıca, Avrupa'da 1915'te Ermenilerin büyük katliama maruz kaldıkları yolunda oluşmuş genel bir kanının bulunduğunu; Avrupa Parlamentosunun aldığı bu gibi yaptırım olmayan siyasal kararlara da pek fazla önem vermememizi belirttiler. Konunun AP'da ele alınmasına karşı olanların temel gerekçesi, parlamentonun tarihi yargılayacak bir yer olmadığı, geçmişe yönelik siyasal linç yapılmasına karşı bulunmalarıydı. Reddedenler meseleye esastan değil, usulden karşı çıkıyorlardı. O dönemde aynı sıkıntıları yaşamış bulunan Osmanlı Müslümanlarının çektiklerini, örneğin Nisan 1915'te Ermeni kıtalarınca yapılan Van katliamını ya bilmiyorlardı ya da fazla önemsemiyorlardı. Fransız Parlamentoları ise son derecede kaypak davranıyorlar ve bu dosyanın kendileri için bir iç siyaset meselesi olduğunu, bugünkü Türkiye'yi hedef almadığını söylüyorlardı; bu konudaki önyargıları çok güçlüydü; karşı görüşleri duymak bile istemiyorlardı.

Bu ziyaret te bana Fransızların Ermeni sorununu Avrupa Parlamentosuna getirme konusunda kararlı bulduklarını açıkça belirtmiş oldu.

O dönemde, kanı oluşturma ve kanı değiştirme yöntemleri konusunda sosyal psikoloji kitaplarını ayrıntılı biçimde incelediğimi ve bu araştırmanın benim için çok yararlı olduğunu belirtmeliyim. Mesleğimiz muhatabımızı ikna etmeyi de içerdiğinden, tüm genç diplomatlara sosyal psikoloji öğretilmesinde büyük yarar olduğunu düşünüyorum.

Biz gene konumuza dönelim. Vandemeulebroucke raporu kanımca Ermeni diasporası tarafından kaleme alındı. Rapor baştan aşağı yanlı ve hatalı bilgilerle doluydu. Rapor Avrupa Parlamentosunun Siyasal Komitesine sunuldu. Komitenin Lahey'de yapılan toplantısında, AP'nin bir tarih kurumu olmadığı ve tarihi yargılayamayacağı temel gerekçesi ağır bastı ve rapor bir oy farkla reddedildi. Hatta, Siyasi Komite Başkanı (İtalyan) Formigoni'nin -yanlılık olmasın diye oylamayı iki kez- yaptırdığını, her iki oylamada da aynı red sonucunun çıktığını, toplantının ses bandlarını bizzat dinlediğim için, bu konuda hiç bir kuşku yok. Toplantı ile ilgili ses bandını bize o salonda bulunan bir yetkili aynı gün ilettiği İçtüzüğe göre bir raporun Komitede oylanarak reddi, onun gündemden düşmesini ve bir daha ele alınmamasını gerektiriyordu. Esasen Komite Başkanı da, ikinci

oylamayı yaptırmadan önce bu hususa dikkat çekmişti. Ancak bir hukuk kurumu olduğu iddia edilen Avrupa Parlamentosunda işler istenildiği zaman hukuka uygun yürütülmeyebiliyordu. Netice itibariyle orası bir siyaset arenasıydı ve her

Avrupa Parlamentosuna o dönemde seçilenler, yaklaşık 50-60'ı dışında, ülke parlamentolarına seçilemeyen ikinci sınıf politikacılarıdır.

türlü manevra geçerli olabiliyordu. Türk parlamenterler AP üyesi olmadıklarından meydan aleyhimize olanlara kalmıştı. Raporun yeniden görüşülmesi için Komite Başkanına baskı yapıldı. Ancak Siyasi Komite Başkanı Formigoni

konuyu yeniden gündeme alma konusundaki baskılara direndi: “*rapor oylandı ve bu konu kapanmıştır*” dedi. Bu kez Formigoni'nin görev süresinin dolmasını beklediler. Adı geçenin yerine yine İtalyan olan Ercini geldi. Ercini'yi de tanıyordum; kaypaktı; yüzünüze gülen, aranızdan başka iş yapan biriydi. Raporun yeni başkan tarafından –yeni bir konu imiş gibi- tekrar Siyasi Komite gündemine alındığını duyduk. Dost parlamenterler konuyu Tüzük Komitesine getirmek istediler. Tüzük Komitesi başvuruyu ele almayı reddetti.

Siyasi Komite yeni Başkanı Ercini de Vandemeulebroucke raporunu yeniden gündemine aldı. Siyasi Komite üyesi olan -daha sonra Avrupa Parlamentosu Başkanlığı görevini de yürütmüş olan- Alman Klaus Haensch'in çabalarıyla raporla ilgili karar taslağından soykırımına yapılan atıflar çıkartıldı. Fransızlar önce buna itiraz ettiler; sonra Genel Kurula geldiği zaman, nasıl olsa değişiklik önermeleri ile istedikleri sözleri buraya sokabileceklerini tahmin ederek Komitedeki değişikliklere razı oldular. Siyasi Komite üyelerinden rapora ilk toplantıda karşı oy verenlerin bir bölümü bana gelerek tehdit edildiklerini bu kez toplantının yapılacağı oylamaya katılmayacaklarını, esasen yapılanların tüm kurallara aykırı olduğunu söylediler. Rapor ve karar taslağı Siyasi Komiteden geçirildi ve Genel Kurula getirildi. 18 temmuz 1987 günü Avrupa Parlamentosunun etrafı çeşitli yerlerden gelen Ermeniler tarafından sarıldı. Bir gece kente inen Ermeni grupları her sokak başına ilanlar yapıştırmışlardı. Fransız polisi hiç bir önlem almamıştı. Oturuma çok az sayıda AP parlamenterleri katıldı. Parlamento oturumu sırasında, dışarıya konan bir kürsüde konuşmaya gelen Fransız parlamenterler içerde olan biteni yağmur altında bekleyen göstericilere anlattılar. Bunlar Ermeni tezini destekleyenleri alkışladılar, destek vermeyenleri yuhladılar. Parlamento içine sızan teroristler bazı parlamenterleri tehdit ettiler; örneğin Alman Wedekind kürsüye çıkarak silahla tehdit edildiğini, bunun bir skandal olduğunu açıkladı ve bu koşullarda meselenin görüşülemeyeceğini söyledi. O oturum için özellikle başkanlık kürsüsüne oturtulan Fransız parlamenter Sosyalist Grup üyesi bayan Pery bu

gelişmelere kulaklarını tıkadı. Aynı şahıs iç tüzük kurallarını çiğnereysek, bir öğle tatili sırasında, Türkiye'nin PKK'lı teröristlere karşı yaptığı hareketi kınayan bir karar tasarısını da oldu bittiye getirerek, tüm itirazlara rağmen, yaklaşık 40 kişinin bulunduğu AP Genel Kuruluna oylatıp geçirmişti. Özetle, herşey Ermeni diasporasının güdümündeki Fransız parlamenterlerin kurdukları senaryoya göre gelişti. Vandemeulebroucke'nin “Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm” başlıklı raporu ve buna ilişkin karar taslağına Genel Kurul oturumu sırasında önerilen ağırlaştırıcı değişiklik önermelerinin hemen hepsi kabul edildi ve böylece karar Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edildi. Bu karar benim için ve yukarıda anlattığım gerçekleri bilenler bakımından, Avrupa Parlamentosunun yüz karasıdır ve kirli bir kağıt mendilden daha değersizdir.

Şimdi de AP tarafından kabul edilen kararın içerdiği hususları özetlemeye ve kısaca yorumlamaya çalışayım. Bu temrin, karar taslağını hazırlayanların ve onu ağırlaştırarak değiştirenlerin Türkiye'ye karşı tutumlarını ve beklentilerini anlamamıza yardımcı olacaktır. Karar taslağına Genel Kurulda eklemeler yapıldığından, nihai metin son derecede karışıktır; aşağıdaki incelemede aynı konuyu ele alan, fakat metinde birbirini izlemeyen farklı fıkralar bir araya getirilmiş ara başlıkları tarafımdan konulmuştur.

Soykırımı ve Tanınmanın Sonuçları

Ermeni tarafı bu sorunun 1948 Soykırımı Sözleşmesi çerçevesine giren bir soykırımı olduğunu kanısındadır;

Türk Devleti ise soykırımı savını doğru bulmadığı için reddetmektedir.

(İlk metinde bu iki fıkrada tarafların görüşleri ayrı ayrı verilmekte ve denge sağlanmaktaydı; Genel Kurulda karara eklenen aşağıdaki fıkra ile olayların soykırımı olduğuna inanıldığı belirtilmiş oldu;

Avrupa Parlamentosu 1915-1917 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Ermenileri ilgilendiren elim olayların 9 Aralık 1948 tarihli Soykırımı Sözleşmesi bağlamında soykırımı olduğuna inanır (*İngilizce “believes”*). Bununla birlikte bugünkü Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğundaki Ermeniler'in yaşadıkları trajediler konusunda sorumlu tutulamayacağını kabul eder (*İngilizce : recognizes*) ve bu tarihi olayların soykırımı olarak tanınmasının günümüz Türkiye'sine karşı hukuki ya da maddi taleplere dayanak oluşturmayacağına altını çizer;

(Bu maddenin sonundaki, “soykırımı tanınmasının hukuki ve maddi sonuçları bulunmayacaktır” sözcükleri, tanınmanın suçları sadece manevidir” düşüncesini yan-

sıtmaktadır; Ermeni örgütlerinin sözcüleri ise, “soykırımının Türkiye tarafından tanınmasının tazminatla ilgili sonuçları bulunduğunu ve bu tazminatın ödenmesinden Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin sorumlu olması gerektiğini” belirtiyorlar. Kararın kabulünden sonra yaptığım görüşmelerde, “Avrupa Parlamentosu soykırımını tanır” (recognizes) ifadesinin kullanılmamış bulunmasına dikkatimi çeken parlamenterler de oldu; tanıma yetrine bunu sağlayabilmişler...

Kanımca, AP bu kararı almakla 1948 Sözleşmesini yanlış yorumlamış ve Sözleşmeye aykırı hareket etmiştir. Zira, soykırımı suçunun işlenip işlenmediğini yetkili Mahkeme saptar; siyasi bir kurum olan Parlamento değil. Bu hatalı yorumu yapan Sözleşmeye Taraf bir Devletin Hükümeti olsaydı, diğer Taraf Devletlerin bu yanlış yoruma karşı doğrudan doğruya Lahay Adalet Divanına – altını çiziyorum : içerik yönünden değil, usul hatası yapılmakta olduğu gerekçesiyle - başvurma hakkı doğardı)

Tarihi açıdan isbatlanmış olan Ermeni soykırımı, ne siyasal açıdan takbih edilmiştir ne de uygun biçimde **telafi** olunmuştur.

(Bu fıkra ile hukuksal bir terim olan soykırımı hukuki çerçeveden çıkarılarak, tarihi ve siyasal çerçeveye oturtuluyor. “Tarihi açıdan isbatlanmış” denilerek, kimi tarihçilerin “olaylar bir soykırımıdır” düşüncesinin kanıt oluşturduğu vurgulanıyor. Aksi yönde düşünen tarihçilerin görüşü yok ve geçersiz sayılıyor. Bugün de aynı yaklaşım devam ediyor. Örneğin olayların soykırımı olarak nitelenemeyeceğini ileri sürülen bazı yabancı tarihçiler (Justin Mc.Carthy, Bernard Lewis, Shaw v.b.) Türk Hükümetinin ajanları sayılıyor; bunların görüşleri tartışılmadan reddediliyor; bu görüşleri savunan tarihçiler, karşı tarafın düzenlediği bilimsel (!) toplantılara davet edilmiyor; bu görüşleri dinlemekten bile korkuyorlar. Ayrıca, bir önce bu fıkradaki “uygun biçimde telafi” (İngilizcesi “due compensation) ifadesi, “hukuki ve maddi taleplerde bulunulamayacağı” hükmü ile açık çelişki oluşturuluyor. Böylece tazminat isteyenler taraflar da “uygun telafi” terimiyle tatmin edilmek isteniyor)

Türkiye 1915 soykırımını tanımamakla, Ermeni halkını kendi tarihinden mahrum eylemeye devam etmektedir.

(Bu fıkra ile, adeta, Türkiye'nin, “psikolojik buhran” içinde bulunan Ermeniler'i tedavi edici adım atması isteniyor; bir önce sunduğumuz fıkrada soykırımı için 1915-1917 deniyordu, burada sadece 1915 deniyor; “Ermeniler'in tüm felaketlerinin kaynağının Türkiye” olduğu yolundaki diaspora iddiası buraya yansıtılmış oluyor; yoksa herhangi bir ülkenin başka bir ülkeyi, kendi tarihini istediği gibi okuyup anlamak ya da yorumlamaktan mahrum kılması mümkün değildir.)

Ermeni soykırımının Türkiye tarafından tanınması Ermeniler’e yönelik ma-nevi tatmin sağlayacak insancıl bir eylemdir bir ve bu Türk Hükümetine şeref verecektir;

Avrupa Toplulukları Konseyi-nin, şimdiki Türk Hükümetinden 1915- 1917 arasında Ermeniler’e yapılan soykırımını tanımamasını ve Türkiye ile Ermeni temsilcileri arasında siyasal bir diyalog kurulması için açılım yapmasını sağlamasını talep eder.

Bir hukuk kurumu olduğu iddia edilen Avrupa Parlamentosun-da işler istenildiği zaman hukuka uygun yürütülmeyebiliyordu.

(Burada soykırımı yeniden 1915-1917 dönemine çıkarılıyor. Zira, Ermeni çetelerinin daha sonra, örneğin İstiklal Savaşı sırasında yaptıkları katliamlar dönem dışı bırakılıyor. Ancak 1915 Nisanında yapılan Van katliamı unutuluyor; zira o (başında Osmanlı Mebusan meclisi üyesi Ermeni mebusların komutasındaki Rus ordusuna !!! havale olunmak istenmekte. AP’ nun, AT Konseyinin Türkiye’ye baskı yaparak bu tanımayı sağlaması ile ilgili talebine Konsey uymamıştır. Bu konuda Türkiye nezdinde bir girişim yapılmamıştır. Türk Hükümetinin Ermeni temsilcileri ile diyaloga girmesi çağrısında öngörülen Ermeni muhatap ta,herhalde, o dönemde daha bağımsızlığını kazanmamış olan Ermeni Cumhuriyeti değil, diasporadaki Ermeni gruplarıdır. Bunlardan bir bölümü terörü açıkça manen ve maddeten desteklemişti.)

Ermeni Terör Eylemleri-Yahudi-Ermeni Paralelliği Oluşturulması

1973-1986 yılları arasında Ermeni grupları tarafından yapılan ve suçsuz kurbanların ölümü ya da yaralanması ile sonuçlanan ve Ermeni halkının büyük çoğunluğu tarafından esefle karşılanan çok sayıda saldırıyı yapan Ermeni gruplarının terörizmine derin esefle karşılanır ve kınanır;

Ermeni halkını temsil etmeyen münferit gruplar tarafından yapılan her türlü şiddet ve terörizmin herhangi bir biçimi şiddetle kınanır; Türk ve Ermenier arasında barışma çağrısı yapılır. Tüm Türk Hükümetlerinin Ermeni sorunu konudaki inatçı tutumu gerginliği çözmeğe yardımcı olmamıştır. Topluluk üyesi Devletleri Ermeniler’e ve Yahudiler’e karşı uygulananlar başta olmak üzere XX yüzyılda yapılan soykırımı ve insanlığa karşı suçları anma günü yapmağa davet eder

(Kararın bu dört fıkrası, AP içindeki dengeleri yansıtmaktadır. Birincisinde Er-

meni terorizmi kınanmakta, ikincisinde bu terör olaylarının münferit olaylar olduğu belirtilerek terör tahfif edilmekte, üçüncü fıkrada da Türk Hükümetlerinin inatçı

Herşey Ermeni diasporasının güdümündeki Fransız parlamenterlerin kurdukları senaryoya göre gelişti. Vandemeulebroucke'nin "Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm" başlıklı raporu ve buna ilişkin karar taslağına Genel Kurul oturumu sırasında önerilen ağırlaştırıcı değişiklik önergelerinin hemen hepsi kabul edildi.

tutumundan vazgeçmemiş olmasının gerginliği azaltmadığı ileri sürülmekte ve böylece terör bir yandan kınanmakta, öte yandan o eylemin gerek-

çesinin bulunduğu belirtilmiş olmaktadır. Ermeni terör olaylarından hemen sonra Avrupa'daki televizyon, radyo ve gazetelerin tutumu da bundan farklı değildi. Bunlar terör olayını Ermeni iddialarını yansıtmak için bir fırsat telakki eylemekteydiler. Gördüğüm pek çok Avrupalı parlamenter, bunun siyasal bir kompromi metni olduğunu, Fransızları ve Yunanlıları tatmin etmeğe yönelik bulunduğunu vurguladılar ve "güldüler"!.)

Türkiye'yi Kınama Konusunda Torba Paragraflar

Türkiye'nin uluslararası hukukun ilkelerini uygulamadaki duraksaması, Yunanistan ile görüş ayrılıkları, Kıbrıs'ta işgal güçlerini bulundurmağa devam etmesi, Kürt sorununun varlığını inkar etmesi, Türkiye'da parlamenter demokrasi bulunmayışı ve başta dinsel özgürlük olmak üzere bireysel ve kolektif özgürlüklere saygıda kusur edilmesi ve Jön Türk Hükümetince Ermeni halkına yapılan soykırımının şimdiki Türk Hükümeti tarafından reddedilmesi Türkiye'nin Topluluğa katılması olasılığının değerlendirilmesinde onarılmayacak engeller oluşturmaktadır.

(Bu fıkra bir torba paragraftır. AP Türkiye ile ilgili olarak her aklına geleni bu torbaya doldurmakta ve Nisan 1987'de tam üyelik başvurusunu yapmış bulunan Türkiye'ye o dönemde duyulan red arzusunu yansıtmaktadır. İlgili çekici terim, "onarılmayacak engellerden" söz edilmiş bulunmasıdır.)

Geçmişteki bu olumsuz olayların ve belirgin bir kimliğin geliştirilmesinin, azınlık haklarının güvence altına alınmasının ve halkın insan hakları ile ve medeni haklarını kısıntısız olarak kullanmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin ve onun Eki olan beş Protokolün gereği olduğunun bilincinde olarak;

(Bu da torba fıkradır ve Avrupa'nın "uygarlaştırıcı" misyonunu yansıtmaya arzusunu yansıtır.)

Türkiye'deki Gayrimüslim Azınlıkların Hakları ve Kültürel Mirası

Türkiye'den AT üyelerinin pek çoğu tarafından da imzalanmış olan 1923 Lozan Anlaşmasının 37-45 maddelerinde kayıtlı gayri müslim azınlıkların korunmasına ilişkin hükümlere sadık bir biçimde uymasını talep eder;

(Türkiye ile herhangi bir rapor, bir karar taslağı ya da bir soru önergesi AP önüne geldiğinde, oradaki Türk karşıtı Yunanlı gruplar bunu Türkiye'yi karalamağa yönelik bir fırsat addederler. Yukarıdaki fıkra da Yunan parlamenterlerin talebi üzerine karar metnine konulmuştur)

Türkiye'den Ermeni azınlığa, kimlikleri, dilleri, dinleri, kültürleri ve okul sistemleri açısından hakkaniyete uygun muamele etmesini ve Türkiye'de bulunan Ermeni dinsel mimari mirasının korunması ve Ermeni anıtlarının bakımı konusunda iyileştirme sağlamasını talep eder ve Topluluğun bu konuda Türkiye'ye uygun bir katkıyı nasıl sağlayabileceğini incelemesini talep eder; Türkiye'de anıtların korunmasının Ermeni dinsel mimari mirasının bakımı ve sürdürülmesinin, bugünkü Türkiye toprakları üzerinde yüzyıllar boyu gelişmiş olan ve Hristiyan azınlıkların bir parçasını oluşturduğu tüm uygarlıkların kültürel mirasının korunmasına yönelik daha geniş bir politikanın bir parçası olarak görülmesi gerektiğini mütalaa eder ;

Bu nedenle Topluluktan, Türkiye ile Ortaklık Anlaşmasının, bu ülkede bulunan Hristiyan ve Klasik, Hitit, Osmanlı v.b. uygarlıklardan kalan yapıtların korunması ve genel olarak açık tutulmasını kapsayacak şekilde genişletmesini talep eder.

(Bu üç fıkra, kabul eden kararın değişik yerlerinde bulunmaktadır. Birinci fıkra konusunda Türkiye'deki Ermeni toplumunun görüşü alınmamıştır. Bu fıkra Ermeni diasporasının savlarını yansıtmaktadır. Bu konuda Türkiye'deki Ermeni toplumu sözcüsü tarafından yapılan uyarılar ne raportör ne de AP tarafından göz önüne alınmıştır. Kararda sadece Türkiye'deki Ermeni kültürel mirasına yollama yapılmasından memnun olmayan Yunanlılar ve kendilerini destekleyen kimi parlamenterler de, tüm Hristiyan mirasına atıf yaparak sorunu bir Hristiyanlık mirası haline getirmek istemişlerdir.)

İran'da ve Sovyetler Birliğindeki Ermeniler

Sovyetler Birliğinde Ermeni halkına karşı uygulanan birteysel özgürlük ihlallerini kınar;

İran'daki Ermeni toplumunun Ermeni dili ve kendi dinlerine uygun biçimde kendi eğitimleri alanında halen karşılaşmakta buldukları güçlülere dikkat çeker.

(Bu fıkralar da diasporanın talebi üzerine karara alınmıştır)

Nihai Hükümler

Avrupa Parlamentosu Türk ve Ermeni halkları arasında yapılacak müzakerelerle ilgili girişimlere ciddi katkı sağlamayı üstenir; AP Başkanına, bu kararı, Avrupa Komisyonuna, Avrupa Konseyine, Siyasal İşbirliği çerçevesinde toplanan Dışişleri Bakanlarına, Avrupa Türkiye Ortaklık Konseyine, Türk, İran ve Sovyetler Birliği Hükümetleri ile Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine yollama talimatını verir.

(Avrupa Toplulukları bu karar konusunda herhangi bir işlem yapmamıştır. Konu daha ilerideki yıllarda yeniden Avrupa Parlamentosu çatısı altında gündeme getirilmiştir. Ermenistan Cumhuriyeti yetkilileri bu karara dayanarak Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımadan Avrupa Birliğine tam üye olamayacağı kanısını taşımaktadırlar ve bu konuda kimi Fransız parlamenterleri ve başta Patrick Devedjian olmak üzere bazı Fransa Hükümetleri Bakanları tarafından kendilerine güvence verildiğini söylemektedirler. Bu bağlamda, Fransız Bakanlardan Nicola Sarkozy'nin Alman CDU lideri Angela Merkel ile Türkiye'nin tam üyeliğinin engellenmesi konusunda yaptığı görüşmede, Ermeni konusunun da dile getirildiği ve Alman Parlamentosu tarafından alınan kararın harekete geçirilme nedenlerinden birinin de bu olduğu Fransız ve Alman gazetelerine yayılmış haberler arasındadır.)

Sonuç

Avrupa Parlamentosu son olarak Eylül 2005'te Türkiye konusunda aldığı kararda, 1915 olaylarının soykırımı olarak kabul edilmesinin Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üye olmasının şartı olduğunu belirtmiştir. Avrupa Parlamentosu kararlarının bağlayıcı olmadığı ileri sürülmekte ise de, Avrupa Parlamentosunun Türkiye'nin tam üyeliğine son aşamada onay verecek ve bu karar gündeme getirilerek gereğinin yapılması istenecektir. Gerginliğin azaltılması için AP ile bu konuda zaman geçirmeden diyalog aranmalı, "sorunun tarihçilere havale edilmesi ve tüm arşivlerin açılması, ortak tarihçileri komisyonu kurulması" söylemimize ek olarak, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin, 1915 olaylarını hukuken soykırımı olarak nitelendirmelerinin neden mümkün olmadığı anlatılmaya çalışılmalıdır.

Halen Türk Hükümetlerinin ve Türk halkının büyük çoğunluğunun tutumu, Avrupalılar tarafından "inkarcılık" olarak nitelenmektedir; ancak bu tutumun hukuki, psikolojik ve tarihsel gerekçeleri tam olarak anlatılamamıştır. Öte yandan, örneğin, Alman Parlamentosunun Haziran 2005'te aldığı karar da Türk medyasında "soykırımı suçu işlendiğinin Bundestag tarafından kabul edildiği" biçiminde yer almağa devam etmektedir. Oysa, Alman Parlamentosu kararında Osmanlı döneminde soykırımı işlendiği ifadesine yer vermemeğe dikkat etmiştir. Alman Parlamentosunun kararına kesinlike onay vermemekle birlikte, bunun önemli bir ayrıntı olduğu kanısındayım. Zira, içine girişmiş bulunan çıkmazın en önemli unsuru "soykırımı" savıdır. Bu sav denklemden çıkarılabilirse, elim tarihi olayların bu konuda görüş oluşturmuş bulunanlarca daha objektif biçimde ele alınması mümkün olabilecek; en azından olayların farklı değerlendirmelere tabi tutulabileceği kabul ettirilmiş olacaktır.

Türkiye'nin bu alanda Avrupa Parlamentosu ve diğer Parlamentolar ile diyalog arayışını başlatabileceği kurum, TBMM ve AP-Türkiye Karma Parlamento Komisyonudur. Bu çerçevede "soykırımı sorununun hukuksal olduğu, bugün hayatta bulunmayan zanlıların, savunmaları bile alınmadan gıyaplarında yargılanıp soykırımı işlemiş ilan edilemeyecekleri, soykırımı suçunun öğelerini ve bu alanda karar vermeğe yetkili yargı organlarını da belirlemiş bulunan Soykırımının Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi hükümlerinin oluşturduğu, bu Sözleşme kurallarının iyi incelenmesi gerektiği, Sözleşmenin koyduğum kurallarına aykırı hareket eden Hükümetlerin ise Lahey Adalet Divanına şikayet edilebilecekleri" hususu vurgulanmalıdır. Öte yandan, 1915 olaylarının Ermeni olsun, Müslüman olsun tüm Osmanlı yurttaşları bakımından büyük bir facia olduğunun yadsınmadığı, benzer olayların bir daha tekrür etmemeleri için gereken önlemlerin alınması ve bu alanda eğitime de öncelik verilmesi gerektiği; ancak, uluslararası ve ulusal ceza hukuku çerçevesine giren bir konuda hukuk devleti ilkelerine bağlı bir Hükümetten, baskı ile siyasal karar alınmasının beklenemeyeceği, böyle bir baskının hukuka ve hakçılığa aykırı olduğu, ulusumuz tarafından da benimsenmeyeceğinin kesin bulunduğu; sorunun etik ve atalara yönelik manevi sorumluluk alanında ise her bireyin ve hatta grubun elde var olan verilere göre bir kanı oluşturacağı ve bu kanısını gerekçeleri ile duyurmasında özgür olması gerektiği, toplumun belleğinin silinmesinin beklenmediği, ancak gerek belleğin gerek tarihsel verilerin selektif biçimde ele alınmamasını istediğimiz, oluşturulmuş dogmaların başkalarına zorla kabul ettirilmesinin mümkün olamayacağı, bu yolda ısrar edilmesinin yeni uyuşmazlıklar yaratmakta bulunduğu muhataplarımıza gerekçeleriyle ve sabırla anlatılmalıdır.

DOĞU ANADOLU'DAKİ ERMENİLER'İN VE DİĞER GAYR-İ MÜSLİMLER'İN DEVLET HİMAYESİNE ALINMALARI (XVI. YÜZYIL)

Erdal İLTER

Tarihçi, Yazar

Giriş

Öz: *Bu makalede Türklerin ilk defa hangi tarihte Doğu v Güneydoğu Anadolu'ya yerleştiklerinden, Türkiye ve Türkmen ülkesi terimlerinin hangi dönemde kullanılmaya başlandığından ve Doğu ve güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı yönetimine geçiş döneminden bahsedilmektedir. Oğuz Türkleri'nin Ermenilerden çok önce yani 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi öncesi Anadolu'da oldukları ve Ermeni iddialarının böylece çürütüldüğü, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu döneminde Doğu Anadolu'daki Ermenilere ve diğer Gayr-i Müslimler'e tanınan haklar ve bu dönemde Osmanlı topraklarında yaşayan Gayr-i Müslimlerin Türklerle olan iyi ilişkilerine değinilmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Ermenileri, Türkler, Gayr-i Müslimler, Hristiyanlar, Osmanlı İmparatorluğu, Yavuz Sultan Selim*

Abstract: *In this article, subjects like initial settling of the Turks in Eastern and Southeastern Anatolia, initial usages of the terms 'Turkey' and the 'Turcoman country', and the transition of the region to the Ottoman rule are covered. It is argued that the Oğuz Turks were present in the Anatolia long before the Battle of Malazgirt in 1071, refuting the Armenian claims. Moreover, it explains the right that the Ottoman Empire granted to the Armenians and other non-Muslim populations and the good relationship between Muslims and non-Muslim Communities.*

Key Words: *Ottoman Armenians, Turks, Non-Muslim communities, Christians, Ottoman Empire, Yavuz Sultan Selim*

1. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türkler'in Eskiliği

Bilindiği gibi, Anadolu toprakları üzerinde en mühim rolü Türkler oynamışlardır. "Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesi ve Türkiye adı ile bir vatan haline gelmesi, Avrupalılar'a her zaman kavranamayacak, kabul edilemeyecek ve biraz da hazmedilemeyecek bir durum olarak

gözükmüştür.²¹ Selçuklular'dan önceki devirlerde Anadolu'da Türk unsuru var mı idi? Yapılan ilmî araştırmalar, Oğuzlar'dan çok önceleri esaslı Türk unsurları olan Kimmerler²²'in, Sakalar (İskitler)²³'in, İdil (Volga) Bulgarları⁴³'nün, Hunlar⁵³'ün, Sabirler⁶³'in ve Hazarlar⁷³'in Doğu Anadolu'yu iskân ettiklerini, yine Kars ve Van taraflarında görülen Bulgar kütelleri ile Peçenek⁸³ kıt'alarının bu topraklara gelecek bölgeyi bir Türk yurdu haline getirdiklerini göstermektedir.

Özellikle, Ermeni iddialarının aksine, Türkler Anadolu'ya 1071 tarihinden çok önce, İslâmiyeti kabul etmeden yerleşmeye başlamışlardı. Türkler'in Anadolu'yu 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra kesif göçlerle gelecek yurt ola-

- 1 Claude Cahen, Pre-Ottoman Turkey, New York 1968; Türkçe trc., Yıldız Moran, Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul 1979, s. 79. Sorbonne Üniversitesi İslâm Tarihi Profesörü olan Cl. Cahen, Anadolu Türk-İslâm Tarihi için önemli sayılabilecek bu eserinde, o çağın tarihinin ve sosyal şartlarının yeni sentezini ortaya koymakla birlikte yer yer tezata düşmekten de kurtulamamıştır. Bu sebeple, onun eseri geniş açıklamalara muhtaç görünmektedir. Anadolu Selçuklu Çağı'nın çeşitli meseleleri ve Anadolu'nun Türkleşmesi hakkında şu mühim eserlere ve makalelere bakılmalıdır: M. Fuad Köprülü, Les Origines de l'Empire Ottoman, Paris 1925; A. Zeki Velidi Togan, Umumî Türk Tarihine Giriş, I. Cilt, II. Baskı, İstanbul 1970; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971; Faruk Sümer, "Anadolu'ya yalnız göçebe Türkler mi geldi?" Belleten, XXIV, s. 567-594; Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları, Ankara 1967; Ali Sevim-Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi: Fetihden Osmanlılara Kadar (1018-1300), I, Ankara 1990; Halil İnalçık, "The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role," Bkz., Halil İnalçık, The Middle East and the Balkans under the Otoman Empire: Essays on Economy and Society, Indiana University Turkish Studies, Bloomington 1993, s. 97-136; Halil İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Problemi," Bkz., Halil İnalçık, Doğu Batı: Makaleler I, Ankara 2005, s. 113-128.
- 2 Kimmerler'in Proto-Türk oldukları hakkında M. Taner Tarhan'ın şu mühim tebliğine bkz., "Eskiçağda Kimmerler Problemi," VIII. Türk Tarih Kongresi, I. Cilt, Ankara 1979, s. 355-369.
- 3 Bugün, Sakalar'ın bir takım meselelere ve karşı tezlere rağmen, menşeleri Orta Asya'ya bağlanmış ve Türk asıllı oldukları katıyıyla ortaya konulmuştur. Meselâ bkz., A. Zeki Velidi Togan, a.g.e., s. 33-36, 405-409; Mihail Guboglu, "Romen Ulusunun Eski Türk Kavimleri ile İlişkileri Hakkında," VIII. Türk Tarih Kongresi, II. Cilt, Ankara 1981, s. 753; Sakalar ile ilgili son araştırmalar ve göçleri hkn. bkz., Bahaeddin Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, I, Ankara 1981, s. 182-186, 194-198, 461-464, 478-482.
- 4 İdil (Volga) Bulgarları'nın Doğu Anadolu'ya gelişleri hkn. bkz., A. Zeki Velidi Togan, a.g.e., s. 168-169; İdil (Volga) Bulgarları'nın Türklüğü ve faaiyeleri hkn. bkz., Akdes Nimet Kurat, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 1972, s. 108-118.
- 5 Çin kaynaklarında Hiung-nu adıyla geçen Hunlar, M.S. 363-373 yılları arasında Kafkasları aşarak Doğu Anadolu'ya girmişler ve Urfa'ya kadar uzanan bölgeyi istilâ etmişlerdir. Daha fazla bilgi için bkz., Gyula Németh, Atilla ve Hunları, tercüme eden: Şerif Baştav, İstanbul 1962, s. 60.
- 6 Sabir Türkleri hakkında etraflıca bir araştırma Şerif Baştav tarafından yapılmıştır. Bkz., "Sabir Türkleri," Belleten, Cilt V., Sayı: 17-18, Ankara 1941, s. 53-99.
- 7 Hazarlar'ın Türklüğü ve Kafkasya'daki faaliyetleri hakkında şu eserlere bakılabilir: Bahaeddin Ögel, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre, Ankara 1962, s. 223-237; Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 30-43; İbn Fazlan Seyahatnâmesi, Hazırlayan Ramazan Şeşen, İstanbul 1975, s. 76-80; Arthur Koestler, Onüçüncü Kabile: Hazar İmparatorluğu ve Mirası, Çev., Belkıs Çorakçı, II. Baskı, İstanbul 1977; M. İ. Artamonov, Hazar Tarihi: Türkler, Yahudiler, Ruslar, İstanbul 2004; Kevin Alan Brook, Bir Türk İmparatorluğu: Hazar Yahudileri, Çev., İsmail Tulçalı, İstanbul 2005.
- 8 Peçenek ve Peçenek kıt'alarının Anadolu topraklarına yerleştirilmeleri hkn., bkz., A. N. Kurat, Peçenek Tarihi, İstanbul 1937; İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, Ankara 1977, s. 171-172.

rak tutmaları hususu, Müslüman Türkler'e Selçuklular (Oğuzlar)'a münhasırdır. Prof. Dr. Afif Erzen'in "Eastern Anatolia and Urartians" adlı eseriyle ilgili olarak

Ermeni iddialarının aksine, Türkler Anadolu'ya 1071 tarihinden çok önce, İslâmiyeti kabul etmeden yerleşmeye başlamışlardı.

"Armenia" dergisinin 46 sayılı (Temmuz-Ağustos) nüshasında çıkan "Eski Tarih Konusundaki Türk Bilimsel Araştırmaları" başlıklı eleştiri yazısında, "Çok şükür ki, tarihte Ermeniler'in, Türkler'den

çok önce bu topraklar üzerinde olduklarını biliyoruz." (s. 30) denmektedir. Bu ifade, Ermeniler'in tarihlerini iyi bilmediklerini göstermesi bakımından dikkate değer. Burada açıklanması gereken mühim bir mesele de, Oğuz kelimesinin tarihte Uz, Uzi, Guz, Guzi, Guti, Gız, Gas, Kut, Kutu, Kos, Kas şekillerinde ortaya çıkmış olmasının gösterilmiş olmasıdır. İtalyan Türkologu Ettore Rossi, 1957'de yayınlanan bir yazısında⁹, Gut, Guz, Uzi'nin Oğuz olduğunu ortaya koymuştur. Vecihe Hatiboğlu da, Gut'un Oğuz olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan, 1911 yılında II. Baskısı çıkan Encyclopedia Britannica'nın 950. sayfasında, Sir Ch. William Wilson ve Sir H. C. Rawlinson, Oğuz Türkleri'nin Ermeniler'den çok önce Anadolu'da olduklarını ifade etmektedir. Fakat asıl önemlisi, bu son ifadenin, Lozan Antlaşması'na esas olarak alınması ve Ermenistan'ın reddedilmesidir.¹⁰

Böylece, Oğuzlar'ın daha M. Ö. 3000-2000 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya gelerek yerleştikleri sonucu çıkmaktadır. Bu konuda, Hâmit Zübeyir Koşay ile Afif Erzen'in eserlerinde geniş malûmat bulunmaktadır.¹¹

2. "Türkiye" ve "Türkmen Ülkesi" Adının Doğuşu

Oğuzlar'ın İslâmiyeti kabul etmeleri çok mühim iki sonuç doğurmuştur. Bunlardan birisi Oğuzlar'ın batıya doğru akmaları, ikincisi ise İslâm'ın yükünü bin sene omuzlarında taşımalarıdır. Selçuklular Tuğrul Bey'in müsaadesiyle, kardeşi Çağrı (Çakır) Bey idaresinde, 1018 yılında, Anadolu kapılarına, Azerbaycan'a geldiklerinde orada, kendilerinden önce gelmiş bazı Türkmen gruplarına rast-

9 "Litteratura dei Turchi," Le civiltà dell'oriente, Roma, Cherardo Casini, 1957, s. 432.

10 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Vecihe Hatiboğlu, "Tarihimizin Başlangıcı," Cumhuriyet, 26 Mart 1978; Halûk Tarcan, "Tarihçilerimize Soruyorum," Cumhuriyet, 26 Temmuz 1980; aynı yazar, "Tarihte İlk Oğuz Göçü," Cumhuriyet, 21 Şubat 1984; Türkkaya Ataöv, A Brief Glance at the Armenian Question, Ankara 1984, s. 8-9; Bu konuyla ilgili genel bir değerlendirme için ayrıca şu esere de bakılabilir: Edip Yavuz, Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Ankara 1968.

11 Hâmit Zübeyir Koşay, Erzurum ve Çevresinin Dîp Tarihi, Ankara 1984; Afif Erzen, Eastern Anatolia and Urartians, II. Baskı, Ankara 1984.

lamışlar, onlarla birlikte Anadolu hudutlarını aşarak Van gölü havzasına girmişlerdi¹². X. Yüzyılda müdafaaya geçmiş ve iç buhranlarla sarsılmış bulunan İslâm dünyası, Selçuklular sayesinde yeni bir kuvvet kazanarak taze bir iman ve kan ile güçlenerek taarruza geçmiş, İslâmın ezeli düşmanı ve rakibi olan Bizans ile hesaplaşma zamanı da gelmişti. İşte Anadolu'nun fethi bu zaruretle ve ilk Büyük Selçuklu Sultanları Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah'ın takip ettikleri devlet siyaseti ile İslâm halifelerinden kendilerine miras kalan Anadolu'nun fethi gibi an'anevi bir İslâm siyasetinin tecellisi olarak gerçekleşecekti¹³. Böylece, Ön Asya'da başlayan Selçuklu akınları ve Türk göçleri Doğu Anadolu'da ayrı bir önem kazanmış, buraları, İslâmlar tarafından "Müslüman Türk" anlamında Türkmen denilen Oğuzlar'la dolmuştu¹⁴. İşte bu sebeple, XII. yüzyıl ortalarından itibaren Hıristiyan müellifler Selçuklu Anadolu'suna "Türkiye" adını vermişlerdi¹⁵. Bu da, 1071 tarihinden sonra Anadolu'nun Türkler'le meskûn hale gelmiş olduğunu göstermektedir.

Anadolu toprakları hakkında "Türkiye" adı ilk defa 1190 tarihli Barbarossa Haçlı Seferi Vekayi-nâmesi'nde görülür. XIII. yüzyılda "Türkiye" adı batılı müellifler arasında artık yaygın bir şekilde kullanılmakta idi. Bunun en açık misâline, XIII. yüzyılda İstanbul Lâtin İmparatorluğu tarihini yazan IV. Haçlı Seferi kumandanlarından Geoffroi de Ville-Hardouin'in "Conquête de Constantinople" adındaki eserinde rastlıyoruz. Ville-Hardouin şöyle söylüyor: "Boğaziçinin öte yakasında Türkiye istikametindeki araziye hâkim olan (Teodor Laskaris) o sırada İmparator (Hanri) ile mütareke halindeydi."¹⁶

"Türkiye" adı kaynaklarda Turkia, Turchia ve Turkomania olarak geçmektedir¹⁷. Doğu Anadolu'ya "Turkomania = Türkmen Ülkesi" denilmesine ise, İtalyalı seyyâh Marco Polo'dan itibaren (1271) başlanılmıştır. O, Küçük Ermenistan¹⁸'den sonra "Turkomania"ya girdiğini ifade etmektedir.¹⁹ Arap seyyâhi İbn Batûta gibi

12 Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, Türkçeye çeviren: Hrnt D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurier, M. Halil Yınanç, Çeviren, Ankara 1962, s. 48.

13 Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara 1963, s. 243.

14 Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), s. 50-51; A. Zeki Velidi Togan, a.g.e., s. 196.

15 Deguignes, Hunlar'ın, Türkler'in, Moğollar'ın ve daha sair garbi Tatarlar'ın Tarih-i Umûmisi, IV. Cilt, Türkçeye tercüme: Hüseyin Cahid (Yalçın), İstanbul 1924, s. 9.

16 Claude Cahen, a.g.e., s. 150; İsmâil Hâmi Dânişmend, Türklük Meseleleri, İstanbul 1966, s. 122; Krş., Paul Wittek, "Rum Sultanı," Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri, 3, İstanbul 1971, s. 87, 101'deki not 37 ve 38.

17 Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ankara 1965, s. 259.

18 Ermenilik ile ilgilenen ilim adamlarının "Küçük Ermenistan" adıyla belirttikleri bölge, Toros ve Amanos dağları ile Akdeniz arasında kalan, Kilikya olarak adlandırılan bölge idi.

19 Bkz., Markopolo Seyahatnâmesi, I. Cilt, Hazırlayan: Filiz Dokuman, İstanbul, tarihsiz, s. 20, Yorumu için

İspanyol seyyâhı Klaviyo da Doğu Anadolu'yu "Türkmenler'in Ülkesi" olarak tarif etmektedir. İslâm müelliflerinin de XV. yüzyıldan itibaren Doğu Anadolu'yu "Türkmâniyye" olarak adlandırdıkları bilinmektedir²⁰. Meselâ, Timur'un tarihçisi Şerefeddin Yezdî, Anadolu'yu "Türkmen Ülkesi" olarak vasıflandırır²¹. Dede Korkut Oğuznâmeleri'nde de Doğu Anadolu "Oğuz-Eli/Elleri" adıyla geçmektedir²². XV. yüzyılda Anadolu'dan geçen Fransız seyyâhı Bertrandon de la Brocquière'nin burasını "Turquemanie/Türkmen Ülkesi"²³ diye tarif etmesi gibi, Osmanlı Padişahı Kanunî Sultan Süleyman ile birlikte Doğu Anadolu'ya gelen ve divânda bulunan Nasûh-i Matrakî de "Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleymân" adlı yazma eserinde (y. 4 b), bölgenin bir Türkmen yurdu olduğuna işaret etmekte idi.

"Turkomania" adı sonraki yüzyıllarda Avrupa ilim eserlerine, özellikle coğrafya kitaplarına da geçmiş ve böylece Doğu Anadolu, Avrupalılar için "Türkmen Ülkesi" addedilmiştir. XVIII. yüzyıl Avrupa coğrafya kitaplarında Doğu Anadolu'dan, Turkomania/Türkmen Ülkesi adıyla bahsedilmekte ve aynı yüzyılda basılan bir coğrafya sözlüğünde Anadolu beş kısma ayrılmaktadır: Natoloe (Anadolu), Sourie (Suriye), Turcomanie (Türkmen Ülkesi), Diarbeck (Diyarbakır), Géorgie (Gürcistan)²⁴. Yine aynı yüzyıla ait başka bir eserde de Erzurum ve Van bölgesi "Turkomania/Türkmen Ülkesi" olarak gösterilmektedir.²⁵

3. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı Yönetimine Geçmesi (XVI. Yüzyıl)

XVI. yüzyılda Osmanlılar, cihanşumûl dünya imparatorluğu kurma yolunda mühim ilerlemeler kaydederek topraklarını genişletmişler, idareleri altına aldıkları toplumlara da çağın çok ilerisinde denilebilecek bir yönetim tarzı uygulamışlardır. Bu cümleden olarak, Osmanlı Devleti aynı çağda Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarını da fethederek, buradaki mahallî aşiretler ile Hıristiyan unsurlara âdil

bkz., Paul Wittek, a.g.e., gösterilen yer, not 38.

20 A. Zeki Velidi Togan, a.g.e., s. 257.

21 Faruk Sümer, a.g.e., İlavelerle 3. Baskı, İstanbul 1980, s. 575.

22 Bkz., M. Fahrettin Kırzioğlu, Dede-Korkut Oğuznâmeleri, I. Kitap, İstanbul 1952; Orhan Şaik Gökyay, Dedem Kurkud'un Kitabı, İstanbul 1973.

23 Bertrandon de la Brocquière, Le voyage d'Outremer, ed. Ch. Schefer, Paris 1892, zikreden Halil İnalçık, Osmanlı Tarihi, DİCF 1966-1967 ders yılı notları, s. 46.

24 D. Martinière, Abrége Portatif du Dictionnaire Géographique de la Martinière, La Haye 1762, II, s. 216, zikreden Tuncer Baykara, "Doğu Anadolu = Türkmenia (Türkmen Ülkesi)," Atsız Armağanı, İstanbul 1976, s. 64.

25 Neuste Reisebeschreibung durch die vornehmsten provinzen der Ottomannischen Pfoote, Leipzig 1772, s. 40, zikreden Tuncer Baykara, a.g.m., gösterilen yer.

yönetimini götürmüştür. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin önemli bir kısmının imparatorluk yönetimine geçmesi, Yavuz Sultan Selim (1512-1520)'in İran Şahı İsmail'e karşı kazandığı 23 Ağustos 1514 Çaldıran Zaferi'nden sonra gerçekleşecektir.

Fevkalâde şartlar içinde tahta çıkan Sultan Selim, imparatorluğu demir pençe ile tutmuş bir otokrattı.²⁶ Bütün gücünü doğu işleri üzerinde toplamak için Avrupadaki komşuları ile bilhassa Macaristan ile uzayıp giden barış müzakerelerine girişti. Osmanlılar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarının kendilerine bağlanmasını, imparatorluğun güvenliği, İran'ın batı ve kuzey kesimlerinin baskı altında tutulması ve müteakip İran seferlerinin güçlüklerini ortadan kaldırması bakımından lüzumlu görüyorlardı. Çaldıran Zaferi'nden sonra Tebriz'in 6 Eylül 1514 tarihinde fethi ile sona eren İran seferini müteakip Sultan Selim, Doğu Anadolu'nun nüfuzları güçlü mahallî beylerine, beyliklerine ait olan topraklar üzerindeki haklarını tanıyan beratlar göndermişti. Bu topraklar onlara ocaklık ve yurtluk olarak verilmişti. Başka bir ifadeyle, Yavuz Selim, Doğu Anadolu'da bulunan mahallî beylere karşı düşmanca tavır takınan Şah İsmail'in yanlış siyasetinden faydalanmasını bilmişti.

Osmanlı Devleti aynı çağda Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarını da fethederek, buradaki mahallî aşiretler ile Hıristiyan unsurlara âdil yönetimini götürmüştür.

Doğu Anadolu'nun arazi durumu ile halkının durumunu dikkate alan Osmanlılar, ilk idarî taksimatı yaptılar. 1515'de teşkil edilen Diyarbakır eyaletinin on iki sancağı bulunmakta idi²⁷. Bunlar merkez Diyarbakır, Mardin, Sincar, Birecik, Urfa, Siverek, Çermik, Ergani, Harput, Arapgir, Kiğı ve Çemişkezek.

1518'de teşekkül eden Erzincan vilâyetinde ise, merkez Erzincan, Kemah, Tercan ve Bayburt sancakları bulunuyordu.²⁸

Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümünün fethiyle, Osmanlılar Tebriz-Halep ve Tebriz-Bursa ipek yolunun kontrolünü de ele geçirmiş oluyorlardı²⁹. Diyarbakır gibi büyük bir ticaret merkezinin fethiyle, Osmanlı hazinesine büyük bir gelir kaynağı sağlanmış idi. Böylece, Yıldırım Bayezit (1389-1402) ve Fatih

26 Halil İnalçık, Osmanlı Tarihi, anılan ders yılı notları, s. 44-45.

27 Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul 1969, s. 35.

28 M. Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1490), Ankara 1976, s. 122 not 1.

29 Halil İnalçık, The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600, Translated by Norman Itzkowitz and Colin Imber, London 1973, s. 125.

Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481)'in kurmaya çalıştıkları "Anadolu'nun Osmanlı idaresinde birleşmesi" yani Anadolu'da Türk birliğinin kurulması işi, Yavuz Selim'in bu Doğu seferi ile tahakkuk etmiş oluyordu. Bilâhare Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında Erzurum'un doğu tarafları ve Kars çevresinin fethiyle bu birlik iyice tamamlanacaktır.

1534 ve 1548 yıllarında iki defa fethedilen Van kalesi Osmanlı Devleti'ne dahil oldu.

6 Ekim 1535 tarihinde kurulan Erzurum eyâletinin 1538/1539 tarihlerindeki eyâlet defterine göre sancakları arasında , Pasinler, Livana, Trabzon, Şarkî Karahisar, İspir, Erzurum, Kiğı sancakları yer alıyordu.³⁰

Kanunî zamanında Van gölü havzası Osmanlı-İran nüfuz çatışmalarının mühim bir odak noktası idi. 1534 ve 1548 yıllarında iki defa fethedilen Van kalesi Osmanlı Devleti'ne dahil oldu. 1534'de Veziriâzam İbrahim Paşa'nın aldığı Van'da bir eyâlet teşkil edilmişti. Eyâlet olarak idarî düzenlemesi yapılan Van Eyâleti'nin 1556 yılında, Van, Adilcevaz, Bitlis, Şirevî, Hızan, Espayırt, Müküs, Gevaş, Hakkâri, Alpak, Uşunu, Salmas, Dünbüllü, Ağakıs sancaklarını ihtiva ettiği bilinmektedir.³¹

4. Osmanlı Devleti'nin Doğu Eyâletlerinde Uyguladığı Özel Yönetim ve Nüfus

Osmanlı Devleti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ayrı bir yönetim tarzı uygulamıştır. Osmanlılar'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki mahallî beylikler ile ittifak politikalarının temeli, yukarıda bahsedildiği gibi Yavuz Sultan Selim döneminde atılmıştır. Osmanlılar kendi idare tarzlarını buradaki şartlara uydurdular. Normal sancak teşkilâtı kurmakla beraber mahallî beyler ve aşiretler özel bir idareye tâbi tutuldular. Yavuz Selim, Çaldıran Zaferi'nden sonra İdris-i Bitlisi'yi gönderip sınır üzerinde bulunan mahallî emirleri Osmanlı Devleti'ne bağlatmış olduğundan, bu emirlerin oturdukları yerler, kendilerine yurtluk ve ocaklık adıyla verilmiştir. Böylece İdris-i Bitlisi, mahallî Doğu Anadolu beyliklerinin Osmanlılar ile birlikte, İranlılar'a karşı savaşmalarını sağlamıştır. Bölgedeki mahallî beylerin büyük bölümünün Sünnî olması da bu birleşmeyi sağlayan etkenler arasında sayılabilir.

Yurtluk ve ocaklık olan toprakların öşrü ve örfî gelirleri ve yönetimi bu araziyi

30 M. Fahrettin Kırzioğlu, a.g.e., s. 163.

31 M. Fahrettin Kırzioğlu, a.g.e., s. 245.

tasarruf edenlere ait ve hizmetleri de, sınırları korumak ve oralara ordu yollandığına başkomutanın emrinde bulunmak maddesinden ibaret olup, hal vukuunda (ölüm, azil vb. nedenleri ile sahibinin bu topraktan ayrılması hali) dirlikleri oğullarına, çocuksuz ise onun soyundan uygun birine verilmek konusu da anlaşma şartlarından idi. Bu statüye giren aşiret beyleri, Diyarbakır valisinin emri altında muayyen miktarda bir asker ile seferlere iştirak mecburiyetinde idiler.³²

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya ait bazı XVI. yüzyıl Tapu-Tahrir Defteri'nin incelenmesinden, bölgenin nüfus bakımından, hâkim çoğunluğunun Türk olduğu anlaşılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu eyâletlerindeki özel imtiyazlı yönetim kurmalarının sebebini Kanunî Sultan Süleyman'ın şu Hükm-i Şerif'inden anlamak mümkün olmaktadır³³: “-*Kanunî Sultan Süleyman-Babası Yavuz Sultan Selim zamanında Kızılbaşlara karşı cephe alarak müsbet ve hayırlı hizmetlerde bulunan ve şimdi de devlete doğrulukla hizmetler ifa eden, bilhassa (Serasker-i Sultan İbrahim Paşa'nın) bu defaki İran seferine katılarak Kızılbaşlar'ın yenilmesinde yararlıklar gösteren mahallî beylere, gerek devlete karşı gösterdikleri öz kulluk ve dilâverlikleri karşılığı olarak ve gerek kendilerinin vaki müracaat ve istirhamları göz önünü alınarak, her birinin öteden beri ellerinde ve tasarruflarında bulunan eyâlet ve kaleler geçmiş zamandan beri yurtları ve ocakları olduğu gibi ayrı ayrı beratlarla ihsan edilen yerleri ve kendilerine verilip mutasarrıf oldukları eyâletleri, kaleleri, şehirleri, köyleri ve mezarları bütün mahsulleriyle, oğuldan oğula intikal etmek şartıyla kendilerine temlik ve ihsan edilmiştir...Devletime sadık kaldıkları müddetçe ferman-ı şerifime riayet etmelidirler...Şeriat ve kanun dairesinden ayrılmayıp emirlerindeki Reayâ'ya (Müslüman ve Hıristiyan halka) zulüm ve her türlü fenalıklardan kesinlikle sakınmalıdır.*”

Bu belgede geçen ifadeler, Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu politikasını göstermesi bakımından önemlidir.

32 Mithat Sertoğlu, Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, İstanbul 1958, s. 347; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cild, 2. Baskı, Ankara 1964, s. 580-581; Mustafa Nuri Paşa, Netayic ül-Vukûat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi), Cilt 1-2, Sadeleştiren, notlar ve açıklamalar ekleyen: Neşet Çağatay, Ankara 1979, s. 137; Halil Cin, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Ankara 1978, s. 106-107; Ömer Lütfi Barkan, Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I, İstanbul 1980, s. 819; M. Tayyib Gökbilgin, Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İstanbul 1977, s. 136-137. Ayrıca bkz., Nejat Göyünç, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında,” Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991, 269-277.

33 Nazmi Sevgen, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara 1982, s. 42-43.

Osmanlılar, Doğu Anadolu'daki yerleşik çiftçi halk üzerinde önce Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan zamanındaki tedvin edilmiş olan yerli vergi kanunlarını da ibka ettiler. Fakat 1517-1540 yılları arasında bölgede halk, ödenmesi daha kolay ve basit olan Osmanlı vergi sisteminin, kanun-i Osmanî'nin tatbikini istediler. Devlet halkın bu arzusunun yerine getirmiştir.³⁴

Tanzimata kadar Ermeni, Rum, Yahudi ve diğer gayr-i Müslim zümreler, İslâm hukukunun kendilerine tanıdığı haklardan yararlanmışlar.

XVI. yüzyıldan kalan Tapu-Tahrir Defterleri'nden faydalanarak Anadolu'nun etnik gruplarının gerçek nüfuslarını kesin rakamlarla tâyin etmenin zor olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bununla beraber, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya ait bazı XVI. yüzyıl Tapu-Tahrir Defteri'nin incelenmesinden, bölgenin nüfus bakımından, hâkim çoğunluğunun Türk olduğu anlaşılmıştır.³⁵ Bahaeddin Yediöldüz da, "Azınlık Meselesi Açısından Tahrir Defterleri Nasıl Değerlendirilmelidir?" başlıklı yazısında Tahrir Defterleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyanlar'ın durumlarını açıklığa kavuşturması bakımından son derece önemli olduğuna dikkati çekmekte, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hak iddia eden veya onların haklılığına inanan yabancıların iddialarını çürütecek tarihî delilleri ihtiva ettiğini ifade etmektedir. Onun, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-i Kadîme Arşivi'nde 155 No'da kayıtlı "Defter-i Mufassal-ı Diyarbekir nâm-ı diğer Amid" adlı defterde yaptığı incelemede, bölgenin Türklüğü açısından önemli neticeler ortaya çıkmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz³⁶:

a. Batı Amid'de Türk-İslâm kültürü hâkimdir. Yer isimlerinin % 80'i Türkçe'dir,

b. Bölgedeki toprakların mülkiyet açısından sahibi devlettir (mîrî arazi),

c. Bölgede yaşayan insanların adlarının % 90'ı Türkçe'dir,

d. Bazı Hıristiyan köylerinden ispençe alınmamaktadır.³⁷ Bu köylerde Haçik'in yanında Tanrıvermiş, Vartan'ın yanında Murad gibi adların geçmesi bu köylerde

34 Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s. 545-549.

35 Daha fazla bilgi için bkz., Bahaeddin Ögel ve diğerleri, Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, Ankara 1985, s. 40-45; Mehmet Eröz, Doğu Anadolu'nun Türklüğü, II. Baskı, İstanbul 1982.

36 Bahaeddin Yediöldüz, "Azınlık Meselesi Açısından Tahrir Defterleri," Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 19 (Eylül 1986), s. 43-44.

37 Halil İnalçık da, Doğu Anadolu'da bir kısım Ermeniler'in "marhasiyye" adı altında maktu bir resim (vergi) ödediklerinden ispençe'den muaf tutulduklarını belirtmektedir. Bkz., Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsümü," Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler, İstanbul 1993, s. 61-62.

yaşayanların Hıristiyan Türkler olduğunu akla getirmektedir,

e.Vergilerin % 97'sini Müslüman-Türkler'in, sâdece % 3'ünü ise gayr-i Müslimler'in ödedikleri ortaya çıkmaktadır. Bu durum bölgede hem Türk-İslâm kültürünün köklülüğünü ve yaygınlığını, hem de Hıristiyanlar'dan az vergi alındığını göstermektedir,

f.Nihayet, anılan Tahrir Defteri'nin Nâhiye-i Garbî-i Amid ile ilgili olan ve değerlendirilen bölümünden çıkan veriler, bölgede Türk kültürünün tarihî temellerini meydana getirmektedir.

1560'da Malatya şehrinin nüfusu yaklaşık olarak 8.700'den fazla idi ve bunun ancak 1.300 kadarını gayr-i Müslim Ermeniler teşkil ediyordu³⁸. 1518 tarihindeki bir tahrir göre, Diyarbakır'ın nüfusunun 12.000'i aştığı, bunun % 52,8'ini Müslüman halkın teşkil ettiği, geriye kalanının ise Erâmine (Ermeni) ve Yahudiyân olarak belirtilen gayr-i Müslim halk olduğu anlaşılmıştır³⁹. Harput Sancağında 1566'da 57.404 Müslüman, 44.214 gayr-i Müslim bulunuyordu⁴⁰. Gaziantep (Ayıntab)'de 1536'da 1802 İslâm hanesi, 28 Ermeni hanesi olmak üzere 1830 hane bulunmaktadır⁴¹. 1592'de Erzurum'da 295 Müslüman ve 249 Hıristiyan vergi nüfusu bulunuyordu. Burada, o tarihte Müslümanlar'dan büyük bir kısmının vergiden muaf olduğu dikkate alınmalıdır⁴².

Böylece, XVI. yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki belli başlı şehirlerde Türk (Müslüman) nüfusuna göre, Hıristiyan nüfus oranının çok düşük olduğu görülmektedir.

5. Doğu Anadolu'daki Ermeniler'e ve Diğer Gayr-i Müslimler'e Tanınan Haklar

Osmanlı İmparatorluğu'nda, bütün imparatorluğa şâmil bir tek kanunnâmelerin bulunmadığı bilinmektedir. Çünkü imparatorluktaki kanunlar bölgelere ve zümrelere göre değişmekte idi. Hemen hemen her vilâyet, hatta birçok sancak için ayrı ayrı kanunlar yapılmıştı. Bu sebeple devlet, muayyen bir konuya ait nizamların tespiti ve uygulanmasının emrini, bir padişah hükmü şeklinde ve kanunnâme adı altında formüllendirmekte idi⁴³. Kanunnâmeler, bir işe ait kanun

38 Nejat Göyünç, "Kanunî Devrinde Malatya Şehri," VII. Türk Tarih Kongresi, II. Cilt, Ankara 1973, s. 656.

39 Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu," Türkiye İktisad Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar (8-10 Haziran 1973), Ankara 1975, s. 73.

40 Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara 1989, s. 73, Tablo 10.

41 Nejat Göyünç, a.g.m., s. 78.

42 50. Yıl Armağanı, Erzurum ve Çevresi. Cilt: I, Erzurum 1974, s. 86-87.

43 Robert Anhegger-Halil İnalçık, Kânunnâme-i Sultânî Ber Müceb-i Örf-i Osmânî, Ankara 1956, s. XVII.

ve nizamları bildirmek ve bunların uygulanmasını sağlamak üzere verilmektedir. Mahallî âmir ve hâkim, yani sancak beyi, subaşı ve kadı, bu kanun ve nizamların uygulanmasına yardım etmekle görevlendirilmişlerdi.

Osmanlı Eyâlet Kanunnâmeleri, o bölge halkının örfi (âdet) ve şer'î (dinî) hukuk kurallarının göz önüne alınması sonucu ortaya çıkan mahallî kanunları kapsamaktadır. Ancak XVI. yüzyıla ait kanunlardaki örf, dinî hukuk dışında Sultan'ın iradesinden doğmuş kanunları ifade etmektedir⁴⁴. Aslında örf-i Sultanî ile örf-ü âdet arasında münasebet bulunmaktadır. Şöyle ki; Osmanlı padişahları vilâyet tahriri sırasında muayyen bir bölgedeki örf-ü âdeti tespit ettirirler, sonra bunu tâdilen veya aynen tasdik ederek, kanunlaştırırlardı. Bu kanunlar birer kanunnâme halinde Mufassal Tahrir Defterleri'nin başına konur, neşir ve ilân edilirdi. Bu örfî kanunnâmelerin uygulanması kadınlara bırakılmıştır.⁴⁵

XVI. yüzyılda Müslüman-Hıristiyan bütün Osmanlı reayası, vergilerin hemen her çeşidini birbirine eşit şekilde ve resim-vergi adı altında ödüyorlardı. Osmanlı vergi sistemi, Kanunî Süleyman devrinde Doğu Anadolu'ya da yayıldı. Müslüman olmayan reayadan alınan ispençe resmi, çift resmi'nin karşılığı idi.⁴⁶ Doğu ve Güneydoğu illerinde Hıristiyanların (Ermeniler, Süryaniler vb.) vermeleri gereken haraç ve cizye vergilerini toplama işi, devletin tâyin ettiği memurlar vastasıyla gerçekleştirilmekte idi. Böylece bu tür uygulama ile mahallî mültezim ve emîrlerin Hıristiyanlardan tahsilinde baskı unsuru olmalarını önlemek için, Hıristiyan reaya devlet güvencesi altına alınmış oluyordu. Ayrıca reayayı bir bütün olarak koruyan Osmanlı sultanlarının taşra yöneticilerine gönderdikleri adaletnâmelerde de, yöneticilerin halka iyi davranmaları ve haksız vergilerle ezmeleri öneriliyordu⁴⁷. Meselâ, tarihsiz Divrik Livası Kanunnâmesinde, "*Ve sancak beyleri ve sipahiler raiyetlerin birkaç gün ot biçmeğe deyu alup gidüb işlerin battal iderlermiş. Bid'at olduğu sebepten ref olundu akşalar ile rençber dutup biçdüreler raiyeti incitmeyeler...*"⁴⁸ denilmektedir.

Hıristiyanları Türk hâkimiyetini benimsemeye sevkeden âmillerin başında, ilgili sosyal ortamlar, kültür seviyeleri, maddî menfaatler gelmektedir. Anadolu Hıristiyanlarının Selçuklular zamanında benimsemiş oldukları davranış çizgisi,

44 Robert Anhegger-Halil İnalçık, a.g.e., s. IX.

45 Halil İnalçık, "Örf," İA, 9. Cilt, İstanbul 1988, s. 480.

46 Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik," İA, 3. Cilt, İstanbul 1988, s. 393.

47 Halil İnalçık, The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600, s. 75.

48 Ömer Lütfi Barkan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, I. Cilt, Kanunlar, İstanbul 1943, s. 118.

Osmanlı fethiyle karşılaşanlara da örnek teşkil etmiştir⁴⁹. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, İslâm hukukunun genel mahiyetteki prensipleri, aşağı yukarı aynen uygulanmıştır. Tanzimata kadar Ermeni, Rum, Yahudi ve diğer gayr-i Müslim zümreler, İslâm hukukunun kendilerine tanıdığı haklardan yararlanmışlar, bir kısım hukukî meselelerini kendi cemaat mahkemeleri aracılığı ile halletmişler,

Osmanlı müsamahası, idaresi altında bulunan gayr-i Müslim din adamlarını bütün vergilerden muaf tuttuğu gibi , Ermenilerin de ağır vergilerini hafifletme cihetine gitmiştir.

devlete karşı olan vecibelerini de yerine getirmişlerdir. Gayr-i Müslimlere, kamu düzenini ilgilendiren konularda İslâm hukuk kuralları uygulanmış, aile, miras ve bir kısım ticaret hukuku konularında ise, onlara kendi inançlarından kaynaklanan özel hukuk kuralları tanınmıştır⁵⁰. Osmanlı idaresinde bütün gayr-i Müslimler gibi Ermeniler de zimmî olarak kabul edilirler. Yani devletin zimmetinde, koruyuculuğu altındadırlar. Bunun karşılığında cizye denilen bir vergiyi vermeyi kabullenmişlerdir.

Yukarıda belirtilen Doğu ve Güneydoğu Anadolu eyaletlerinde Müslümanların yanında Hıristiyanların devlet güvencesi altına alınmaları, onlar için de himayeci bir devlet politikasının tespit edilmesi ve yürürlüğe konulması, cihanşümül imparatorluk yolunda yürüyen Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısını pekiştirmek açısından son derece önemli telakki edilmelidir. İmparatorluk bünyesinde Ermeniler ile ilgili önemli bir durum Yavuz Selim zamanında ortaya çıkmıştır. Yavuz Selim, Kudüs'de kendisini karşılayan Ermeni Patriği III. Serkis'e 9 Kasım 1517 tarihinde verdiği bir ferman ile Ermenilere tanıdığı hak ve imtiyazları belirtiyordu. Anılan fermanın son kısmında Ermenilerin ekonomik, sosyal, dinî ve diğer bütün hakları anlatılmakta ve ferman şu cümlelerle bitirilmektedir⁵¹: *"(Ermenilere) Devletin yönetim görevlilerinden ve başkalarından hiç kimse karışmayacak ve rahatsız etmeyecektir. Bu günden sonra, ayrıntılarıyla anlatıldığı üzere verilen ferman (nişân-ı hümayûn) gereğince hareket edilip, başka toplumlardan hiç kimseyi karıştırmayıp, bu konuda çocuklarından, vezir-i azamlardan...ve diğer kapım kullarından*

49 Bahaeddin Yediyıldız, "XIV-XIX. Asırlarda Gayri Müslimlerin Türk Toplumuna İçindeki Yeri," Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu, Ankara 1985, s. 143.

50 Abdulkadir Şener, "İslâm Hukukunda Gayr-i Müslimler," Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu: Tebliğler ve Panel Konuşmaları, Manisa 1983, s. 41-56.

51 Selâhattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, Ankara 1969, s. 160-161; Yavuz Ercan, "Tarihî Belgelerin Işığında Ermeni İddiaları," Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu, s. 211-212; Ayrıca bkz., Yavuz Ercan, Kudüs Ermeni Patrikhanesi, Ankara 1988, s. 17, 34.

ve başkalarından, özet olarak, küçük ve büyükten, yaratılmış hiçbir fertten, ne olursa olsun, her ne suretle olursa olsun, her ne sebeple olursa olsun, karışmayacak, rahatsız etmeyecek, değiştirmeyecek ve bozmayacaktır. Her kim karıştır, rahatsız eder, değiştirir ve bozarsa, hükümdarların yardımcısı olan Allah'ın katında suçlular takımından sayılınsınlar. (Ermeniler) söylediklerimizi onaylanmış bilip, şerefli tuğrama güvensinler.”

Yavuz Selim'in Mısır Seferi esnasında böyle bir fermanı Ermeni Patriğine vermesinin nedeni; henüz fethedilmiş bir kısım Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarında yaşayan Hıristiyanları zabt ü rabt altında tutmak istemesi veya Memlûklara karşı Ermenilerin Osmanlıları desteklemeleri⁵² açısından düşünülebilirse de, bu fikirleri tevsik edecek belgeler bulunamamıştır. Osmanlıların çok güçlü oldukları bu dönemde, ihtimaller ile hareket etmeyecekleri açıktır. Bu sebeple, Yavuz Selim'in, imparatorluk topraklarındaki Müslüman olmayan toplumlara, özellikle Ermenilere gösterdiği bu yakınlık, vicdan hürriyetine değer vermek istemesi, harikülâde bir insanlık örneği sayılmalıdır.

Yavuz'dan sonra gelen padişahlar da, Ermeniler'e karşı aynı anlayış içinde bulunacaklar ve aynı nitelikte fermanlar vereceklerdir.⁵³

Osmanlı müsamahası, idaresi altında bulunan gayr-i Müslim din adamlarını bütün vergilerden muaf tuttuğu gibi⁵⁴, Ermenilerin de ağır vergilerini hafifletme cihetine gitmiştir. Nitekim bu husus 1518 tarihli Ergani Livâsı Kanunnâmesinde şöyle belirtilmektedir (madde 18): “*Ve şehir Erâminesinden (Ermenilerden) dahi bağ haracı diyü on iki bin karaca akçe maktu' alurlar imiş, ammâ ol vakt mâmuriyeti artuk (fazla) imiş şimdiki halde andan dahi eksük olmağın dokuz bin akçe kaydoldu ki üç bin Osmanî akçesi olur.*”⁵⁵

1530'da Malatya şehrinde bulunan bir Ermeni kilisesinin vakıfları ile ilgili bir kayıt, bu tarihlerde Osmanlı-Türk adaletini göstermesi bakımından önemlidir. Kiliseye ait iki arazi ile bir değirmen yine şehir civarındaki Ali Baba zâviyesine vakıf kaydolunmuş, fakat belgeleri gösterilip tanıklar da dinlendikten sonra, bunlar tekrar kiliseye bağlanmıştır.⁵⁶

Veziîazam İbrahim Paşa, 4 Temmuz 1534 tarihinde yeni fetihler üzerine Kanunî Süleyman'a gönderdiği arzda, Ermeniler ve diğer gayr-i Müslimler için

52 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Vol. 1, *Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*, London 1977, s. 84.

53 Yavuz Ercan, a.g.m., gösterilen yer.

54 Ziya Kazancı, *Osmanlılar'da Vergi*, İstanbul 1977, s. 168.

55 Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s. 150.

56 Nejat Göyünç, *Malatya'dan Görüş*, İstanbul 1985, s. 136.

“...düşman ellerinde olan Kılâdan Adilcevaz, hücumla korucuları kaçırılarak ve kadîmden Ehl-i Sünnet ve Cemâ'ât'tan olan Ahâlî-i Müslimîn ile Re'âyâ-i Nasârâsı Atabe-i Ulyâya şeref-i itâat ü inkıyâd eyleyüb; Kal'a miiftâhı kulunuza gelüb vâsl oldu.” ifadelerini yazarak⁵⁷, onların Osmanlı devletine güçlük çıkarmadıklarını ve bağlı kaldıklarını açıklamaktadır.

1540 tarihli Erzurum Kanunnâmesi, gayr-i Müslimleri âdil devlet himâyesi altına almaktadır. Meselâ, kadıların bunlardan “nikâh akçesi ve resm-i kısmet” diye bir çeşit vergi almalarını kesinlikle yasaklamaktadır.⁵⁸ Gayr-i Müslimler, haraç ile beraber, “resm-i çift ve resm-i dönüm” yerine yılda her mükellef başına 25 akçe ispenç (ispençe) vergisi öderlerdi. Erzurum havâlisinde 6 şap madeninde çalışan ve şaphâne köyleri denilen 23 Hıristiyan köyü bütün vergilerden muaf tutulmuştur. XVI. yüzyıl Erzurum eyalet kanunları bize o eyalette Müslüman ve Hıristiyan halkın menfaatlarını dikkatle göz önünde tutan adil bir rejimin varlığını ispat etmektedir.⁵⁹

1578'de Gürcistan seferine tâyin edilen Serdar Lala Mustafa Paşa'ya, daha Üsküdar'da iken 28 Nisan 1578 günü Padişah'tan gelen ve savaşın çıkması sebebiyle düşman ülkesinde nasıl davranılacağını bildiren fermanla Müslümanlara ve Hıristiyanlara uygulanacak muameleden de bahsedilmektedir. Bu hususta; “... Ammâ, mümkün oldukça, içlerinde ehl-i sünnet ve cemâ'at olanlar sıyânet ü himâyet olunup, mallarına ve canlarına zarar ve ziyan erişdürmemeye sa'y ü ihtimâm eylesin. Ve re'âyâdan harâc-güzâr Ermeni Tâifesi'nin dahi, mallarına ve cânlarına zarar ü gezend erişdürmeyesin.”⁶⁰ ifadeleri geçmektedir.

Yukarıda verilen belgeler ile misâllerden, XVI. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin İslâmın prensiplerine uygun olarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan gayr-i Müslimlere (özellikle) Ermenilere sadece din hürriyetini vermekle kalmadığı, aynı zamanda onların iktisadî bakımdan da refah içinde bulunmalarını sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Böylece batılların “Osmanlı düzeninde gayr-i Müslimlere karşı önyargılı olunduğu” iddiasının da doğru olmadığı görülmektedir. Nitekim, Fransız tarihçisi H. Hauser, XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların, Avrupadaki dindaşlarından daha bedbaht olmadıklarını söylemekte⁶¹, F. Downey de “Birçok Hıristiyan, adaleti ağır ve kararsız olan Hıristiyan

57 M. Fahrettin Kırzioğlu, a.g.e., s. 136.

58 Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s. 69; Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, V. Kitap, II. Kısım, Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri, İstanbul 1992, s. 540-541.

59 Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s. 62-72; Ayrıca bkz., Halil İnalçık, “Erzurum,” İA, 4. Cilt, s. 354.

60 M. Fahrettin Kırzioğlu, a.g.e., s. 282.

61 Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, Cilt: 10, İstanbul 1978, s. 209.

ülkelerindeki yurtlarını bırakarak, Osmanlı İmparatorluğu'na gelip yerleşiyorlardı.⁶² demektedir.

Şüphesiz, âdil Türk yönetiminden memnun olan Ermeni ve diğer Osmanlı Hıristiyanları da imparatorluk içindeki rahat ve emniyetli yerlerinden memnun olacaklar ve emperyalist devletlerin, kendilerini efendilerine karşı kıskırttıkları XIX. yüzyıl ikinci yarısına kadar refah içinde yaşayacaklardı.

62. Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 191.

ERMENİ MESELESİNİN ULUSLARARASI BOYUTUNA BİR ÖRNEK -BRAZZAFOLİ MESELESİ-

Yrd. Doç. Dr. İlhan Ekinci

OMÜ,Ordu Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, ekincilhan@hotmail.com

Giriş

Öz: Osmanlı deniz ticareti ve limanlarındaki egemenliğinin zayıflığının bir göstergesi, sahillerinde işleyen yabancı vapur kumpanyalarıydı. Avusturya Lloyd Vapur kumpanyasının Mersin acentesi olan Antuan Brazzafoli, aslen Sakızlı, esasen Avusturya tebaasıydı. Yabancı postaların hakim olduğu Osmanlı Devleti'nde, Ermeni komitelerinin aralarındaki para ve haberleşmeyi yürüten, araçlardan birisiydi. Osmanlı yetkililerince yakalandı, sürüldü. Avusturya, kapitülasyonlar ve himaye gibi imtiyazlar çerçevesinde duruma müdahale etti. Brazzafoli, yargılandı, sonra da affedildi. Olay Brazzafoli'nin şahsında, çıkışı, gelişimi ve sonucuyla, Ermeni meselesiyle ilgili Osmanlı çözümlerinin, Avrupa istek ve müdahaleleri karşısında, ne kadar çıkmazda ve çaresiz kaldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni meselesi, Mersin, Lloyd Vapur Kumpanyası, Himaye

Abstract: One of the indicators of the weakness of Ottoman Empire in its maritime trade and sovereignty in its harbors was the foreign maritime companies. Mersin agent of Austrian Lloyd maritime company, Antuan Brazzafoli, was nominally Austrian, whereas he was from Chios. In the Ottoman Empire, where foreign postal companies are dominant, he was one of the agents that provided the contacts and money flow between Armenian committees. He was captured by the Ottoman authorities and exiled. Austria intervened, legitimizing this intervention through capitulations and concessions like protection of its subjects. This event shows how Ottoman solutions regarding Armenian question, proved inefficient because of the interventions of the European powers.

Key Words: Armenian question, Mersin, Lloyd Maritime Company, Protection

Ermeni meselesi Rusya ve İngiltere'nin, Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarına koydurdukları ilgili maddeler ve bu maddelerin uygulanması ile ilgili olarak yapılan müdahale süreciyle devletler arası siyasî bir mesele haline gelmişti. Osmanlı Devleti bir taraftan içeriden yükselen milliyetçilik akımlarıyla sarsılırken, diğer taraftan, Avrupadaki değişen güçler dengesi ve sömürge-

Osmanlı Devleti bir taraftan içeriden yükselen milliyetçilik akımlarıyla sarsılırken, diğer taraftan, Avrupa'daki değişen güçler dengesi ve sömürgeciliğin getirdiği siyasi, ekonomik, askerî baskılarla karşı karşıya gelmişti. Milliyetçi ayaklanmalar ve Avrupa devletlerinin yayılcı politikaları, zamanla Osmanlı devleti zemininde birbirleriyle olan irtibatını artıran, besleyen bir süreç haline dönüşmüştü.

Başlangıçta esas niyetlerini saklayarak hayır dernekleri olarak ortaya çıkan Ermeni komiteleri, güçlenip teşkilatlandıkça propaganda, terör, ihtilal ve isyan alayları olarak faaliyet göstermeye başlamışlar, Osmanlı-Rus savaşı ve sonrası bulmuş oldukları uygun siyasi ortamdan faydalanarak meseleyi uluslararası bir platforma taşımışlardı. Reformlar sürecinde Rusya ve İngiltere'nin ardından Fransa, Almanya ve Avusturya'da meseleye dahil olmuşlar ve Babilî'ye baskılarını artırmışlardı¹. "Düvel-i Muazzama" Osmanlı Devleti'ni askerî, ekonomik yaptırımlar, kapitülasyonlar gibi araçlarla sömürgeleştirme çabalarına daima yeni diplomatik araçlar eklemekteydi. Çözülmekte olan millet sisteminin, "himaye" usulüyle iyice parçalanması da bu araçlardan (sonuçlardan) birisi olacaktır. Kapitülasyonlarla, ekonomik gelişmelerle ve siyasi baskılarla beslenen himaye sistemi Osmanlı Devleti'nin iç yapısını ve dengesini bozacaktır.

Avrupa devletlerinin ilgi ve dikkatlerini çekmek için 1890-1896 yılları arasında Erzurum, Kumkapı, Sason, Zeytun, Van, Trabzon başta olmak üzere bir çok merkezde dalgalar halinde yayılan bir isyan denemesinde bulunan Ermenilerin bu hareketleri bastırılmıştı. Batılı devletlerin müdahaleleri, genel af ilan edilmesi, Osmanlı Devleti'nin islahat yapmayı kabul etmesi gibi tedbirler Ermenilerin bundan sonraki faaliyetlerini durdurmamıştı². Hatta Ermeni komitelerinin, ülke dışına kaçanlar ve sürgün edilenlerle beraber Avrupa ülkelerindeki örgütlenmelerini ve faaliyetlerini güçlendirdi. Komiteler, Avrupa ülkelerinin yanında Mısır, Kıbrıs gibi, siyasi ve coğrafi avantajlar sağlayan daha yakın bölgelerden, Anadolu'ya yönelik yapmış oldukları faaliyetlerini de artmışlardı. Özellikle 1896 baharında Zeytun ve çevresinde yeni bir isyan hazırlığına girişen Ermeni komitelerinin faaliyetleri yakından takip edilmiş ve Adana vilayeti'nden de bölgede bir isyan çıkar-

1 Mîm Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, Ankara 1991, s.70-83; Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, 1878-1897*, İstanbul 1986.

2 Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", *Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı II*, s.633-636.

maya hazırlandıkları konusunda merkeze uyarılar gönderilmişti.³

Suç Delilleri

23 Mayıs 1897'de H. Osebyan imzasıyla Larnaka'dan Mersin Ermeni Komitesine gönderilen ve Osmanlı yetkililerince ele geçirilmiş olan Ermenice mektubun tercümesinde "...20 Nisan tarihli mektubunuzu tasdik ederiz. Mezkur mektupları postaya yetiştiremediğimden İngiliz acentesi vasıtasıyla Preçekoli⁴ adresine göndermiş idik. Keza mezkur namına kayıkçıya bir emanet teslim etmiş idik. Memul ederiz ki şimdi selamete elinize geçmiştir. 16 Nisan tarihli mektupları ahz ile münderecatı malum oldu. Evvelce yazdığım vechle bu defa 300 franklık üç adet banka kamesi leffen gönderiyoruz..."⁵ ifadeleri yer almaktaydı.

Osmanlı yetkililerince ele geçirilen ve delil olarak kabul edilen Mersin Ermeni komitesi reisi Materyan'ın⁶ evinde ele geçirilen mektup ve raporunda, "...Paris'de bulunan Hınçak komitesi azasından Agasi⁶ ve Çobanyan ve Paşliyan⁷ dahi vasıta olarak 5000 Frank tahsiliyle Haçin'e göndermek üzere buraya Agasi tarafından irsal kılınmıştır. İkinci olarak yine Baron Agasi Kıbrıs yoluyla Zeytun'a gönderilmek üzere 2090 Frank göndermiştir... İlane verenleri teşvike devamlarını bildirerek, çok çalışdık, onaltı adet beheri beşer liralık İngiliz banknotları elde ettik. Mütebaki iki lira onaltı santim için Prazafoli adresine Bank-ı Osmâni'den çek almağa mecbur oldum..."⁷ denilmektedir.

Bir diğer mektupta ise Brazzafoli'nin, Fransa'da yeni kurulmuş olan Ermeni-perver Cemiyeti üyelerinden olan ve kendilerine yardımcı olacak iki Fransız'ın Adana sahillerine çıkarılması ve Sivas'a kadar yapacakları gizli geziye, Osmanlı yetkililerinin denetiminden uzak, kaçak silah sevkiyatının yapılabileceği yerlerin tespit edilmesine yardımcı olunması gibi çalışmalarda kullanacakları şifrenin iletilmesine aracılık yaptığı anlaşılmıştı⁸. Avusturya Lloyd Vapur Kumpanyasının

3 İskenderiye komitesinin Mısır'daki faaliyetleri ve izlemek üzere buraya gizli polis gönderilmesi hakkında bkz. Süleyman Kızıltoprak, "1890'lı Yıllarda Ermeni Komitelerinin Britanya İmparatorluğu'nun İşgali Altındaki Mısır'dan Lojistik Destek Alma Çabaları", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, İstanbul 2004, S.40, s.117-140.

4 Belgelerde Brezefoli, Prazafoli, iki devlet arasındaki yazışmalarda ise Brazzafoli şeklinde geçmektedir.

5 BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) HR. SYS, (Hariciye Siyasiye) 2820/6, 23 Mayıs 1897.

6 Zeytun ve çevresindeki Ermeni isyanına başkanlık yapmış olan Baron Agasi'nin faaliyetleri hakkında bkz. Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi I*, Ankara 1998, s.146-148.

7 BOA, HR. SYS, 2820/6, 4 Haziran 1897.

8 "Sevgili Refiklerim. ...Fransa'da yeni teşkil olunan Ermeniperver cemiyeti muteber azasından bulunan iki Fransızlı mösyöler Kilikya sevhiline çıkararak Sivas'a doğru seyahat etmek niyetindedirler. Bunların maiyetlerinde iki-üç

Mersin acenteliğini yapan Antuan Brazzafoli, Ermeni komitecilerinin Kıbrıs ve Fransa merkezli haberleşmelerinde ve para trafiğinde aracılık yapmaktaydı.⁹

Brazzafoli'nin Sınır Dışı Edilmesi ve Geri Dönüşü

Vilayet yetkilileri ele geçirdikleri belgelerden hareketle Brazzafoli'nin, ülke dışındaki Ermeni komiteleri ile içerideki komiteler arasında yapılan haberleşme ve para trafiğinde önemli bir rol oynadığına inanmışlardı. Bu durumda ne yapılması gerektiği Mersin'de bulunan Halep ve Adana fevkalade kumandanı Ali Muhsin Paşa tarafından merkeze sorulmuştu. Çünkü Brazzafoli, sahip olduğu konumuyla ve yabancı tabiiyetiyle problem olabilirdi¹⁰. Adana valisi Hüseyin Hilmi Paşa şifre telgrafında, Brazzafoli'nin Ermeni komitelere aracılık yaptığının açık olduğu, meseleyle ilgili olarak tutuklanmış olan Ermenilerin mahkemelerine başlanıldığına, Brazzafoli'nin de usulüne uygun bir şekilde tutuklanması ve mahkemeye çıkarılması gerektiğini bildirilmişti. Avusturya vapurlarının acenteliğini yapmakta olan zanlının, görevi gereği posta vapurlarına gittiği esnada firar etmesinin mümkün olduğu için hemen tutuklanması ve bunun için sefarete tebligat yapılması gerektiğini de bildirmişti.¹¹

Vilayetten gelen bu yazıya rağmen, merkezi hükümet daha farklı bir yol takip etmişti. Ermenilere aracılık yaptığı anlaşılan Brazzafoli'nin, “*ecnebi tebaadan olsa bile müfsidane hareketlerinden dolayı*” kendisinin pasaportu verilerek sınır dışı edilmesine¹² karar vermişti. Dahiliye nezareti, bu işlemin, olaylara karışanlarla ilgili olarak uygulanması gereken padişah emri olduğunu bildirmişti¹³. Bunun üzerine Mersin Mutasarrıflığı, Brazzafoli'nin sınır dışı edilmesi ile ilgili olarak Avusturya konsolosluğuna gerekli tebligatı yapmıştı. Konsolos durumu kabul etmeyeceğini söyleyerek ilk önce reddetmişse de irade gereği gönderilecek olan

dahi Ermeni bulunacak, kâffesi de müsellağ gizli yollarla gezecekler ve memleketi teftiş edecekler, malumya ileride ciddi bir teşebbüsat hazır etmek için bu husus bize menfaatlidir... Acaba hükümetin nazar-ı dikkatini celb etmeksizin Kilikya'nın hangi sevahiline yahud hangi noktasından emin surette dışarı çıkabilirler. Biz mümkün olabilirse sahbiden öte yolun vakıf bir adam terfih edeceğiz. Eğer böylece adam tedarik edemez isek size müracaat edeceğiz. ... Bu sırada şu telgrafı vereceğiz, (Prajafoli Mersin; "Arpa Mahsulu Fena") şunu da size ilaveten malumat veririz ki az müddette yüz kadar tüfek [elde] edebileceğiz... BOA, HR. SYS, 2820/6, 2 Temmuz 1897, Magosa'dan gönderilen Ermenice mektubun tercümesi.

9 Nesimi Yazıcı, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, C6, s. 1646-1647.

10 BOA, HR. SYS, 2820/6, 08.10.1897, Adana Vilayeti Tahrirati.

11 Aslen Sakız ahalisinden olan Brazzafoli'nin babası da Sakız'da acentelik yapmaktaydı. BOA, Y. PRK.UM, 40/17, 04.10.1897, Adana Vilayetinden Şifre.

12 İskenderiye'ye gönderilen Brazzafoli için “*vilayetten çıkarılması-gönderilmesi*” tabirleri kullanılmaktadır.

13 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 16.10.1897, Dahiliye Nezareti Tezkeresi.

Brazzafoli ikna edilerek, İskenderiye'ye giden Fransız Mesajeri şirketi vapuruna bindirilmişti.¹⁴

Brazzafoli'nin İskenderiye'ye gönderilmesiyle mesele devam etmiştir. Aksine, daha kararın tebliği aşamasında duruma itiraz edeceklerini bildiren Avusturya konsolosluk yetkilileriyle yerel makamların uzun sürecek bir gerginlik ve sürütüşmenin başlangıcı olmuştu.¹⁵

Brazzafoli'nin mahkemeye çıkarılmasına itiraz etmeyeceklerini ifade eden Avusturya yetkililerinin bu konudaki ilk itirazları "*halleri şüpheli Ermenilere yardım ettiği zanıyla kanuni muamele yapılmadan*" Adana vilayetinden gönderilmesine olmuştu.¹⁶

Gerçekte, Osmanlı yetkilileri açısından bu uygulama anayasaya uygundu. Çünkü 113. madde padişaha, devlete zarar verenleri polis soruşturmasına dayanarak yurt dışına sürme yetkisi tanıyordu¹⁷. Fakat bu yetkinin, iç hukukta, Osmanlı tebaası olanlarla yabancı tebaadan olanlar arasındaki uygulanabilirliği arasında fiili bir ayırım oluşmuş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Ermeni olayları sonucu isyanı çıkaran liderleri yakalanmalarına rağmen, yabancı devletlerin müdahaleleri sonucu serbest bırakılmakta, bunlar da bir nevi sürgün olarak Avrupa'ya gitmekteydiler. Ayrıca, Brazzafoli'nin siyasî ve resmî kimliği ile sosyal kimliği arasında fark vardı. Aslen Sakız ahalisinden olan Brazzafoli bu yönüyle "*Osmanlı*", siyasî olarak Avusturya tebaasıydı.

Olayın bir başka yönü ise resepsiyon¹⁸ sürecindeki Osmanlı hukukunun, Av-

14 BOA, Y.PRK.HR, 24/65, Hariciye Nezareti Tezkeresi; İngiliz hakimiyetindeki Mısır'da, İskenderiye şehri Ermeni komitecilerinin bir üssü konumundaydı. Süleyman Kızıltoprak, "aynı makale", s.120.

15 Brazzafoli'nin eşi tarafından Avusturya elçiliğine yapılan başvuruda, eşinin maruz kaldığı kötü muameleden bahsetmekte, maddi ve manevi tazminat verilmesi için himaye istemekteydi. Zaten itiraza ve müdahaleye hazır olan elçilik için Viyana'ya kadar ulaşmış olan bu şikayetin ve oradan gelen emrin daha cesur davranmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. BOA, HR. H, 911/2, 25 Ocak 1898, Avusturya Sefareti Takriti.

16 BOA, Y.PRK.HR, 24/65, Hariciye Nezareti Tezkeresi.

17 Kanunsuz suç ve ceza olmaz, yargılamasız kimse cezalandırılmaz ilkelere aykırı olarak, Anayasanın kişi özgürlükleri bakımından değerini sifıra indiren bu maddeye eleştiriler yine dönemin ve anayasanın mimarlarından gelmişti. Ziya Paşa, "*bu madde ile Kanun-u Esasinin, Kanun-u Esasi denilecek yeri kalmamıştır. Bundan böyle, hükümet istediği tahkikatı, istediği gibi yaptırıp, istediğini memleket baricine çıkarmak için Kanun-u Esasiye dayanacak. Böyle meşrutiyet kanunu nerede görülmüş?*" derken, Namık Kemal de "*bu maddenin evvela Kanun-u Esasiye lağvedeceğini, Avrupa'ya karşı Tanzimat'ı bile kaldırmış olacağımızı ispat edeceğini, memurlara da her şüphe ettikleri kişi hakkında Padişah'ı ceza vasıtası etme yetkisi verilmiş olacağını*" yazmışlardı. Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara 1996, s.71.

18 Resepsiyon, "*kanunlaştırma hareketine yönelen bir ülkenin, ihtiyaçlarını karşılayacak hukuk sistemini iç imkanlarla yaratacak durumda olmaması halinde, yabancı bir ülkenin hukuk sisteminin tamamen veya kısmen*

rupa hukuku ile (eski-yeni; batı-doğu) çatışma ve çakışmasıdır. Buna bir de dış siyasî baskılar ve kapitülasyonlar eklendiğinde, esnekliğini ve direncini yitirmiş Osmanlı hukukunun meseleye sağlıklı bir çözüm üretmesi mümkün görünmüyordu. Siyasî sebep ve müdahaleleri bir kenara bırakırsak, Avusturya'nın itirazına ve direnmesine sebep olan kararın arkasında, Avrupa hukuku merkezli bakışın etkisini, yani hükümdar da olsa mahkemesiz suç isnadı ve infazının olamayacağı şeklindeki görüş ve duruşu olduğu söylenebilir.

Valilik, sürgün yerine daha en başından itibaren tutuklanıp, yargılanması konusunda görüş bildirmişti. Bu görüşün, merkezî hükümetin uygulamasından daha tutarlı olduğuna, zaman hak verecektir. Çünkü merkezî hükümet meseleyi, kişinin siyasî kimliği, dış baskılar gibi sebeplerle daha büyük problem çıkmasından çekinerek, daha kolay bir şekilde halletmeyi umarak, mahkemeye çıkarmadan sınır dışı etmeyi (adeta günümüzde diplomatik kimliğe sahip olanlara yapıldığı gibi) seçmişti. Fakat iç hukuka uygun olan mahkemesiz sürece, Avusturya'nın göstereceği direnç ve tepkiler hesaplanmamıştı.

Avusturya'nın en çok üzerinde durduğu itiraz noktalarından diğeri ise Brazzafoli'nin konsolosluğun haberi ve tercümanı hazır olmadığı halde ifadesinin alınması ve buna dayanarak, mahkeme yapılmadan gayri meşru bir şekilde sınır dışı edilmesi idi. Dahası elçilik, Osmanlı yetkililerinin meseleyi büyümeden halledilebilir için kararı çabucak uyguladıklarını ima ederek, Babıali nezdinde yapmış oldukları itirazların değerlendirilmesine bile fırsat tanımadan, Brazzafoli'ye bir Osmanlı pasaportu vererek İskenderiye'ye gönderilmesini eleştirmekteydi.¹⁹

Brazzafoli İskenderiye'ye gittikten sonra mesele kapanmamıştı. Avusturya yetkilileri İskenderiye'deki konsolosluğu aracılığıyla onu tekrar Mersin'e dönmek üzere vapura bindirilmesini sağlamışlardı. Brazzafoli'nin tekrar Mersin'e geri geleceği haberini alan Osmanlı yetkilileri buna engel olmaya çalışmış, hatta çıkabilecek olaylarla ilgili olarak mahalli yetkililer uyarılmışlardı²⁰. Vilayet yetkilileri, Brazzafoli'nin Mersin'e dönmekten vazgeçerek Beyrut'a çıkması için Avusturya konsolosluğunun telgraf çekmesini istemişse de konsolosluk kabul etmemişti. Buna karşılık Adana valiliği ise Brazzafoli'nin sürülmesiyle ilgili uygulamada haklı olduğunu ve Babıali izin vermedikçe Mersine çıkışına izin verilmeyece-

alıp yürürlüğe koyma" olarak tanımlanmıştır. Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiyede Benimsenmesi*, s.5.

19 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 04.11.1897, Avusturya Sefareti Takriri.

20 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 21.10.1897, Adana Vilayeti şifre Telgrafı.

ğini bildirmişti.²¹

Osmanlı yetkililerinin engelleme çabalarına rağmen Brazzafoli 26.10.1897'de (gönderilmesinden bir ay sonra) Fransız şirketine ait bir vapurla Mersin'e dönmüştü. Osmanlı yetkilileri kesinlikle kabul edilmeyeceğini bildirmelerine, (geri gönderileceği Almanya konsolosu aracılığıyla teminat verilmiş olduğu iddialarına) rağmen, vapur limana yanaştığı sırada Avusturya konsolosu ile tercümanı Brazzafoli'yi sandaldan alarak konsolosluğa götürmüşlerdi.²²

Avusturya Lloyd Vapur Kumpanyasının Mersin acenteliğini yapan Antuan Brazzafoli, Ermeni komitecilerinin Kıbrıs ve Fransa merkezli haberleşmelerinde ve para trafiğinde aracılık yapmaktaydı.

Vilayet yetkilileri durumun nazikliği konusunda merkezi uyarılmışlardı. Ermenilere yardım ettiği için sınır dışı edilen Brazzafoli'nin tekrar Mersin'e girerek serbestçe ikamet etmesinin, Ermeni komitecilerine cesaret vereceğinden endişe edilmekteydi. Bunun üzerine hükümet, Avusturya'nın da baskısıyla Brazzafoli'nin yargılanmasını kabul etmişti. Vilayet yetkililerinden Brazzafoli'nin usulü gereği gözetilerek alınarak mahkemeye çıkarılması için kanunî işlemlerinin başlatılması istenmişti.²³ Fakat yargı süreci daha mahkeme aşamasına gelinmeden sıkıntılar olmuş ve Avusturya elçiliği "esasın" tartışılmasına meydan vermeden "usûl" itirazlarıyla süreci tıkamıştı. Vilayet yetkililerinin, Avusturya elçiliğinden gelecek olan itiraz, baskı ve hücumları karşısında kendilerini daimi savunmak zorunda kaldıkları bir süreç başlamıştı.

Avusturya'nın Siyasî Baskısı ve Tarziye Talebi

Brazzafoli Mersin'e geldiğinde vapurdan çıkarılıp konsolosluğa götürülmesi esasında vilayet yetkilileri ile konsolosluk memurları arasında gerginlik yaşanmıştı. Taraflar arasında sözlü atışmayla başlayan, arkasından da sandallardaki küreklerin kullanıldığı bir kavgaya dönüşen bu olay, daha sonra iki hükümet arasında yaşanacak olan küçük krizin görünürdeki sebebi olmuştu. Avusturya elçiliği, hükümet yetkilileri tarafından konsoloshane sandalına saldırıldığı, tercüman ile kavvasın hakarete uğradığı, sandaldaki Avusturya bayrağının tahkir edildiğini,

21 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 23.10.1897, Hariciye Nezareti Tezkeresi.

22 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 27.10.1897, Adana Vilayeti şifre Telgrafı.

23 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 27.10.1897, Adana Vilayeti şifre Telgrafı.

Brazzafoli'nin biraderinin tartaklandığını, olayların sorumlusunun da vilayet yetkilileri olduğunu iddia etmiş ve tarziye talebinde bulunmuştu.²⁴

Elçilik takririnde Brazzafoli için “*Lloyd kumpanyasının acentesi olarak, Avusturya devletinin ehemmiyet verdiği bir resmî memuru ve himayesi altında olduğu*” ifadeleri dikkati çekmektedir. Yabancı vapur şirketlerinin acente yetkilileri diplomatik sıfat taşımaları (genelde ilgili devletin konsolosu veya konsoloslarla olan yakın irtibatları) sebebiyle problemler hemen elçiliklere aksediyor ve diplomatik bir mesele haline geliyordu.²⁵

Vilayet yetkilileri ise elçilik iddialarına karşın; Brazzafoli'nin, bineceği sandala kadar hükümet memurlarının gözetimi altında olması ve geri dönmemesi için polis tarafından uyarıldığı, bunun üzerine Brazzafoli ve biraderlerinin ellerindeki kürekleri polis sandalına atarak sandalcılardan birini ayağından yaraladıklarını ve memurlara hakaret ettiklerini iddia etmişlerdi. Konsolosun -Brazzafoli'nin iddialarına atfen- Avusturya bayrağının tahkir edildiği iddialarını, sandalda bulunan Avusturya birinci tercümanı İstefan Efendi'nin yalanladığını belirtmişlerdi. Vilayet yetkilileri, Avusturya konsolosluğunun, Almanya konsolu aracılığı ile verdiği güvenceye rağmen Brazzafoli'nin zorla konsolosluğa götürdüğüne ve Osmanlı memurlarına karşı yapılan hakaret ve yaralamalar konusunda sessiz kaldığına dikkati çekmişlerdi.²⁶

Vilayet yetkilileri, Avusturya konsolosluğunun mahallî yetkililerle ilişkilerinin önceden beri kötü olduğu, Müslim halka yaklaşım ve düşüncelerinin, posta ile takdim edilen delillerin içinde yer alan mektup içeriğindeki “*garazkârane*” ifadelerden de anlaşılabileceğini belirtmişlerdi.²⁷

Avusturya elçiliği bu olaydan dolayı istediği tarziye talebini, mahkeme süreci devam ederken, mahkemenin gidişatını da etkileyecek bir şekilde ve ısrarla dile getirecektir. Elçiliğin bu ısrarı üzerine Osmanlı haricîyesi, vilayet yetkililerine iki

24 Elçiliğin şikayetleri; “*Valinin, Babiali tarafından verilen emirlere uymadığı, sefaretin Babiali'ye mi yoksa valiye inanması gerektiğinde tereddüt ettiği, konsolosun Brazzafoli'nin geri dönmeyeceğini vaad ettiğinin doğru olmadığı, Avusturyalıların da içinde bulunduğu bir beyetin tabkikat yapmasını, valinin konsolosa teessüflerini bildirmesi Babiali'den bildirilmiş olmasına rağmen benüz tarziyenin yerine getirilmediği, Brazzafoli'nin durumunun mahkemeye aksetmesine hiçbir zaman muhalefet etmedikleri...*” şeklinde devam etmektedir. BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 04.11.1897, Avusturya Sefareti Takrihi.

25 İskenderun'da 1911'de yaşanmış benzer bir olay hakkında bkz. İlhan Ekinci, “Hacı David Kumpanyası ve Amerikan Boykotu”, *Türk Kültürü İncelemeleri*, İstanbul 2003, S.9, s.68-72.

26 BOA, HR. SYS, 2820/6, 29.10. 1897.

27 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 30.10.1897, Adana Vilayeti Şifre Telgrafi.

devlet arasında bir mesele çıkmadan, hemen Mersine gidilerek “*Avusturya konsolosuna beyan-ı teessüf olunarak, gerekli tahkikatın yapılmasını*” tavsiye etmişti. Bu kabul edilmediği takdirde Avusturya elçiliğın talebi olan tarziyeyi vermek gerektiğini bildirmişti.²⁸

Osmanlı yetkilileri bunu gizli bir özürle geçiştirmeyi düşünürken, Avusturya tarafından beklemedikleri çok sert bir tepki gelmişti. Viyana elçiliğinden gelen acil telgrafta; Avusturya hariciye nazırının son derece kararlı görüldüğü, mesele ile ilgili görüşmeyi kabul etmediği, tam bir tarziye için dört gün müddet verdiklerini bildirmişlerdi. Hatta tarziye yerine getirilmediği takdirde büyükelçisini İstanbul’dan çekeceğini bildirmişti²⁹. Avusturya elçiliği, Babıali’nin bu şikayeti geçiştirmek konusundaki çabalarını ve gayri resmi özrünü kabul etmemi, Adana valisi ve Mersin mutasarrıfının azilleri, ilgili memurların cezalandırılmasını da içeren tarziyenin resmen uygulamasını istemişti.³⁰

Adana valisiyle Mersin mutasarrıfının gün bitimine kadar azledilmeleriyle ilgili Avusturya baskısı sonuç vermiş, iki hükümet arasında çıkacak bir siyasî anlaşmazlığın ilişkilere zarar vereceği endişesi ile Osmanlı bürokrasisi geri adım atmıştı. Avusturya ile ilişkilerin bozulmasını istemeyen hükümet, Adana valisi ve Mersin mutasarrıfının azledilmesini kabul etmişti. Fakat vilayetin vekaletle idare edilmesinden cesaret alacak Ermenilerin, faaliyetlerini artırmaları ihtimaline karşı da bu görevlere uygun olanların bir an önce atanması istenmişti.³¹ Olay, Ermeni-

28 BOA, HR. SYS, 2820/6, 29.10. 1897, Adana Vilayetine Şifre Telgraf.

29 “...*Avusturya konsolosu, tercümanı ve kavvasına saygılı davranmak bir yana küfür ve hakaretlere maruz kalmış ve hatta polis sandalının bir küreğisini yarılayarak Avusturya bandırasını hamil olan sandala cebren çıkışlardır. Vakta konsolosluğun şikayeti üzerine Avusturya bayrağının tahkir olunduğu...*” BOA, HR. H, 911/2, 12 Kasım 1897, Viyana Elçiliği Telgrafı; BOA, Y.PRK.EŞA 5/53, 13 Kasım 1897, Avusturya Sefareti Takriiri.

30 BOA, HR. H, 911/2, 4 Kasım 1897, Avusturya Sefareti Takriiri; Avusturya bu törenin nasıl olması gerektiğine dair bir not da vermişti: Evvela Adana valisi ve Mersin mutasarrıfı azledilecek sonra, Mersin Avusturya konsoloshanesi bayrağının selamlanması töreninde Avusturya sefareti tarafından vekaleten hazır bulunması emredilmiş olan Leopar adlı Avusturya harp gemisi yapılacak merasime nezaret edecekti. Komutan ile mahalli yetkililer arasında kararlaştırılacak gün ve saatte Avusturya konsoloshanesi girişinde en az yüz askerden oluşan bir Osmanlı askeri müfrezesi gelecek, mülki ve askerî memurlar tören üniformalarını giymiş olacaklar, Avusturya konsolos vekili ve Leopar gemisi komutanı ve bunların maiyetleri ile birlikte orada hazır olacaklardı. Konsoloshaneye Avusturya bayrağı çekileceği zaman askerler tarafından selamlama yapılacaktır. Mersin’de Osmanlı askeri bandosu varsa uygun bir mevkide marş çalarak bu törene iştirak edeceklerdi. Eğer burada bir kale veya Osmanlı gemisi varsa top atılarak resmî selamlama yapılacaktır. BOA, HR. SYS, 2820/6, 17.11. 1897.

31 BOA, HR. SYS, 2820/6, 17.11. 1897; Avusturya hükümetinin baskısı karşısında olaya sebep olan memurları hemen hapsedirmişti. Bu beklenmedik ve aşırı tepki karşısında şaşırın Osmanlı yetkilileri özellikle Adana valisinin sorumlu olmadığı bu olaydan dolayı cezalandırılmasını doğru bulmuyorlardı. Fakat, Adana valisiyle Mersin mutasarrıfının “*başka bir surette kayırılması ile*” azledilerek İstanbul’a alınmaları zorunlu görünmüştü. Vali vekaletinin Adana’da bulunan kumandan Ferik Şakir Paşa’ya, Mersin Mutasarrıfı veka-

ler açısından cesaret verici olarak algılanabileceği gibi Müslüman halk üzerindeki etkisi de tahmin edilebilir. Vali ve mutasarrıfın dış baskılar karşısında kolayca harcanması, onur kırıcı nitelikteki tarziye isteği, Ermenilerle olan ilişkileri zedelediği gibi Avusturya ve şirketlerine karşı olan tepkiyi artırdığı da bir gerçektir.

Osmanlı yetkilileri Brazzafoli davasıyla ilgili olarak ise, araştırma yapmak üzere Avusturya'nın da dahil olacağı bir karma heyetin (Heyet-i ithamiye) kurulmasını kabul etmişlerdi.³²

Mahkeme Sürecinde Avusturya'nın İtirazları ve Osmanlı Tepkisi

Avusturya bir taraftan tarziye isteğiyle siyasî baskı yaparken diğer taraftan devam eden yargı sürecini doğrudan etki altına alacak itiraz ve müdahaleler de bulunmaktaydı.

Osmanlı yetkilileri bu müdahalelere karşı yapmış oldukları uygulamaları ve gerekçelerini dile getirmişlerdi. Zanlı olan şahıslar hakkındaki araştırma, müddeî umumi (savcı) tarafından yapıp, tahkikata müstantik (sorgu hakimi) tarafından başlanmıştı. Brazzafoli'nin sorgulanması esnasında tercüman bulundurulmuştu. Yine zanlılardan olan Vahan Mataryan'ın evinde ele geçirilen evraklar arasında, aracılık yaptığına dair delil niteliği taşıyan dört mektup bulunmuştu. Vahan'ın bu mektupların içeriğine dair sorgulanmasından sonra, Brazzafoli de yanında tercüman olduğu halde sorgulanmıştı. Vahan'ın ifadesi ve Brazzafoli'nin sorgusu sonucu elde edilen bilgiler (itiraf) neticesinde, müstantik tarafından, tercüman da bulunduğu halde lüzumu muhakeme kararı verilmişti. Müddeî umuminin talebi üzerine de tutuklama müzekkeresi çıkarılmış ve usulüne uygun bir şekilde konsolosluğa verilmişti. Fakat elçilik, bu uygulamadaki usulün yanlış olduğunu, dolayısıyla tutuklama müzekkeresinin keenlemyekun (yok hükmünde) sayılması gerektiğini iddia etmişti.³³

Osmanlı yetkilileri özellikle Avusturya'nın itiraz ettiği tercüman konusunda; tercümanın bütün süreçte hazır bulundurulduğu, bu suretle deliller ve tutuklama hakkında konsolosluğun bilgi sahibi olduğu, tutuklama müzekkeresi öncesinde konsolos veya tercümana bilgi verilmesi mecburiyetinin anlaşmalarda yer almadığını bildirmişlerdi. Bütün aşamalarda konsolosluk tercümanın bulunmuş olması

letinin de vali muavini Reşid Paşaya verilmesi kararlaştırılmıştı. BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 27.10.1897.

32 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 29.10.1897, 04.11.1897, Hariciye Nezareti Tezkereleri.

33 BOA, HR. SYS, 2820/6, 22.01. 1898; BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 11.12.1897.

sebebiyle de müddeâ umumi ve müstantikin kendilerini ayrıca bilgilendirmediği gibi bir ithamın doğru olamayacağını belirtmişlerdi. Avusturya'nın, tutuklama müzekkeresinin adlî değil de mülkî memurlar tarafından çıkarıldığı –ki hem usulün yanlışlığına hem de kararın adlî değil siyasî olduğunu ifade etmek istiyorlardı- iddialarının da doğru olmadığını ifade etmişlerdi. Osmanlı yetkilileri, Mersin mutasarrıflığının kendi başına tutuklama müzekkeresi çıkarıp tebliğ etmediği, adliyeden çıkan müzekkerelerin mülkî memurlar aracılığıyla konsolosluğa iletilmesinden ibaret olduğu belirtilmişti.³⁴

Brazzafoli'nin tekrar Mersin'e geri geleceği haberini alan Osmanlı yetkilileri buna engel olmaya çalışmış, hatta çıkabilecek olaylarla ilgili olarak mahalli yetkililer uyarılmışlardı.

Fakat bu davadaki anlaşmazlığın asıl kırılma noktası usûl yönünden değil, tarafların farklı duruş ve bakışından kaynaklandığı görülmektedir. Adana valiliğine göre; bu suçları işleyenlerin sürgün edilmesini emreden irade gereği hareket eden Mersin mutasarrıfı kanun ve nizamı uygulamıştı. Gerekli tebligatları konsolosa yapmış ve yerel idarelerin uyması gereken bütün kurallara uymuştu. Bu konuda bir sorumlu varsa, o da iç güvenliği ihlal ettiği ele geçen evraktan açıkça belli olan müfsitleri himaye etmek isteyen ve tebligatı reddederek mahallî hükümete zorluk çıkaran Avusturya konsolosluğuydu. Bu fiilleri yapanlar hiçbir ülkede cezasız kalmamakta, aynı suçları işleyen anarşistlere karşı diğer ülkeler de aynı cezaları vermekteydi. "*Brazzafoli'nin yalnız vilayetten çıkarılmasına müteşekkir olunması gerekirken şikayet edilmesi*", konsolosluğun olayı adi bir ihbar ve şüphe şeklinde göstermesinden kaynaklanıyordu.³⁵

Avusturya yetkilileri, mahkeme sürecine itirazlarını devam ettirmişlerdi. Elçilik, bir taraftan Heyet-i ithamiye toplantısına tercüman sıfatıyla hazır bulunmak üzere bir memur göndermesini, mahkemeden kaçmak niyetinde olmadıklarının bir delili olarak gösterirken³⁶ diğer taraftan, Brazzafoli'nin haklarının çiğnendiğini, adlî ve mülkî memurların dikkatsiz ve kaba davrandıklarını, tahkikat, soruşturma ve tutuklama esnasında ecnebi tebaanın sahip olduğu hukuk, imtiyaz ve muafiyetlerin dikkate alınmadığından şikayet ediyordu.

34 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 11.12.1897.

35 BOA, HR. SYS, 2820/6, 08.10.1897, Adana Vilayeti Tahrirati.

36 BOA, HR. H, 911/2, 25 Ocak 1898, Avusturya Sefareti Takriri.

Avusturya'nın usule ait itirazları, Osmanlı yetkilileri tarafından cevaplanınca, bu defa da esas yönünden itirazlara başlamıştı. Brazzafoli'ye isnat edilen suçun delillerinin kesin olmadığı, çünkü acentelerin Lloyd şirketi vapurlarıyla sevk edilen postaların yalnız sevk ve irsalleriyle görevli olduklarını ifade etmişti.³⁷

Asıl dikkati çeken nokta Avusturya elçiliğinin bir taraftan, Brazzafoli'nin mahkemeye çıkarılmasına karşı olmadıklarını ve engellemeyeceklerini ifade ederken, diğer taraftan, Osmanlı yetkililerinin Brazzafoli'yi mahkum etmek için özellikle (kasten) tahkikata devam ettiklerini, sefaretçe Brazzafoli'nin masum olduğuna dair tam bir kanaat oluştuğunu, bildirmeleriydi.³⁸

Bu arada bir taraftan tarziye meselesi, diğer taraftan mahkeme süreci ve itirazlar sebebiyle, Mersin Avusturya konsolosluğu ve vilayet yetkilileri arasındaki ilişkilerin de iyice gerildiği görülmektedir.³⁹

Avusturya'nın müdahalesi sonucu kabul edilen ve içinde elçilik yetkilisinin de bulunacağı Heyet-i ithamiye Brazzafoli meselesini görüşmek üzere toplanmıştı. Fakat heyette görevlendirilen ve Adana'ya giden Avusturya sefaret tercümanı, toplantı başlar başlamaz itiraz etmişti. Tercüman, usûlün anlaşma şartlarına uygun olmadığı, tevkif müzekkeresinin hükümsüz olduğu, Osmanlı yetkililerinin ileri sürmüş olduğu yeni delillerin Brazzafoli'nin mahkumiyetine yetmeyeceği, bu doğrultuda bir karar alınmadığı müddetçe kalan evrakın ve işlemlerin devamında bulunmaya mezun olmadığını söylemişti. Osmanlı yetkililerinin devam etmesi üzerine de protesto ederek toplantıyı terk etmişti.⁴⁰ Böylece dava sürecinde adeta başa dönmüştü. Yalnız kalan Osmanlı adli memurları, Avusturya yetkili-

37 BOA, HR. H, 911/2, 25 Ocak 1898, Avusturya Sefareti Takriri; Osmanlı Devleti'nde 300 yılı aşan bir süre ülke içi ve dışarıyla haberleşmede yabancı postaların etkin bir rol oynamışlardı ve en geniş biçimde teşkilatlanan yabancı postane Avusturya'ya aitti. Osmanlı yetkilileri sınırları içinde görev yapan postaların varlığından rahatsızdı fakat, desteklerini kapitülasyonlardan alan teşkilatları kaldıramadığı gibi yayılmalarına da engel olamadı. Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, C6, s. 1646-1647.

38 BOA, HR. H, 911/2, 25 Ocak 1898, Avusturya Sefareti Takriri.

39 Avusturya konsolosluğu, kendilerinin çektikleri ve çekecekleri telgrafların engellenmesi ve ertelenmesi için yetkililer tarafından baskı yapıldığından şikayet etmişti. Adana valiliği ise bu iddiaları reddederek problemin on gündür devam eden fırtınadan kaynaklandığını, vilayetçe çekilen acil şifreli telgrafların bile 3-4 gün gecikmeyle ulaştığını belirtiyordu. BOA, HR. SYS, 2820/6, 08.11. 1897; Vilayet yetkilileri de konsolosluğun her fırsattaki itiraz ve müdahalelerinden rahatsızdılar ve bunun için elçiliğe gerekli tebligatın yapılmasını istemişlerdi. BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 15.12.1897, Dahiliye Nezareti Tezkeresi.

40 Osmanlı adli memurlarına göre; Tercümanların davaya müdahale etmeye hakları yoktu. Görevleri, işlemler esnasında orada bulunmaktı. Kararnamede imzalarının bulunması ise tanıklıktan ibaretti. Tercümanın usullere aykırı olarak imzalamadan çıkıp gitmesi üzerine adli memurlar tarafından bir zabıt tutulmuştu. BOA, HR. SYS, 2820/6, 07.04. 1898, Adliye Nezareti Tezkeresi.

lerinin davayı ve gidişatını geciktirmek için yaptıklarından şikayetçiydiler.⁴¹ Adli makamların ifadelerinde, taraflardan birinin çekip gitmesiyle adeta tek taraflı ve çaresiz bir şekilde kalmış olmanın serzenişleri görülmektedir.

Mahkeme Sürecinin Uzaması ve Davanın Edirne'ye Alınması

Avusturya elçiliği, uzayan ve adeta başa dönülen meselede, başından beri tüm süreci ve itirazlarını kendisi açısından değerlendirdiği ve yeni itirazlarını da içeren uzun bir muhtıra daha vermişti⁴²;

Heyet-i ithamiyeden delegesinin çekilmesinin gerekçelerini de sıraladığı muhtırasında adli memurların aldıkları emre uymadıkları, hukukun ne olduğunu bile bilmediklerini, üç aydır devam eden davada sonucunda hiçbir aşama kaydedilemediğini belirtmişti.⁴³

Avusturya elçiliğinin yeni muhtırasındaki görüşleri basit birer hukukî itirazın çok ötesinde, Ermeni meselesine müdahil oluşunu ve bakışına da işaret etmekteydi. Çünkü elçilik yalnızca Brazzafoli'nin işlemiş olduğu suça değil, bu defa Brazzafoli'yi kurtarma adına beraber hareket ettiği Ermeniler ile ilgili davaya da itiraz etmişti. "*Brazzafoli kabahatli olan bazı kimselere mektup ve para ulaştırdı demek kafî değildir. Bu kişiler kimlerdir? Hakikaten kabahatli midirler? Kabahatli iseler suçları nedir? Brazzafoli bunları biliyor muydu? Bu hareket-i mahremaneyi tervic etmek maksadıyla tasavvurlarını bildiği halde bu kişilere bir şey verdiği iddia olunabilir mi?..."*⁴⁴

Avusturya, Heyet-i ithamiyenin hareket tarzından amacının bir takım Ermenileri mahkum ettikten sonra Brazzafoli'nin mahkemesine başlamak, böylece Brazzafoli'yi de mahkum ettirmek olduğunu iddia etmişti. Bu durumda koruması altındaki kişinin davası Ermenilerin dava sonucuyla yakından ilgili olacaksa, Ermenilerle ilgili davaların bütün aşamalarında konsolos tercümanlarının hazır bulunmalarını isteme hakkına sahip olduklarını belirtmişti. Böylece Avusturya tebaası olan Brazzafoli'nin yargılanmasını genişleterek ilgili tüm Ermenilerin yargılanması sürecine de müdahale etme şekline dönüştürmüştü.

41 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 02.01.1898, Sadaret Tezkeresi.

42 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 03.01.1898, Avusturya Sefareti Muhtırası.

43 Aynı belge.

44 Aynı belge.

Brazzafoli'nin suçluluğu veya suçsuzluğu, Ermenilerin durumuyla özdeşleşivermişti. Avusturya, muhtıradaki bu ifade ve istekleriyle yalnızca Brazzafoli'nin değil, onun şahsında olaylarla ilgili bütün Ermenilerin avukatlığına bürünüvermişti.⁴⁵

Bütün bunların dışında Avusturya muhtırasında Osmanlı merkezi ile taşra idareleri arasındaki uyumsuzluğa atıfta bulunulmakta ve yerel otoriteleri iş bilmez, emir dinlemez, hukuktan anlamaz gibi ifadelerle suçlamaktaydılar. Aslında Avusturya yetkilileri yerel makamlardan ziyade Osmanlı merkezini baskı altına alarak isteklerini elde etmek bakımından daha şanslıydılar. Bu sebeple bu suçlamaları, Avusturya istekleri ve baskısı karşısında daha dirençli duran mahallî tepkiler olarak değerlendirebiliriz. Bu noktada, Avusturya'nın Ermeni faaliyetlerine verdiği desteğe, milletler arasındaki ekonomik dengesizlikleri artıran şirketlerine, siyasî baskılarına ve hakir gören tutumuna, ileride gelişecek milli ekonomi ve karşılaşacağı boykotun habercileri olarak bakılabilir. Keza bu gibi davalardaki çatışma, çakışmalar, resepsiyon sürecinde dönüşümünü tamamlamayan Osmanlı hukuk sisteminin karşılaştığı sıkıntıları da göstermektedir.

Avusturya yetkilileri bir taraftan her türlü müdahaleyi yapıp davanın işlemez hale gelmesini sağlarken⁴⁶ diğer taraftan da uzayan dava sürecini kendi iddialarını desteklemek için kullanmaktaydılar. Avusturya, bir türlü mesafe alınamayan davaya bir son verilebilmek için, "ya *Brazzafoli'nin men-i muhakeme mazbatasıyla ileride hiçbir şekilde kötü muameleye maruz kalmaksızın Lloyd acentesi sıfatıyla görevine devam edebilmesi veyahud konsolos ve sefaret müdahaleleriyle ortaya çıkan usulsüzlüklere yer bırakmadan Brazzafoli'nin davasının diğer davalardan ayrılarak, anlaşma şartlarına cidden dikkat edilecek İstanbul veya İzmir'e nakledilmesini*" istemişti. Ayrıca davanın tek taraflı olarak Osmanlı makamlarınca sürdürülmemesi için de elçilik görevlisinin dahil olmayacağı bir davadan çıkacak sonucu kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdi.⁴⁷

Osmanlı siyasî ve adli memurları, Avusturya'nın davanın görüleceği yeri değiştirerek sonucu etkilemeye yönelik çabalarının yeni problemler doğuracağını ifade ederek teklife de, şekline de itiraz etmişlerdi.⁴⁸ Fakat adli ve mülki makam-

45 Avusturya elçiliği, olayla ilgili olarak suçu üstlenen ve Kıbrıs'taki Ermenilerden gönderilen iki mektubu, Hariciye Nezaretine göndermişti. *Aynı belge*.

46 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 17.01.1898, Adliye ve Mezahib Nezareti Tezkeresi.

47 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 08.01.1898, Sadâret Tezkeresi.

48 Mevcut kanuna göre davanın nakli ancak, temyiz baş müddei umumiliğince temyiz mahkemesinden talep edebilirdi. Ayrıca taraflardan da usulü dairesinde dilekçe verilip mahkemenin başka bir yere nakli istenebi-

ların itirazlarına rağmen gelen baskılar üzerine davanın görüleceği yeri değiştirme kararı alındı. Yalnız doğrudan Avusturya etkisine maruz kalmamak için olsa gerek, davanın, elçiliğin istediği İzmir veya İstanbul'da değil de, Edirne'de görülmesi kararlaştırıldı.⁴⁹ Davanın erteleme ve sürüncemede kalmaması için de Avusturya makamlarına mahkemede bulundurulacak görevlinin Edirne'ye gönderilmesi konusunda bilgi verildi.⁵⁰

Adana'dan Edirne'ye nakledilen dava, elçilik üçüncü tercümanının da hazır olduğu Heyet-i ithamiyenin toplanmasıyla müzakerelere açıldı. Fakat Adana'da yaşananlar aynen tekrar etti. Avusturya delegesi, Brazzafoli'nin ithamına dair verilen kararı kabul etmeyeceğini ve sefaretinden alınan talimata uygun olarak davanın ertelenmesini istedi. Ayrıca Heyet-i ithamiyeyi protesto edeceğini beyan ederek kararı imzalamadı.⁵¹ Sonuçta dava yerinin değişmesi, Avusturya müdahalelerini de, şeklini de değiştirmemişti.

Mahkemenin Sonucu

Bu meseledeki tıkanıklık, müdahaleler sebebiyle bir türlü işletilemeyen hukukun kendi iç süreciyle değil yine Avrupa merkezli gelişen siyasî baskı ve olaylarla aşılmıştır. "Muzır evrak maddesinden" dolayı tutuklu Ermenilerin mahkemelerinin ertelenmesinden dolayı Avrupa gazetelerinde hükümet aleyhine devamlı yazılar yazılması, Osmanlı'nın Avrupa'daki imajını sarsıyor ve yetkilileri rahatsız ediyordu. Bu tutukluların (aralarında muhtemelen suçlu olmayanların da bulunması sebebiyle) davalarının bir an önce görülmesi için İngiliz ve Fransız konsolosları tarafından devamlı baskı yapılıyordu. Brazzafoli ve Vahan davası da Osmanlı için yapılmakta olan aleyhte propagandanın birer malzemesi olmuştu. Ayrıca elçilik ve konsoloslar, hapisanelerdeki şartların iyi olmadığı bahanesiyle hasta mahkumların kefaletle evlerine gönderilmeleri için müddeî umumi yardımcısına devamlı baskılarda bulunmaktaydılar.⁵² Bu baskılar ve diğer siyasî gerekçelerle gelen genel af üzerine, Edirne'ye gönderilmiş olan ondokuz kişi kefalete bağlanarak

lirdi. Fakat bu hususta kabul edilmiş bir düzenleme yoktu. Davayla ilgili Brazzafoli'nin suç ortakları olarak hayli Ermeni tutuklu bulunmaktaydı. Dava nakledildiğinde bunlar da davanın nakledildiği yere gönderilmeleri gerekiyordu. Ayrıca dava sırasında şahitlerin çağırılması gerekecekti, tahkikatı yapan ve davaya vakıf olanlar, mahalli adliye memurlarıydı ve davanın nakli durumunda mahkemenin yapılması, takibi, şahitlerin dinlenmesi gibi bir çok yeni problem çıkacaktı. BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 16.01.1898, Sadaret Tezkeresi

49 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 28.01.1898; BOA, YA.HUS, 381/25, 04.02.1898.

50 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 31.01.1898, Sadaret Tezkeresi; BOA, HR. H, 911/2, 03.02. 1898.

51 BOA, HR. SYS, 2820/6, 07.04. 1898, Adliye Nezareti Tezkeresi.

52 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 03.02.1898, Sadaret Tezkeresi.

serbest bırakılmışlardı.⁵³

Bu durum diğerleri için de örnek oluşturmuş ve baskılar artmıştı. Avusturya elçiliği, ithamına vesile olan Ermenilerin affedilmeleri üzerine Brazzafoli'nin de bir daha mahkemeye çıkarılmamak üzere bu aftan yararlanmasının adaletin gereği olduğunu bildirmişti. Elçilik isteğinin kabul edilmemesi halinde bir taraftan İstanbul'u terke hazır olduğunu ifade ederken diğer taraftan, Brazzafoli serbest bırakılırsa istenilen tazminattan vazgeçileceğini de ima etmişti.⁵⁴

Sadaret, af kararı çıkmadan önce, Hariciye'ye yazdığı tezkerede bir vali ve bir mutasarrıfın azline ve mahalli memurlarından bazılarının cezalandırılmasına sebep olmuş olan Brazzafoli'nin, affedildikten sonra Osmanlı memleketleri dahilinde bir memuriyete tayin olunmaması şartının elçiye iletilmesini istemişti.⁵⁵

Elçilikten gerekli garanti alınmış olmalı ki, bundan Edirne İstinaf mahkemesi müddeî umumiliğinden alınan ve Adliye Nezaretinden gelen tahriratla Brazzafoli'nin ithamını gerektiren delilleri içeren Heyet-i ithamiye mazbatasını yeniden değerlendirilmişti. "*Brazzafoli'nin Ermeni komitecilerin arasındaki para ve haberleşmeyi Paris ve Kıbrıs üzerinden yürüttüğüne dair yapılan ithamın daha sonra kendisi tarafından da kabul edildiği, faaliyetinin yalnızca evrak ve para nakline aracılık değil zanlıların hallerine vâkıf, fikir ve maksatlarında müşterek olduğu anlaşılmalı olup, bundan dolayı yargılanması gerekir ise de; mevcut delil ve sebeplerin şüpheli olup, kanunen hüküm verecek derecede olmadığı, Brazzafoli'nin mahkemeye tesliminin bu aşamadan sonra zor olduğu, bu yüzden yeni bir olay çıkarmaya meydan vermeden, Avusturya ile iyi ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesi için, affa uğrayan diğer Ermeniler gibi Brazzafoli'nin de affedilmesine*" karar verilmişti. Yalnız bundan sonra Osmanlı ülkesinde acentelik görevi verilmemesine dikkat çekilmişti.⁵⁶

Brazzafoli affedilmişti. Fakat beş ay sonra Mersin'den Kolağası Vasıf imzalı gelen şifre telgrafta; Osmanlı sınırlarının hiçbir noktasında acentelik vazifesiyle istihdam edilmemek şartıyla affedilen Brazzafoli'nin, Avusturya Loyd kumpanyası Mersin acenteliğine devam ettiği, acente sıfatıyla ticarî işlem yaptığı bildirilmişti.⁵⁷ Mahalli yetkililer, Brazzafoli'nin gönderilmesi için yeniden konsolos-

53 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 01.06.1898, Zabtiye Nezareti Tezkeresi.

54 BOA, MV, 95/30, 17.05.1898.

55 BOA, A.MKT.MHM, 653/4, 28.04.1898, Sadaret Tezkeresi.

56 BOA, MV, 95/30, 17.05.1898.

57 Telgrafta adeta yeni Brazzafoli davalarını haber verircesine "*Osmanlı tebaasından Avusturya ikinci tercümanının da (Kayserili Dimastin) Hristiyanları kışkırtıcı hareketlerde bulunduğundan*" şikayet edilmekteydi. BOA,

luğa başvurmuşlardı. Fakat konsolosluktan yetkisi dahilinde olmadığı, durumun Viyana'ya yazıldığı ve yakında neticelendirileceği cevabı verilmişti. Mahalli yetkililerle konsolosluğun bir defa daha karşı kaşıya gelmesi üzerine merkez, yapılacak teşebbüslerin kötü sonuçlar doğurabileceği konusunda uyararak beklenilmesini istemişti.⁵⁸

Avusturya indinde yapılan teşebbüslerin sonuç verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü Elçilikten Hariciye nezaretine gelen taktirde Brazzafoli'nin Golos'a nakdedildiği, Mersin Lloyd acenteliğine de M. Randic'in atandığı bildirilmişti.⁵⁹

1898 yılı itibarıyla olayın halledilmiş görünmektedir. Brazzafoli'nin yeni görevine gidip gitmediğini, bu arada neler yaptığını bilemiyoruz. Fakat dört yıl sonra, 19 Kasım 1902 tarihinde Osmanlı hükümeti, Brazzafoli'nin Lloyd kumpanyasının Mersin acenteliğine tayininden dolayı duyduğu rahatsızlığı, durumun nezaketini ve bundan doğacak sakıncalar konusunda Avusturya elçiliğinin dikkatini "mahremâne" çektiğini biliyoruz. Avusturya yetkililerinin ise durumun Lloyd kumpanyasına bildirildiğini, şirketin Osmanlı hükümetinin görüşlerini dikkate alacağını, Brazzafoli'nin Mersin acenteliği adaylığını reddedeceklerini bildirmiş oldukları haberini veriyordu.⁶⁰ Sonuç ne olursa olsun, 1897 yılında ortaya çıkan problemin, 1902 yılında adeta başladığı noktaya dönmesi; Osmanlı yetkilileri açısından "çözüm"ün nasıl bir kısır döngüye girdiğinin göstergesidir.

Sonuç

Ondokuzuncu yüzyılda siyasileşen Ermeni istekleri, Avrupadaki güçler dengesinden ve büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki sömürgeleştirme politikalarının bir aracı haline gelmiştir. Osmanlı-Rus Harbi sonrası uluslararası hale gelmeye başlayan mesele, her yeni Ermeni ayaklanmalarından sonra biraz daha Avrupa'nın sahiplendiği bir problem yumağı şekline dönüşmüştür. Kapitülasyonlar, himaye sistemi ve ekonomik sömürü, Osmanlı içindeki farklılıkları biraz daha körüklerken geleneksel millet sistemini de iyice çökertmiştir.

1890 Ermeni olayları sonrası Avrupa'nın dikkatlerini iyice çeken Ermeniler meseleyi biraz daha Avrupa'nın içine taşıdılar. Gelen dış baskılarla siyasî kaygılarla

Y.PRK. MVD, 21/74, 05.10.1898.

58 BOA, A.MKT.MHM, 653/3, 20.12.1898, Hariciye Nezareti Tezkeresi.

59 BOA, HR. H, 911/2, 18 Temmuz 1899.

60 BOA, HR. H, 911/2, 19 Kasım 1902.

iyice hassaslaşan Osmanlı bürokrasisi, aslen Sakızlı (Osmanlı) fakat Avusturya tebaası olan Brazzafoli'nin Ermeni komitecilerinin haberleşme ve para trafiğinde oynadığı role tepki göstermiştir. Brazzafoli'yi sınır dışı ederek problemi halletmeye çalışan Osmanlı idaresi çözümü, Avusturya'nın itiraz ve müdahalesini aşmamıştır. Hukukî itirazlarını, siyasî muhtıralarla destekleyen, vali ve mutasarrıfı azlettiren, resmî özür dilenmesini sağlayan Avusturya, nihaî olarak Brazzafoli'nin affedilmesini de sağlamıştır. Fakat Avusturya'nın baskı ve müdahaleleriyle gelen çözüm(!) gelecekte Türk ve Ermeni toplum arasındaki ilişkilerin iyice bozulacağını habercisi gibidir.

Doç. Dr. Kamer Kasım

Abant İzzet Baysal Üniversitesi,
İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

**UNSILENCING THE PAST
TRACK TWO DIPLOMACY AND TURKISH-ARMENIAN RECONCILIATION**
Yazar: David L. Phillips

Berghahn Books, New York, 2005. 170 sayfa, İsim Dizini, Kısaltmalar, ISBN: 1-84545-007-8.

Türk-Ermeni Barışma Komisyonunun düzenleyicisi olan David L. Phillips'in, *Unsilencing the Past*, Türkçe'ye Geçmişin Sessizliğini Bozmak olarak çevrilebilecek olan kitabında, gayri resmi diplomasi (*track two*) yönetimiyle kurulan Türk-Ermeni Barışma Komisyonu'nun (*Turkish-Armenian Reconciliation Commission-TARC*) kuruluşundan, hatta resmen faaliyete geçmesinden önce başlayan ve sona ermesine kadar olan dönemdeki çalışmaları, Komisyon içerisinde yapılan tartışmalar ve Komisyon ile nelerin gerçekleştirildiğine ilişkin yazarın değerlendirmeleri ele alınmıştır. Kitap akademik bir çalışma olamayıp, bir gayri resmi diplomasi denemesinin organizatörünün süreç boyunca yaşadıkları ve tecrübelerini anlatan bir eser niteliğindedir. Kitap 14 kısımdan oluşmakla birlikte ana konunun dışında, yazarın benzer diplomasi denemelerinde yaşadıkları ile Irak savaşı gibi diğer uluslararası olaylar ve bunların etkisine ilişkin yorumlarının yer aldığı bölümlere de yer verilmiştir. 1986 yılında Nobel Barış Ödülü alan Elie Wiesel'in ön sözü ve giriş kısmından sonra yazarın diğer gayri resmi diplomasi tecrübelerinden oluşan Doğu Akdeniz'den Çıkarılacak Dersler (*Lessons from the Eastern Mediterranean*) başlıklı birinci kısım yer almaktadır. Asıl Türk-Ermeni Barışma Komisyonu ile ilgili değerlendirmeler ikinci bölümden itibaren başlamaktadır. İlk Temas (*First Contact*) başlıklı ikinci bölümde ve üçüncü bölümde TARC'ın resmen faaliyete başlamasına kadar olan dönemdeki görüşmeler ve bu görüşmeleri etkileyen olaylar ile Komisyonunda yer alan kişiler

hakkında bilgiler yer alıyor. Yazarın gayri resmi diplomasi girişiminde Türk Tarih Vakfı Başkanıyla olan teması ve girişimin başarısız olmasının ardından bundan çıkardığı dersler ikinci bölümde anlatılmış. Yazara göre gayri resmi diplomasinin başarılı olabilmesi için başlangıçta karar verme sürecinde kontrolün sağlanması, ilk toplantıların tarafsız yerlerde yapılması ve farklılıkların daha kolay aşılabilmesi için de kurumsal düzeyde yakınlaşmanın olması gerekli.

Kitabın dördüncü bölümünden itibaren Türk-Ermeni Barışma Komisyonu çalışmaları ve yapılan toplantılar ele alınıyor. Haziran 2000'de Viyana toplantısından sonraki süreci takiben Komisyon resmen 9 Temmuz 2001 tarihinde Cenevre'de yapılan toplantıyla faaliyetine başlıyor. TARC 6 Türk ve 4 Ermeni üyeden oluşuyor. Türk tarafında Emekli Büyükelçi Gündüz Aktan, Eski Dışişleri Bakanlarından İtler Türkmen, Emekli Büyükelçi Özdem Sanberk, Boğaziçi Üniversitesi eski rektörlerinden Prof. Dr. Ergüder, Emekli General Sadi Ergüvenç ve Psikiyatri Vamık Volkan, Ermeni tarafında ise Amerika-Ermeni Asamblesi Başkanı Van Krikorian, Eski Dışişleri Bakanlarından Alexander Arzoumanian, Erivan Devlet Üniversitesi Profesörlerinden ve eski Büyükelçi David Hovhannissian ve Boris Yeltsin'in Danışmanlarından Andranik Migranian yer alıyor. Kitapta yazar TARC üyeleriyle ilgili kendi değerlendirmelerine yer veriyor. Bunu yaparken kişiler hakkında oldukça olumsuz ifadeler ve eleştirilerden kaçınmayan David Phillips'in kullandığı bazı ifadeler ve Komisyon'un Türk üyeleri arasındaki ilişkilere ilişkin değerlendirmeleri Türk üyeler arasında tepkiyle karşılanmış ve doğru olmadığı ifade edilmişti. Kitabın bir özelliği de yazarın kendisinin de gizli olarak ifade ettiği görüşmelerin ayrıntılarını kendi yorumu ile esere aktarması. Eğer yapılan en azından bazı görüşmeler gizli ise ve çok kişisel unsurlar taşıyor ise bunların özellikle 2005 yılında yayınlanan bir kitap ile açıklanması etik açıdan sorgulanabilir bir durum oluşturmaktadır. Çünkü girişim resmen Temmuz 2001'de ortaya çıkmış, 2003 yılında fiilen ve 2004'te ise resmen sona ermiştir. Kapalı kapılar ardında yapılan görüşmelere ilişkin detay açıklamaların 2005 yılı gibi erken bir tarihte çıkarılan bir kitap ile kamuoyuna sunulması daha sonra benzer girişimlere katılabilecek kişiler açısından sınırlandırıcı bir etki yapabilir.

Yazar tarihi bir adım olarak nitelendirdiği oluşumun daha sonra iki taraf arasındaki diğer sivil toplum örgütlerinin temasına da zemin hazırladığını belirtiyor. Ermeni tarafında daha çok ilgi uyandıran Komisyonla ilgili olarak David Phillips bir kısım Ermenilerin TARC'ı açıktan eleştirirken, kapalı kapılar ardında destek verdiğini ve Ermenistan yönetiminin önce destekleyici bir tavırdarken ilk toplantı sonrasında pozisyonunu değiştirdiğini ifade ediyor. Özellikle Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanian'ın eleştirilerden çekinerek TARC ile arasına mesafe koyduğu vurgulanıyor. Kitabın pek çok yerinde de ifade edildiği gibi Ermenilerin soykırım iddiaları Türk ve Ermeni tarafı arasında aşılabilir temel bir farklılığı oluşturuyor. Bu noktada Van Krikorian'ın "Soykırım"ın kim olduklarının yani Ermeni kimliğinin temeli olduğunu ve komisyonun görevinin gerçek olarak nitelendirdiği "soykırımı" araştırmak olmadığını belirttiği kısım dikkat çekici. Çünkü eğer siz benim görüşlerim doğrudur, bu benim kimliğimin bir parçasıdır ve tartışılmaz diyorsanız bu noktada akademik, hukuki herhangi bir araştırmanın, hatta tarafların bir araya gelmesinin de anlamı kalmıyor. Yazar kitapta Ermeni tarafının iddialarının doğruluğunun sorgulanması ve tartışılmasını bile istememesi anlamına gelen bu açıklamalar ile ilgili net bir görüş ortaya koymuyor. Yazar Ermeni iddialarında kullanılan bazı görüşlere örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ABD Büyükelçisi Henry M. Morgenthau'nun raporlarına değinirken, Büyükelçinin yazdıkları ve daha sonra anıları şeklinde yayınlanan esere ilişkin Türk tarafının görüşlerine yer verilmiyor. Kitabın bazı kısımlarında Türkiye ile Ermenistan arasındaki kara sınırının kapalı olmasının nedenleri ve Türkiye'nin sınırın açılması için ileri sürdüğü şartlar net bir şekilde ortaya konurken, bazen, örneğin giriş kısmında sanki tek neden Karabağ sorunuymuş gibi sunuluyor. Terör olaylarına değinilirken ise 1973 yılından itibaren Türk diplomatlarına yönelik olan terör eylemlerine değinilirken Nemesis listesine ve bu çerçevede öldürülenlere vurgu yapılmıyor. Kitapta ilgi çeken bir nokta ise Komisyon üyelerinden Andranik Migranian'ın ASALA terörünü haklı çıkarmaya yönelik açıklamasıdır.

Kitapta TARC'ın faaliyette olduğu zaman içerisindeki önemli uluslararası gelişmeler ve bunların Komisyon'un çalışmalarına etkisi de açıklanıyor. Bu çerçevede

11 Eylül terör eylemleri'nin ABD'nin dikkatini başka alanlara yoğunlaştırmasına neden olduğu vurgulanıyor. Kitapta, TARC'dan tarafların beklentileri ve süreç içerisindeki gelişmeler açıklanırken çok açık bir şekilde söylenmese de Komisyon'u tarafların asıl amaçları için bir araç olarak gördükleri ve tarafların temel amaçları arasındaki farklılıklar ortaya konuyor. Örneğin Yazar TARC'ın Ermeni üyelerinden Van Krikorian'ın taktiksel nedenlerle girişime destek verdiğini ifade ediyor. Yazara göre Van Krikorian sonuç almak için, Türkler arasında Ermeni iddialarını benimseyip, Ermenistan ile ilişkilerin gelişmesinde fayda görece kişilerle arkadaşlıklar ve ittifaklar kurulması gerektiğini düşünüyor ve TARC'ın bunun aracı olabileceği düşüncesiyle Komisyona destek veriyor. Kitapta Van Krikorian'dan alıntı yapılarak şu sözlere yer verilmiş, "*Türkler Ermeni Soykırımını tantıyınca kadar gerçek bir barışma (uzlaşma) olamaz. Sorun bunun nasıl daha iyi başarılabileceği*". (Sayfa 60) Yazar Komisyonun çabalarının Türkiye'de genel olarak olumlu karşılandığını ve Türk tarafının yapılacak bu çalışmayla aşırı uçta bulunan Ermenilerin marjinalize olacağını düşündüğünü ifade ediyor. Yazar, TARC'ın Türk üyelerinin basınla birlikte çalışıp doğru sinyaller vermesinin de Türkiye'deki Komisyona yönelik olgun ve düzeyli tavırda etkili olduğunu vurguluyor. Türk tarafının TARC'dan beklentisini ise David Phillips, Özdem Sanberk'ten yaptığı bir alıntıyla açıklıyor: "*Komisyonumuzun temel amacı her yıl ABD Kongresi ve Batılı ülkelerin Parlamentolarına getirilen, Türkiye'yi zayıflatan soykırım iddiaları ile ilgili girişimleri engellemektir. Amerikan Kongresinde soykırım iddialarının bir daha tartışılmaması bizim için önemlidir. Biz diyaloga devam ettiğimiz sürece konu Kongre'nin gündemine gelmeyecektir.*" (Sayfa 62) Kitapta girişimin Avrupa Parlamentosu ve bazı Avrupa ülkelerindeki soykırım karar tasarılarını engelleyici rol oynadığı belirtiliyor.

Yazar kitabında Ermeni tarafında özellikle Taşnakların TARC'a yönelik sert eleştirilerde bulunduğunu belirtirken, Taşnakların "soykırım" konusunu politik ve ekonomik güç elde etmek için kullandığını ifade ediyor. Eğer taraflar arasında bir uzlaşma ve barışma sağlanabilirse Taşnakların varlık nedenlerinin ortadan kalkacağı da kitapta vurgulanmış.

Yazar TARC'ın Türkler ve Ermeniler arasındaki daha sonraki tüm sivil toplum girişimlerinin tetikleyicisi olduğu ve Komisyonun başarısı üzerinde biraz abartılı denilebilecek yorumlara yer vermiştir. David Phillips, Mehmet Ali Birand'ın Eri- van ziyareti ve Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan ile olan görüşmesini kendi- sinin organize ettiğini kitapta belirtmektedir.

Kitapta sık sık vurgulanan bir husus TARC'ın soykırımın olup olmadığını tartışmak veya Karabağ sorununun çözümünde resmi olmayan girişim niteliği taşımak amacı taşımadığı, asıl amacın pratik işbirliği yollarını ortaya çıkarmak olduğudur. Ancak TARC tam da soykırım iddialarına ilişkin tartışmayla birlikte başlayan süreç üzerine dağılmıştır. TARC'ın Türkiye ile Ermenistan arasında iliş- kileri geliştirmek, kara sınırının açılmasını sağlamak gibi amaçları olduğunu ileri süren David Phillips, Üstün Ergüner'den alıntı yaparak Ermenistan vatandaşla- rına yönelik vize sınırlamalarının kaldırılmasını TARC'ın çabalarının bir sonucu olduğunu ifade ediyor. David Phillips, Ermenistan'ın Dünya Ticaret Örgütüne üyeliği konusunda Türkiye'nin tavrının değişmesini de TARC'a bağlıyor.

TARC, bir sivil toplum kuruluşu olan ICTJ (International Center For Tran- sitional Justice)'den 1951 yılında yürürlüğe giren BM Soykırım Suçunun Ön- lenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşmenin 20. Yüzyılın başındaki olaylara uygulanıp uygulanmayacağına ilişkin hukuki bir görüş sorulmasına karar veriyor. Sonuçta ICTJ Şubat 2003'de açıklanan çalışmasında, Sözleşmenin geriye dönük olarak uygulanamayacağı görüşünü açıklıyor. Sözleşme geriye dönük olarak uy- gulanamayacağı için Ermeni iddiaları sonucunda bir talepte bulunulamayacağı belirtiliyor. Ancak ICTJ bununla da yetinmeyerek herhangi bir bilimsel çalışma ve araştırmaya dayanmadan Ermeni iddialarına konu olan olaylarda iddiaları des- tekleyici bir tavır sergiliyor. ICTJ'nin soykırım ve Ermeni sorunu konularında hiçbir tecrübesi olmayan bir kurum olduğu şeklindeki Gündüz Aktan'ın açıkla- masına da yer verilen kitapta, David Phillips, TARC üyelerinin rızasını almadan açıklamaların dışarıya yansıtılması konusunda Gündüz Aktan'ın kendisine (David Phillips'e) yönelik eleştirilerine de değiniyor. Komisyonun Türk üyelerinin sadece

yasal çerçevede kalan ve BM Sözleşmesinin ilgili döneme uygulanıp uygulanmayacağına ilişkin ICTJ'den bir analiz beklemediklerini David Phillips kitapta açıkça ifade etmesine rağmen, ICTJ'nin kendi kapasitesi ve kendisinden istenenleri aşan bir şekilde yorumda bulunmasını eleştirmiyor.

Yazar TARC'ın Ermeni üyelerinden Andranik Migranian'ın basına açıklama ile ilgili yapılan anlaşmayı bozarak ICTJ'ye sorulan soru ile ilgili medyaya bilgi vermesini eleştiriyor. Yine yazar Komisyonun Türk üyelerinden Gündüz Aktan ve Özdem Sanberk'in de ICTJ ile kendisinin haberi olmadan temasta bulunduğunu ileri sürerek bunu da eleştiriyor.

Kitap'ta adeta David Phillips'in, ICTJ'den taraflardan hiç birisinin kazanamayacağı bir sonucu istediği anlamı çıkıyor. ICTJ'nin raporu her ne kadar Türk tarafını çok daha fazla rahatsız edecek bir içerikte de olsa, raporda iki tarafa da bir şeyler verilmeye çalışıldığı izlenimi doğması çalışmaya gölge düşürüyor. Üstelik yapılan değerlendirmelerin o kadar kısa bir sürede ortaya konamayacağı ve konunun değişik yönlerinin, farklı dillerde ve farklı ülkelerdeki arşiv belgeleri taranarak incelendikten sonra ancak bir sonuca varılabileceği düşünüldüğünde ICTJ'nin çalışmasının çok da profesyonelce olmadığı söylenebilir. Üstelik ICTJ bir hukuk mercii olmayıp Güney Afrika'da ırkçı rejim yıkılırken taraflar arasında arabuluculukta bulunmuş bir sivil toplum örgütüdür. Aslında BM Sözleşmesinin geriye dönük olarak işleminin söz konusu olmaması Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesine göre çok açık. ICTJ'nin çalışmasında Ermeni iddialarını destekler nitelikte vardığı sonuçta ise özellikle BM Sözleşmesindeki saik unsuru ile bir gruba mensup olan kişilerin sırf o gruba mensup oldukları için Sözleşmede tanımlanan bazı eylemlere (acts) maruz kalmaları konusu dikkate alınmamış. Almanya'daki Yahudi karşıtlığının (anti-semitizm) benzeri bir ırkçı nefretin Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere karşı olmadığı da ICTJ'nin değerlendirmesinde gözden kaçırılan bir noktadır.

David Phillips'in kitabı kısa süren bir diyalog girişimi olarak tanımlanabilecek

olan Türk-Ermeni Barışma Komisyonu'nun kuruluş aşamasından sona ermesine kadar olan dönemdeki macerasını bizzat düzenleyicisinin kaleminden ele alıyor. Akademik bir çalışma kategorisinde olmayan kitap, ileride benzer bir diyalog girişiminin olması halinde buna daha önceki tecrübelerin aktarılması ve yeni bir girişimde nelerin yapılıp, nelerin yapılmaması gerektiği noktasında bilgi verebilecek bir nitelik taşımaktadır.

KİTAP TAHLİLİ

Yıldız DEVECİ

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@eraren.org

ERMENİ MESELESİ 1774-2005

Yazar: E. Büyükelçi Bilal N. ŞİMŞİR

Bilgi yayınları, İstanbul, 2005, 470 Sayfa, İsim Dizini, Kısaltmalar, ISBN: 975-22-0137-7

Emekli büyükelçi Bilal N. Şimşir, Ermeni Sorunu konusunda en fazla kitabı olan tarihçimizdir. Sayın Şimşir son olarak 'Ermeni Meselesi 1774-2005' başlıklı yeni kitabında, bu uzun süre içinde Türk-Ermeni ilişkilerinin kronolojisini fotoğraflar, yabancı kaynaklar ve tanıklar eşliğinde ele almaktadır. ¹

Şimşir'in bu son kitabı dokuz bölümden oluşmaktadır;

Ermeni Meselesinin Tarihsel Kökenleri (1774-1890), Ermeni Meselesi Tarihçesine Birkaç Ekleme (1856-1890), Washington'da Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Sorunu (1887-1896), Amerika'da Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey (24 Haziran-9 Ekim 1914), Amerika'da Ermeni Lobisi ve Lozan Antlaşması Kavgası (1923-1927)

Kurtuluş Savaşında ve Cumhuriyet Döneminde Ermeni Meselesi (1920-1990), Ermeni Terörü Kurbanları Şehit Diplomatlarımız Anıldı (19 Mart 2001), Türkiye'nin AB'ye Üyelik Sürecinde Ermeni Meselesi (1964-2005), Ermeni Araş-

* *Bilal Şimşir'in Ermeni sorunu hakkındaki başlıca yayınları şunlardır;*

- 1- Malta Sürgünleri (1976)
- 2- İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri, Cilt I (1982), Cilt II (1983), Cilt III (1989), Cilt IV (1990)
- 3- Ermeni Sorununun Doğuşu (1983)
- 4- Malta Sürgünleri ve Ermeni Sorunu (1984)
- 5- Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu, Cilt I(1985), Cilt II(1989), Cilt III(1999), Cilt IV (1999)
- 6- Ermeni Sorununa Tarihsel Bir Bakış (1985)
- 7- Şehit Diplomatlarımız, 2 Cilt, (2000))
- 8- Geçen Yüzyılda Ermeni Terörizmi, (2001)

turmalarına Bir Katkı, Kronoloji

Kitabın kanımızca en önemli bölümünü Kronoloji oluşturmaktadır. Türkiye’de ilk defa bu kadar ayrıntılı ve bu kadar eski bir tarihten başlayan bir Kronoloji yayınlanmaktadır.

Sayın Şimşir bu konunun başlangıcını “21 Temmuz 1774” Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması’na kadar götürmektedir. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti, Osmanlı Hristiyanlarının dinlerini ve kiliselerini koruyacağını Rusya’ya taahhüt etmişti. Antlaşmanın yedinci maddesi şöyle başlıyordu: “**Devleti Aliyemiz teahhüd ider ki Hıristiyan diyanetinin hakkına ve kinisalarına siyanet ide...**” Bu madde Rusya’yı Türkiye’deki Hristiyanların koruyucusu durumuna getirdi. Rusya, ayrıca, Beyoğlu’nda bir Ortodoks kilisesi yapma, eski bir kiliseyi onarma ve bunları kullanma hakkı da elde etti. Bundan sonra Rus Çarlığı, **Kaynarca Antlaşması**’na dayanarak, Osmanlı Hristiyanlarının “koruyucusu” rolünü üstlendi ve bu bahane ile Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışmaya başladı. Osmanlı tebaası bazı Hristiyanlar, bu arada Ermeniler de zamanla kendilerini Rus Çarınının tebaası gibi görmeye yöneldiler ve sonraki yıllarda yapılan Osmanlı-Rus savaşlarında Ruslara hizmet etmeye başladılar. Rusya’nın Ermenileri kendi tarafına çekmesi, Avrupa’nın öteki büyük devletlerini, özellikle İngiltere’yi harekete geçirdi. Onlarda Osmanlı Hristiyanlarını kendilerine çekmek için bir fırsat gözetlemeye başladılar. Bu fırsatı Kırım Savaşı sonunda, 1856 **Paris Barış Antlaşması**’yla elde edeceklerdi.”

Kronoloji bölümünde bugüne kadar hiç veya az değinilmiş başka konular da yer almaktadır. Bunlar arasında 1831 yılında İstanbul’da kurulan Protestan misyoner merkezinin Ermenilere Ermenice öğretmeye başladığı, Islahat Fermanı’nın ardından Amerikan misyonerlerinin Ermeniler için eğitim seferberliğine giriştikleri ayrıca bugün Amerika’da yaşayan Ermenilerin büyük bir çoğunluğunun dedelerinin 1860’lı yıllarda Amerikalılarla ticaret yaptıkları ve ABD vatandaşlığına geçtikleri gibi hususlar bulunmaktadır.

Kronolojinin bir başka özelliği ise Ermeni Sorunu hakkında fazla bir fikri olmayan okuyuculara Ermeni Sorunun başından bugüne kadar geçirdiği gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi vermesidir.

Adeta bir roman akıcılığı içinde kaleme alınan kronoloji Sultan Abdülhamid’in Ermeniler için genel af ilan etmesinden Erzurum, Sasun, Yozgat, Maraş, Zeytun, Bayburt, Van, Adana, Bitlis, Çatak, Urfa ve diğer illerdeki Ermeni ayaklanmalarına

rına kadar gayet geniş bir dönemi kapsamaktadır. Kitapta ayrıca İngilizler tarafından Malta adasına gönderilen sürgünlerden de bahsedilmektedir.

“**Mondros Mütarekesi** üzerine, İngilizler İstanbul’a ayak basınca, Türkiye’de amansız bir “insan avı” başlatılmış, ileri gelen siyasi şahsiyetlerden bir çoğu sorgusuz sualsiz tutuklanmış ve bunların içinden seçilen toplam 144 kişi Malta Adası’na sürülmüştü. İngilizler, bunlardan 58 kişinin, Ermeni katliamı suçlamasıyla yargılanmasını istiyordu. Bu amaçla suçluların yargılanacaklarına dair **Sevr Antlaşması**’na bir hüküm koydurmayı da ihmal etmediler (Sevr, Md. 230). Ancak, İngiliz Başsavcılığı, Malta’daki sürgünlerini mahkeme önüne çıkarabilmek için, katliamla ilgili bir suçu işlediklerine dair delil istedi. İstanbul İngilizlerin işgali altındaydı ve bütün Osmanlı arşivleri ve Ermeni Patrikhanesi arşivleri İngilizlerin ellerinin altındaydı. Buralarda bir delil bulamadılar. 1916’da yayımlanmış oldukları mahut **Mavi Kitap** da İngilizler tarafından yazılmıştı, ama bu kitaptaki bilgiler güvenilir bulunmadı. Çaresiz kalan İngiliz Dışişleri Bakanlığı, ABD’ye başvurdu, 1915 tehciri sırasında Türkiye’deki ABD Büyükelçiliği, ABD konsoloslukları ve Amerikan misyoner örgütleri görevlerini sürdürmüştü. Katliam yapılmışsa Amerikan arşivlerinde bir çok delil olabilirdi, olmalıydı. Washington’daki İngiliz Büyükelçiliğine talimat verildi: Büyükelçilik Amerikan makamlarından özel izin alarak Amerikan arşivlerinde araştırma yaptı, fakat Ermeni katliamı iddiasıyla ilgili hiçbir delil bulamadı. Büyükelçi, 13 Temmuz 1921 günü Londra’ya, “*Üzülerek arz edeyim ki, bu belgelerin (ABD belgelerinin) içinde yargılanmak üzere Malta’da bulunan Türkler aleyhinde delil olarak kullanılacak hiçbir şey yoktur.*” ifadelerini içeren bir yazı rapor verdi. İngiltere’nin savaş içinde giriştiği propaganda da böylece iflas etti ve Malta sürgünleri, sorgulanamdan, mahkeme önüne dahi çıkarılmadan, 25 Ekim 1921 günü toptan serbest bırakıldılar. Bu olay Türkler’in daha 1921 yılında Ermeni katliamı suçlamasından aklandıkları anlamına gelmektedir.”

Kitabın ikinci bölümünde Şimşir Ermeni Meselesi tarihçesine bazı katkılarda bulunmaktadır. Bu arada 1855 **Paris Antlaşması**’nda gözden kaçan bazı detayları ve **Berlin Barış Antlaşması** hükümlerine geniş yer vermektedir. Şimşir, 13 Temmuz 1978 tarihinde imzalanan **Berlin Antlaşması** ile tarihte ilk defa Osmanlı Ermenilerine uluslararası bir antlaşmada yer verildiğini ve böylece Ermeni sorununun, “Avrupa sorunu” ve “uluslararası sorun” halini almaya başladığını ifade etmektedir.

Kitabın üçüncü bölümünde **Washington’da Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Sorunu (1887-1896)** başlığı altında 1887 yılında itibaren

Washington'da görev yapan Osmanlı elçilerinin isimlerini ve görev süreleri bildirilmektedir. Osmanlı Elçilerinin dördüncüsü olan Mavroyeni Bey'in görevi süresince Ermeni meselesi Amerika'da giderek tırmandığından ve bu olaylar sırasında Mavroyeni Beyin Ermeni faaliyetleri ile ilgili bilgi toplamak için para karşılığında Ermeni ajanlardan nasıl yararlandığından bahsedilmektedir. Ayrıca bu dönemde Amerikan vatandaşı olmuş Hınçak komitesi Ermenilerin Osmanlı Ermenilerini kanlı bir eyleme nasıl hazırladıkları anlatılmaktadır;

“Kusursuz İngilizce ve Ermenice konuşan ve ihtilalin hararetli savunmasını yapan çok zeki bir Ermeni bana, Rusya'nın Anadolu'yu istila edip ele geçirmesini hazırlamayı kuvvetle ümit ettiklerini bildirdi. ‘Nasıl?’ sorusuna da şu karşılığı verdi: ‘Bu Hınçak çeteleri, İmparatorluğun her tarafında örgütlendiler, Türkleri ve Kürtleri öldürmek ve onun köylerini ateşe vermek, sonra da dağlara çekilmek için fırsat kolluyorlar. Bunu yapınca gazaba gelecek olan Müslümanlar savunmasız Ermenilerin üzerlerine çullanacaklar ve onları barbarca kılıçtan geçirecekler. Bunun üzerine Rusya, insanlık namına ve Hristiyan uygarlığı adına Anadolu'ya girecektir.’ Bu tasarımı dehşet verici ve her türlü tahayyülün ötesinde gördüğümü bildirince de şu cevabı verdi: ‘Hiç şüphesiz size öyle gelebilir, fakat biz Ermeniler hür olmaya kararlıyız...’

Kitabın dördüncü bölümünde yine Amerika'da görev yapmış Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey'in Amerika'daki Ermeni propagansı ve Washington yönetimiyle mücadelesi ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. O günlerde Başkan Wilson'la bir türlü yıldızı barışmayan Ahmet Rüstem Bey için Başkan Wilson'ın Dışişleri Bakanına gönderdiği mektupta bu sorunu şu şekilde dile getirilmektedir;

“Dün gönderdiğiniz önemli şeyleri aldım. Karar vermeden önce düşünmem için kendime biraz zaman tanıdım. Yalnız bir tanesi bence apaçıktır: Türk büyükelçisi sınırı aşmıştır. Raporda ileri sürdükleri onun önüne serilirse ve raporun doğru olup olmadığı kendisine sorulursa iyi olur. Eğer doğru değilse onun söylediklerini lütfen bana bildiriniz. Onun söylediklerinin ne olduğunu kesin olarak kendisinden öğrendikten sonra kendisini makbul bir kimse olarak uzun süre ağırılıp ağırılamayacağımızı düşünürüz.” Rüstem Bey sonunda Amerika'dan çağrılmak zorunda kalmıştır.

“Amerika'da Ermeni Lobisi ve Lozan Antlaşması Kavgası” başlıklı beşinci bölümde Ermeni Lobisinin Türkiye-ABD diplomatik ilişkilerini nasıl etkilediği ve Lozan Antlaşmasına karşı giriştiği Türkiye'yi karalama faaliyetleri ayrıntılı bir şe-

kilde anlatılmaktadır.

Eserin altıncı bölümünde Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet yıllarında Erzurum, Sivas Kongresi, Sevr, Moskova ve Kars Antlaşmalarına göre Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin nasıl inişli çıkışlı bir yol izlediğinden bahsedilmektedir. Kitapta belki de bir çok okuyucunun bilmediği önemli bir konu olan Ermenilerin Mustafa Kemal Atatürk'e düzenlediği suikastler de ele alınmaktadır. Ermeni teröristler Atatürk'e karşı 1924-1927 yılları arasında bazı suikast girişimlerinde bulunmuş fakat her defasında da Türk istihbaratı sayesinde amaçlarına ulaşmamışlardır. Şimşir'e göre "Aralık 1924: İstanbul'da, Artin Karabet adlı bir Ermeninin elebaşılık ettiği bir suikast çetesi ortaya çıkarılmıştır. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e suikast planlayan bu çetenin içinde 4 Türk, 1 Kürt, 2 Laz, 3 Ermeni vardır. 1925 başları: Viyana'daki Ermeni Kulübü, Mustafa Kemal'e suikast düzenlemek üzere İstepan, Atanas, Agopyan adlarında üç kişiyi görevlendirmiştir. Nisan 1925: Yunanistan'daki Ermeni örgütü, Gazi Mustafa Kemal'i öldürmek amacıyla üç azıllı komitacıyı Türkiye'ye sokmuştur. Fakat dikkati çekmemek için çeteyi ikiye bölerek göndermiş, Manok Manokyan adlı suikastçi Selanik yoluyla Trakya'dan, diğer ikisi İskenderun yoluyla Adana'dan Türkiye'ye girmiştir.."

Kitabın sekizinci bölümünde Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde Ermeni sorunu ele alınmakta ve Türkiye'nin AB'ye üyeliğine karşı olan Patriklerden, Türkiye'ye karşı yürütülen propaganda faaliyetlerinden, yurtdışında dikilen Ermeni 'soykırımı' anıtlarından, yurtdışında Ermeni teröristleri tarafında şehit edilen diplomatlardan bahsedilmektedir. Şimşir bu konuda "Ermeniler, 1970'lerde yurtdışında görevli Türk diplomatlarına karşı silahlı-bombalı saldırılara başladılar. İlk Ermeni anıtının Amerika Birleşik Devletleri'nde dikildiği gibi, Türk diplomatlarına karşı ilk Ermeni cinayeti de ABD'de işlendi. 27 Ocak 1973 günü, Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ile yardımcısı Konsolos Bahadır Demir, California'nın Santa Barbara kasabasında Mıgırdıç Yanıkyan adlı Ermeni tarafından" katledildiğini yazmaktadır.

Yine aynı bölümde sözde Ermeni soykırımının 90 yıldönümü nedeniyle dünya çapında başlatılan Türkiye'yi karalama kampanyalarına Türkiye'den geç de olsa cevap geldiğine değinilmektedir. Kitapta Sayın Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, CHP milletvekili Şükrü Elekdağ'ın, dokuzuncu cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in ve Genelkurmay başkanı Orgeneral Hilmi Özkök'ün Ermeni iddialarına yanıtlarının tam metnine yer verilmektedir.

Şimşir kitabın dokuzuncu bölümünde ise Ermeni Araştırmaları hakkında genel

bir değerlendirmeye yer vermektedir. Bu bölüm yazarın **Malta Sürgünleri** ile başlayan Ermeni sorunuyla ilgili toplam 36 eserinin içeriğinden bahsedilmektedir. Bu bölümün ardından Ermeni sorunu kronolojisi gelmektedir.

Sade ve anlaşılır bi dille kalem alınan bu eserde Ermeni sorununun ne olduğu, nasıl başladığı, nasıl uluslararası bir sorun haline geldiği ve ilerde Türkiye'nin başını nasıl ağrıtmaya devam edeceğini anlatmaktadır. Tüm bunların yanısıra şehit edilen Türk diplomatlarından, diaspora Ermenilerinin büyük Ermenistan hayalinden, yabancı belgeler ışığında Osmanlı'daki Ermeni nüfusundan, yabancı devletlerin nasıl ayaklanmaları için Ermenileri teşvik ettiklerinden bahsedilmektedir. Bu bilgilerin neredeyse tamamının yabancı ülkelerin resmi belgelerinden yararlanılarak ortaya konmuş olması da kitabın ne kadar zahmetli ve özenle hazırlandığının bir kanıtıdır. Türkiye'de Ermeni sorunu üzerine uzmanlaşmış ve sayısız eserler yazmış olan Şimşir'in 'Ermeni Meselesi' adlı kitabı bu konuyla ilgili her araştırmacının başucunda bulundurması gereken kaynak eser niteliğini taşımaktadır.

SON ÇIKAN KİTAPLAR

Yıldız Deveci

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@eraren.org

Ermeni Meslesi 1774-2005

Bilal Şimşir

Türkçe

470 sayfa

İstanbul, Bilgi, 2005

ISBN : 975-22-0137-7

220 sayfa

İstanbul, Emre, 2005

ISBN : 975736925-x

Armenian Genocide The World Speaks Out:1915-2005

Harut Sassounian

İngilizce

Lübnan, Armenian Genocide Committee, 2005

Ermeni Sorunu'nun Kökeni

Nurşen Mazııcı

Türkçe

303 sayfa

İstanbul, Pozitif, 2005

ISBN : 975646113-6

Der Völker on den Armeniern 1915/16. Dokumente aus dem Politischen Archiv des Deutschen Auswartigen Amts

Wolfgong Gust

Allemagne, Klampen

2005

Ermeni Soykırımı

Nikolay Hovhannisyan

Türkçe

118 sayfa

İstanbul, Pencere, 2005

ISBN : 975-8460-82-X

Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri - Meşrutiyetten Önce ve Sonra

Mehmet Kanar

Türkçe

558 sayfa

İstanbul, Der, 2005

ISBN : 975-353-227-X

Ermeni Yahudi Rum Asıllı Milletvekilleri

Türkçe

176 sayfa

İstanbul, Kültür-Sanat, 2005

ISBN : 975-8997-05-X

Ermeniler İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya

Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian

Türkçe

231 sayfa

İstanbul, Aras, 2005

ISBN : 975-7265-74-8

Ermeni Dosyası

Kazım Karabekir

Türkçe

Ermenistan'da İktidar Mücadelesi

**/ Bağımsızlıktan Günümüze Çok
Partili Sisteme Geçiş Süreci**

Hatem Cabbarlı

Türkçe

192 sayfa

İstanbul, Platin, 2005

ISBN : 975-8163-62-0

**Fransızların Ermenileri
Yok Etme Planı**

Selehattin Sert

Türkçe

651 sayfa

İstanbul, Kum Saati, 2005

ISBN : 975-6199-29-6

Kutsal Ermeni Papalığı

Ali Arslan

Türkçe

163 sayfa

İstanbul, Truva, 2005

ISBN : 975623739-2

Milleti-i Sadıka Ermeniler

Sabahattin Özel

Türkçe

124 sayfa

İstanbul, Tasam, 2005

ISBN : 975-6285-09-5

Pratik Ermenice

Konuşma Kılavuzu

Arto Cümbüşyan

Türkçe-Ermenice

463 sayfa

İstanbul, Fono, 2005

ISBN : 975-471-267-0

Türkler ve Ermeniler

Fatma Işık

Türkçe

140 sayfa

İstanbul, Yağmur, 2005

ISBN : 975678286-2

Vatansız

Jean Kehayan

Fransızca

Fransızca'dan çeviren

Mayda Saris

136 sayfa

İstanbul, Aras, 2005-10-24

ISBN 975-7265-78-0

Şark'ta Toplumsal ve Dinsel Hayat

Krikor Hagop Basmacıyan

İngilizce

İngilizce'den çeviren

Altuğ Yılmaz

288 sayfa

İstanbul, Aras, 2005

ISBN 975-7265-71-3

Ben Topik Değilim!

Yerevan Güncesi

Aret Gıcır

Türkçe

152 sayfa

İstanbul, Aras, 2005

ISBN 975-7265-77-2

Adım Agop Memleketim Tokat

Agop Arslanyan

Türkçe

224 sayfa

İstanbul, Aras, 2005

ISBN 975-7265-76-4

YAZARLAR İÇİN BİLGİ NOTU

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Bilimsel, Hakemli Tarih, Politika ve Uluslar arası İlişkiler Dergisi

Ermeni Araştırmaları çalışmanın teslimi anında başka bir yayın kuruluşu tarafından değerlendirilmeye alınmamış bilimsel çalışmaları kabul eder. Makalelerin ilke olarak 8000 kelimeyi, kitap tahlillerinin ise 3500 kelimeyi geçmemesi gerekir. Çalışmalar mümkün olduğunca anlaşılır bir dilde, fakat bilimsel standartlar ve derginin koymuş olduğu kurallar göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır. Özel olarak talep edilmemiş çalışmalar yayınlansın yayınlanmasın iade edilemez. Bu nedenle gönderilen her çalışmanın yazarı tarafından bir örneğinin elde tutulması tavsiye edilir. Bu konuda yayıncı kuruluş hiçbir sorumluluk kabul etmez. Yayınlanmak üzere gönderilecek yazılar şu adrese gönderilmelidir: Ermeni Araştırmaları, Konrad Adeneuer Cad., No:61, Yıldız, Çankaya, Ankara. Çalışmalarını e-mail ile gönderecek araştırmacıların bu konuda öncelikle editör ile temasa geçmesi, çalışmasını daha sonra göndermesi beklenir. Ayrıca e-mail ile yazı gönderen yazarlar çalışmalarını gönderdikten sonra alında teyidini aldıklarından emin olmalıdırlar.E-mail adresi: info@eraren.org

Teslim Normları: Yazarlar editör ve hakemler tarafından incelenmek üzere çalışmalarını dört kopya olarak göndermeli, bunun yanında çalışmanın floppy disk kopyasını da eklemelidirler. Diskin üzerine yazının kayıt şeklinin açıkça belirtilmesi özellikle tavsiye edilir. Ayrıca makale taslaklarına çalışmanın içeriğini ve amaçlarını açıklayan geniş bir özet eklenmelidir. Özetler İngilizce yazılar için Türkçe, Türkçe çalışmalar için ise İngilizce beklenmelidir.

Makale taslakları bir buçuk yada iki aralıklı olarak yazılmalı, hakemlere inceleme yapabilmeye kolaylığı sağlayabilmek amacıyla kağıdın her iki tarafından yeterli miktarda boşluk bırakılmalıdır. Sayfalar sıralı bir şekilde numaralandırılmalı, kağıdın sadece bir yüzü kullanılmalıdır. Çalışmanın kapağında yazarın tam adı, unvanı, kurumu ve çalışmanın tam adı yer almalıdır. Uzun başlıklardan kaçınılmalıdır. Ayrıca iletişim adresi, mümkün olduğu durumlarda telefon, faks ve e-mail adresleri de kapak sayfasında belirtilmelidir. Katılımcılar bölümü için yazarın kısa eğitim ve iş geçmişi en fazla 30 kelime olarak belirtilmeli, yapmış olduğu bilimsel çalışmalar listelenmelidir

Dipnotlar ve Kaynakça: Çalışmanın sonunda kullanılan kaynaklar belirtildiği şekilde verilmeli, dipnot kullanılması halinde yazar, kitap adı, (Basım yeri: yayınevi, tarih)sırası izlenmelidir.

Örnek:

1. Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri ve Gerçekler, 1914-1918, (Ankara: Türk Tarih Kurumu basıme vi, 2001)
2. Halaçoğlu, Ermeni...., s. 23.
3. Justin McCarthy, 'I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu', içinde Hasan Celal Güzel (ed.), Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, (Ankara: Yeni Türkiye, 2001), ss. 21-37.
4. Bilal N. Şimşir, 'Amerika'da Ermeni Lobisi Ve Lozan Anlaşması Kavgası (1923-1927)', Ermeni Araştırmaları, Cilt 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 34-66.

Düzeltilme: Yazarlar gerekli görülmesi halinde hakem kurulu yada editörce yapılmış olan düzeltmeleri en geç 48 saat içinde gerçekleştirip dergiye tekrar göndermelidirler. Editörler'den yazınızı tekrar yazmalarını, düzeltmelerini vb. beklemeyiniz.

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ABONE FORMU

- Yıllık Yurtiçi Abonelik
TL. 25.000.000-

BANKA ARACILIĞI İLE ÖDEME:

Lütfen formu doldurup banka dekontu ile birlikte faks veya posta yoluyla bize ulaştırınız

-Banka Hesap Numarası: YTL-394-304400-2001540 Döviz DTH-394-4001541 Vakıflar Bankası- Yıldız Şubesi/ Ankara

POSTA ÇEKİ İLE ÖDEME:

Lütfen formu doldurup dekont ile birlikte faks veya posta ile bize ulaştırınız.

-Posta Çeki Hesap Numarası: 100 80 63 Avrasya Bir Vakfı İktisadi İşletmesi – Ankara Şubesi

Adı Soyadı:.....

Adres:.....

İl – Ülke:.....

Telefon – Faks:.....

Elektronik Posta Adresi:.....

İş bu imzayla yukarıdaki bedelin kredi kartı hesabımdan çekilmesini kabul ediyorum.

FOREIGN PRESS REVIEW

Relevant news, views, comments and analysis
around the world

DIŞ BASINDAN HABER ve ANALİZLER

Türk dış politikası, ABD dış politikası, Ortadoğu siyaseti,
Avrupa entegrasyonu, kúresel ve bűlgesel aktűrlerin
ilişkileri úzerine en can alıcı analiz ve haberler..

Okuyuculara özel hizmet:

Hızlı okuma kolaylığı

Tam metinli kitap taraması

Baş yazılar

Fikir yazıları

Haber yorumları

Akademik yayınlar

Think-tank analizleri

Uluslararası kurumların analizleri

www.avsam.org/fpr

www.avsam.org

Bilgi için: ASAM ABD Uzmanı Őanlı Bahadır KOŐ sbkoc@avsam.org

graf
0 312 243 2795